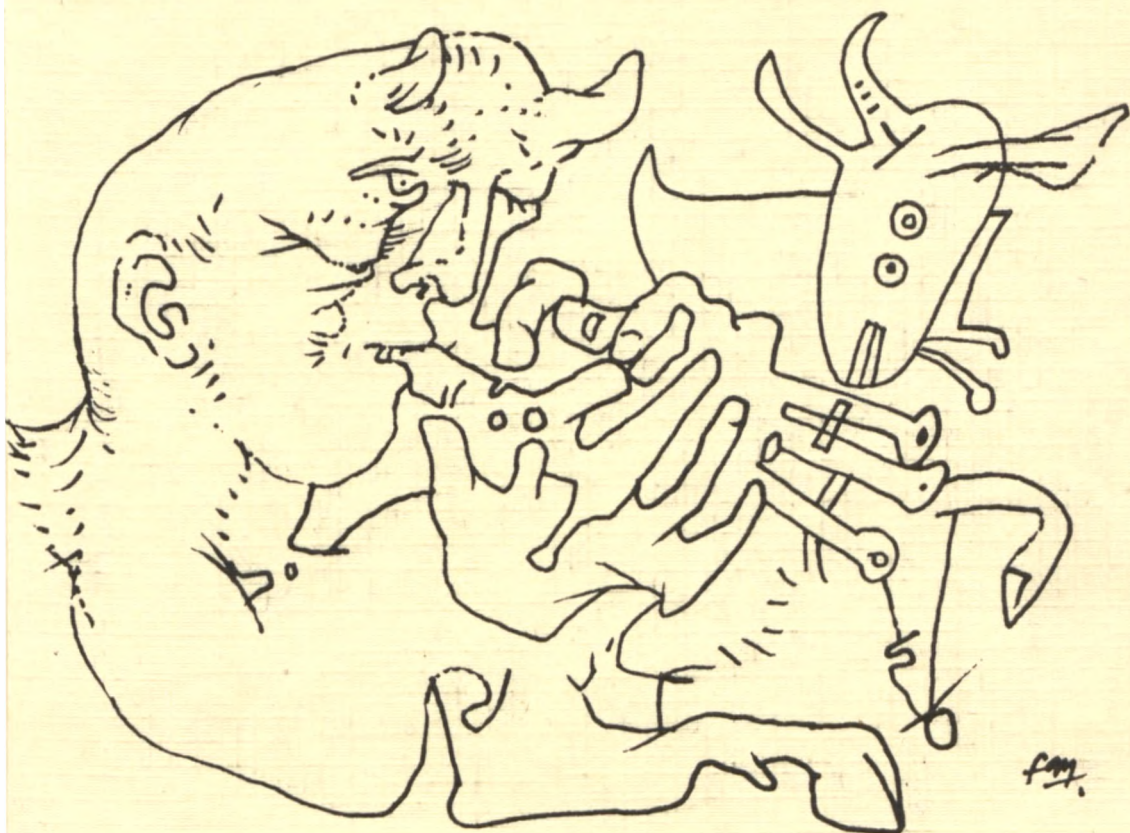

palócföld

SALGÓ

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988 | 3 · XXII.

Tartalom

ABLAK

Román irodalmi összeállítás

3 Kőrössi P. József előszava

4 Tristan Tzara három verse

6 Mátyás B. Ferenc: Előhang egy novellához

7. Mircea Nedelciu: A 4. számú pékség története (novella)

21. Lucian Avramescu versei

24 Apostol Gurau: Kezek (novella)

25 Ioana Craciunescu két verse

26 Cristian Tcodorescu: Tenyészpontyok (novella)

28 Dan Verona két verse

VALÓSÁGUNK

32 Horváth István: Műveltség és magatartás (tanulmány)

40 Brunda Gusztáv: Az egyesületek mint a nyilvánosság csirái (tanulmány)

MŰHELY

46 Feledy Gyula köszöntése

48 Vasy Géza: Nagy László történelemszemlélete

58 Mezey Katalin: Napló helyett III.

60 A Jelenléttől a Médium-Artig (interjú)

SZOMSZÉDSÁG ÉS KÖZÖSSÉG

66 Jaroslava Pasiaková: Sarlósok – muszkavezetők

78 Balogh Edgár: Magyarok, románok, szlávok (Kovács Győző)

HAGYOMÁNY

81 Bcke Mihály András: A tragédia vége: a komédia kezdete I.

91 Staud Géza: Paulay Ede

Melléklet:

I. Tartalommutató az 1987. évfolyamról

(Szerkesztette: Brunda Gusztávné)

II. Az idei Madách-pályázat felhívása

Borító 3. felső fotó: *Cseres Tibor* dedikál Salgótarjánban. (Fotó: *Buda László*),
alsó fotó, balról jobbra: *Szöllősi Zoltán*, *Szepesi Attila* és *Zalán Tibor* Salgó-
tarjánban a költészet napján. (Fotó: *Laczkó Pál*)

Ertesítjük kedves olvasóinkat és szerzőinket, hogy a munkahelyi művelődésről
indított vitánk (2. szám) anyagtorlódás miatt a 4. számban folytatódik.

A Nógrád Megyei Tanács VB
művelődési osztályának lapja.

Főszerkesztő:

DR. HORVÁTH ISTVÁN

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
ELNÖKE:

Kapás József

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG
TAGJAI:

Csik Pál

Dr. Fancsik János

Füzesi István

Dr. Kapros Márta

Dr. Németh János István

Dr. Tamáskovics Nándor

Vincze János

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Dr. Bacskó Piroska

Czinke Ferenc

Dr. Kovács Anna

Tóth Elemér

Pál József szerkesztő

Szerkesztőség: 3100 Salgótarján,
Arany János út 21. Telefon: 14-386.

Kiadja: A Nógrád Megyei Lapkiadó
Vállalat. Felelős kiadó: *Bálint Tamás*
igazgató.

Készült a Nógrád Megyei Nyomda-
ipari Vállalat salgótarjáni telepén,
8,4 (A/5) ív terjedelemben.

F. v.: *Kelemen Gábor* igazgató,
88.50652 N. S.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Brunda Gusztáv népművelő (Salgótarján); *Beke Mihály András* író (Bp.); *Horváth István* muzcológus, a Palócföld főszerkesztője (Salgótarján); *Justyák János* irod. tört. (Bp.); *Kovács Győző* irod. tört. (Felsőögd); *Kőrössi P. József* költő (Bp.); *Mátyás B. Ferenc* író (Bp.); *Mezey Katalin* költő, író (Bp.); *Jaroslava Pasiaková* irod. tört., a pozsonyi Komensky Egyetem magyar tanszékének helyettes vezetője (Pozsony); román költők és írók; *Staud Géza* irod. tört. (Bp.); *Szlaškay Attila* műfordító (Bp.); *Vasy Géza* irod. tört. ELTE (Bp.).

☆

E számunk illusztrációs anyagát a 60. születésnapját ünneplő Feledy Gyula – szerkesztőségünk felkérésére – lapunk számára készítette. A Palócföld és olvasói tábora ezzel is tisztelni kívánt régi kedves szerzőnk életműve előtt.

(Fotó: Buda László)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. – 1908 – közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96196 pénzforgalmi jelzetszámmal. Egyes szám ára 16 Ft, előfizetési díj fél évre 48 Ft, egy évre 96 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. ISSN. 0355-8867. Index: 25-925

Az elmúlt év végén a Művelődési Minisztérium és a Magyar Írók Szövetsége József Attila köre vendégeként négy román író két hetet töltött Magyarországon. Többek között Salgótarjában, a Palócföld szerkesztőségében, és Balassagyarmatra is jellátogattak. Olyan írókról költőkről van szó, akik egy-egy átutazásnál hosszabb időt még nem igen töltöttek nálunk.

Ez a találkozás adta az ötletet ahhoz, hogy a Palócföld számára készüljön egy összeállítás írásaikból, annál is inkább, mert többször hangszúlyozták: itt különösen jól érezték magukat.

De, ha már román írók műveiből áll össze ez a rovat, szerepeljenek mások is. Olyanok főleg, akik ritkán jelennek meg magyarul, és akik egy valamikori párbeszédnek is partnerei lehetnek. A másik oldalról. Így esett a választás rájuk, és éppen rájuk; azokra, akik itt következnek.

Ugyanakkor hisszük, hogy figyelmünkre nem csak ők érdekesek.

A válogatásból külön említést érdemelnek – és igényelnek Tristan Tzara versei. Ebben a kis „ablakban” most ő az egyetlen klasszikus. Ez is ritkán adatik meg neki. Róla a legtöbbet mind ez idáig a magyar olvasó Illyés Gyula két írásából tudhat: ez az a két írás, amely egy mindenkori Tristan Tzara-életmű-válogatás elő- és utószava is lehetne.

Tristan Tzara itt mellékelt verseit még Romániában, 1912–1915 között, 16–19 évesen írta. A későbbi dadaista költőnek e korai, szimbolista-ként számon tartott korszakáról alig-alig tudhat valamit a magyar olvasó. Azért illesztettük verseit válogatásunk elejére, hogy ezzel is tiszteljük európai szellemisége előtt.

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

Undor

Itt halott tenger partjai vannak
Kőből felhők, kátrány-hidak
Pusztá az ég alja itt nincsenek hajók
Nincs alga bálna korall a vízben
És fáj fáj nekem mint a szirének sivalkodása

A sárga hegyekben
Annyi de annyi állat hemzseg
Beteg lélek
Az elfüstölt ábránd üzemében
A zöld pocsolókban
/ Elsüllyesztenélek

Az agyag kaptatók
Lcnyelték a telek havát
Amire csak a férgek kaphatók:
Dédelgetlek meg akarlak csókolni téged.

Sírfelirat

És éreztem hogy tiszta és szomorú a lelked
A holdat érzi így meg az ember amint
Némán úszik át a függöny mögött.
És éreztem hogy szerencsétlen és árva a lelked,
Mint egy koldus: kinyújtott kézzel a kapuk előtt
Se kopogni se belépni nem mer.
És éreztem hogy törekeny és alázatos a lelked,
Mint egy könnycsepp mely képtelen átgurulni a szemhéj küszöbén,
És éreztem, mint egy könnyes zsebkendőt a kézben,
Hogy szorong és fájdalom itatja át a lelked,
Ma pedig, amikor a lelkem bűnözni készült az éjszakába,
Láthatatlan kísértet ujjakkal
Egyedül a te lelked tartotta vissza

X X X

Mesélem a kertnek
Sorsodat
És megugatnak az ebek
A szomszédok kiröhögnek

Hideg van
Hull kint a hó
Mint megfutamított farkas
A szél üvölt

Rézharangok
régmúlt fájdalmakat céloznak meg
Az évek foszlanak
a tél szemhéja alatt

Lie szőke Lie
Kár hogy nem látod
a ködfátyolba tekeredett
tengert

Kár hogy nem hallod
A fény fűrészhangját
Távoli tengerek bölcsőjéből
zeng a bárka-roncsok fája

Kár hogy nem érzed
Milyen mélyen hajlanak meg a fák hogy megcsókolhassanak
És hogy arcodat megismerhessék
Megduzzadnak az eltűnő hullámok ajkai

Valami lehullott
Sírva lehullott egy csillag
Jóemberek könnyörögjete
őérette

(Kőrössi P. József fordítása)

1914

Előhang egy novellához

Mit mondhat olyan szerző századunkban, két világháborúval is megbélyegzett, sőt egy harmadik fenyegetését is hordozó XX. századunk végén a háborúról, aki tizenöt évvel az utolsó lövés után született? Olyan kérdés ez, melyre válaszolnom kell, amikor (a Palócföld szerkesztősége felkérésére) Mircea Nedelciu elbeszélését választom a mai román próza és a magyar olvasó találkozására.

Mircea Nedelciu 1950-ben született; első irodalmi próbálkozásaival még diákként, a bukaresti román nyelv tanszék égisze alatt működő Junimea irodalmi kör keretein belül jelentkezett. Szerzői kötettel 1979-ben debütált. Már akkor világossá vált, hogy ez a fiatal író elégtelennek ítéli a hagyományos prózairás módozatait, melyek konvencionálisai meghamisítják a valóságot – írja róla Mircea Iorgulescu, az Arhipelag című, 1981-ben megjelent prózaantológiában, tárgyunk: A 4. számú pékség története című elbeszélés bevezetésében. – Helyette egyféle tágabb, átjogóbb idősíkot választ, ahonnan az egyetemesség igényével szemlélve tárgya jelenségeit, visszahatni igyekszik a jelen pillanatvalóságának hitelesítésére. Ennek az írói módszernek és nézőpontnak szellemében éli át G. P. káplár, a második világháborúban német csatlósként barcoló román hadsereg gébás altisztje, a Donig-vonulás eseményeit.

Választásomat különösen indokolttá teszi, hogy Mircea Nedelciu a nemzetpolitikai propagandára különben oly alkalmas környezetben és hőssel, aki a szó jobbik értelmében mégis „egy néplélek”, és viseli románsága sajátos jegyeit, nem fúti túl, nem alacsonyítja közbellyé a nemzet, haza, anyaföld, a szeretet és nem utolsósorban a humanitás fogalmait. Mircea Nedelciu nem ködösít történelmet, nem költőiesít szólamokat egykori frontkatonák utódként, nem rangsorolja a front és környéke soknemzetiségű hadait sem szerepük, sem sorsuk szerint, de jelképes jelleggel ruház fel mindent, amit G. P. káplár feljegyzésein keresztül, említésre méltónak ítél.

Hőse egyszerű parasztember, akit a törvény tisztelete és a behívóparancs mintegy akaratan és tudatan kívül kever el a Nagy Orosz Mezőségen emberekkel, gépekkel, rombolással, de a táj szépségeivel is; G. P. káplár nem ítélkezik, pusztán elszenved, miközben megszokott gazdálkodó életét próbálja élni a megváltozott környezetben is, mintha tudná, hogy nem azok közül való, akik a szerepeket kiosztották. Szomorú, s jobbiszeműsége által kiszolgáltatott hős G. P., azaz a Bundás, de ugyanezekért melegen – a jelképeség értékével általánosan: emberi is; az időtlen milliók prototípusa, akik egyetlen egy dologhoz értenek, az élet mesterségéhez.

Hőse helyett, aki csupán adatokat és helyszíneket rögzít naplójában, a zárójelek kiemelt szövegében jelenlevő szerző magyaráz, kérdez és ítélkezik, oly módon, hogy okfejtéseiben figyelmeztessen az ébenség köntösében már dülő III. világháborúra is.

MÁTYÁS B. FERENC

A 4. számú pékség története

(ahogyan G. P. káplár, azaz a Bundás, „saját szemével látta”)

Többnyire kucorogva ül (nem tudni miért nem akarózik neki vagy nem szeret lábon állni), sokat dobányzik (szinte két csomag Marosestit naponta) és keveset beszél, kissé selypen (összes első foga biányában), de nem görcsöl be egyáltalán a magasságkülönbségtől, ami közte és a többiek (akiknek szokása örökösen talpon maradni) között van. Korához, felkészültségéhez képest, meglepő beszédében a nagy számú neologizmus pontos, sőt könnyed használat. 1907-ben született, tehát hamarosan betölti a 70. évét.

ESZBEN TARTANDÓ: az indulás Medgidiáról 1942. március 17. napján történt, 3 napig voltam a 2es géhás zászlóaljban, azán Tiráspolnak mentünk és Ogyeszából elmentünk a frontra egészen Szpiridonovka nevezetű faluig, ahol március 25ik napján Gyümölcsolytó Boldogasszonykor átvettem a szolgálatot, amit parancsba kaptam, vagyis hogy kemencefőnök.

VIRÁGVASÁRNAP NAPJÁN: 1942. március 30 Máma Virágvasárnapon csoré lepényt ettünk úgy amilyen rosszra azt csinálják, hogy a disznók se enné meg, pedig azon a helyen voltunk, ahol a kenyeret sütötték, csak hogy nem dolgoztunk még és átszállítottak minket Rányeva nevezetű faluba. Egész nap tétlenkedtem, nyeltük az éhkoppot és dideregtünk a hidegtől. Itten írtam 942/III. 20án. *Így tehát, bár román katona volt, és éppen megismerkedett a felemelő paranccsal, miszerint „megparancsolom, hogy lépjétek át a Prutót!”, a bösiesség kórja alig-alig kinozta meg. Bár ki sem ért még jóformán a front-ra, ime, máris hatalmas problémája adódott, hogy az étel pocseké.* 1942 március 31 Itten vagyok Alexandrovka faluban a Fekete Tengernek Partján 20km távolságra Ogyeszától a Nyikolájevbe vivő Ország Uttyán, itten csak nézelődünk a Tengeren, ahogyan a haragos hullámok mozgolódtak, míg az les Riosiori Ezred és a Német Hadsereg adta a Tenger őrségét, hogy ne szállhassanak a partra az Oroszhadak. 1942 április 3 Miközben alakzatban meneteltünk Nyikolájev falu felé az Országutyán, hát csak összeakadok véletlenül Teodorrescuval, aki Valea Presnibeli legény, Grigore Tavna unokaöccse, és elmondta, hogy éppen az előbb haladt át itten Popa Velescu Alexandruja és Bulgáruinak a Ionel fia. – 1942. április 4 Elmentünk már kora reggelen mind csak előre a front felé és elérkeztünk Zelenij faluba, 10 km távolságra Nyikolájev Várostól, itt lekvártélyoztunk Húsvét éjjelén és a szekér elment az Országuttyára, hogy megvárja a Húsvéti ajándékos autót, azaz cigaretta és valamennyi étel, most hát várunk. – H Ú S V É T – 1942 április 5 Reggelre kelve leváltottam az ingeket és megmosakodtam és a végén adott nekem a szállásosnáló egy tojást egy darab kalácsot és egy darabka túrót cukorral elkeverve (hogy lásd mennyire akadékoskodó az ember). Később magához hívott az alHd. és adott nekem húsvét fejiben 2 kis kalács 4 tojás 1 gyufa és egy paklidohány. – Április 5 délután. Ebédután nagy hófórgeteg jött, hogy kis távolságra se látszott tőle, de én házban vagyok és csak nézelődök kifelé. – 1942 április 6 Máma Húsvét másodnapján miután elmúlt a Hófórgeteg egy nagyon szép nap volt szél nélkül és nappal. 12 órától kezdve én veszem át az

őrség parancsn. 12 órakor ebédre kaptunk szalonnásbabot, olyan keveset adtak nekünk, mint a foglyoknál szokás és kaptunk egy-egy kicsi darabocskát kálacst. – Ezen a napon egy Beszarábiaival találkoztunk, akit átvettek az Oroszok amikor átengedték nekik Beszarábiát és azt mondta nekünk, hogy csak lövészárkok kiásni használták ottan. Ugyanez az ember mesélte, hogy az orosz erők egészen elgyengültek, minden bizodalomuk a Tüzérségben van mer' annyi maradt meg nekik, és azontúl minden más fegyverneműjük egészen megvannak tizedelve. – Ez az Ember (*sic!*) mondta hogy Balti megyéből való és 9 hónapja nem volt otthon. – 1942 április 7 Mára miután megkaptam a kávét kaptunk egy-egy csupornyit tejet is a háziaktól, a tej rossz volt, mer ki volt a vaj belőle (*vonva*) géppel. (*Mint mondtam, G. P. akadémikusod és minél inkább előrehaladnak az ellenfél vonalaiban, annál akadémikusodóbb lesz.*) Ami után voltam a falu szélén és egyszeri fegyverrel való tüzelést végeztem. Ugyanezen a napon kaptunk egy-egy negyedliter rozspálínkát és egyet borból is, délelőtt be is csicscenttettem egy kicsit, miután ettem valamelyest aludtam és azután kimostam egy rendbéli ingemet a kötényt és zsebkendőt.

1942 április 8

Már kora reggel összegyülekeztünk és elküldtek az egyik kolhozba egy iszlámot kitakarítani, almozni a pékség marháinak bekvártélyozására. Ottan találtam egy Orosz automatapuskacsövet és töltényeket, amiket felhasználtam az én fegyveremhez. Ugyan mára eljött a Pékség többi létszáma Teráspolból és azt beszélnek holnap átkelünk a Bugon, előbb Várvárova falván és túl a Bugon túl van Nyikolájev Városa.

Holnap április 9 elmegyünk az egész pékséggel mind csak előre a front felé a hadtest után.

1942 április 9

IV9 napjának reggelén elmentünk Zelinyij nevezetű faluból Varvarovka felé a Bug folyó mellett.

Elmenvén 12 órakor megérkeztünk Varvarovkába és azon nyomban a megérkezés után ebédeltünk.

1942 április 10

Mára végrehajtatott a kemence kerekeinek megpucoválása és a Bug folyóból való vízzel való megmosása, mer' mellette vagyunk. Ugyancsak írtam 2. l. l. egyet feleségemnek egy másikat meg Gh. Buldulea bátyónak. Itt írtam őket bekvártélyozottan Várvárova nevezetű faluban a Bug mellett és Puchea bátyó Vlasca falva Stirbei Voda község csak fújta a furuját. (*Megfigyelendő a szöveg tudatossága saját szerkesztésének körülményeiről.*)

1942 április 11

Mára megfótoztam az ingemet lévén majdnem tönkremenne és hangos szóval kiáltom, hol vagy most te asszony hogy láss engem amit most csinálok. – Itten írtam Varvarovka nevezetű faluban Ocsácsov megyében. (*... S ha lehetősége lett volna, G. P. le is fényképezteti magát a Bug folyó mellett.*)

Ugyan mai napon amikor ebédelni vittek, ahelyett hogy ebédet adjanak néhányszor lehasaltattak a 2. lovászok miatt, akik fej vagy írást játszottak és Soroaga kpt. Úr rajtakapta őket és elkobozta nekik a pénzüket, és adott nekik 10, 15 botot a seggükre csórén, és az Oroszok és az Orosz Asszonyok néztek minket ahogy verik őket.

Dél Után

Egy Orvos Alh. beoltott minket mára 1942 április 11 Szombaton Varvarovka nevezetű faluban, és egész éccaka nem tudtam aludni a fájdalomtól. (*Ime, hogy mégsem valamilyen helyszíni közvetítésről van szó; a „dél után”*

cím inkább az elbeszélt cselekmény pillanatát, mint szöveggé formálásnak idejét határozza meg. Néhány sorral előbb a két idő szigorúan egybeesett. De az utóbbi esetben tisztán látható, hogy papírra vetése csupán másnap délelőtt történt meg.)

1942 április 12

Máma április 12 még korareggel felleltározzák a kincstári felszerelést, amit mindenki személyére kapott.

Dél után

12 órakor megbüdösödött halból halcsorbát kaptunk, amit a disznók sem ennék meg.

Miután ettem írtam haza egy kovertát bélyeg nélkül.

1942 április 13

Máma reggel kivézenyelték minket a mezőre, ahol alaki kiképzést végeztünk, és délután örparancsnok voltam a pékségen.

1942 április 14

Mától kezdve a Német ellátmányhoz soroltak bennünket az ételmezéssel, amelyekből láttam is konzervesdobozokat, sajtot, vaját, cigarettát és mondogatják, hogy kapunk cukorkát is (nem kaptunk csak sültkrumplit, káposztát és konzervet és 250 gr kenyéret).

Dél után Este

Kaptunk szegfűszeggel készített, illatos teát és kevéske édességet, és 40 gr préselt vaját és kolbászos káposztát – megtartottam belőle másnapra is a kávéhoz. *(Ez a „Német ellátmányhoz soroltság” – titokzatos tényező, mely hirtelen tört be a szöveg körülményeibe –, arra készíti G. P.-t, hogy átalakítsa néhány napon keresztül kicsinyes naplóját egy folytonos étlappá, amiből kiderül, hogy a németek már akkor nagyon erősek voltak a propaganda terén. A fasizmus és a technobürokrácia általában nagy erővel kapaszkodik a nyelvbe. Az egyszerű ember számára megélhetésének bármily mérvű javítása, titokzatos szavak özönével adatik meg, ekképp válik a nyelvezet birtoklása a politikai hatalom fontos forrásává).*

1942 április 15 Erős hideg

Reggel kávé, egy kis kenyér és vaj. 12 órakor halcsorba. És egész nap folyamán a raktárban dolgoztam a 4ik Hadosztály számára kiosztani az ételmet.

1942 április 16

Fodormenta tea marmaládéval, 12kor halcsorba, ott vagyok a raktárban melyből szétoszt. ételmezés a Hadosztálynak. Dél után vagyis este halcsorba és vaj.

1942 április 17

Pékségünk máma indul át a Bugon, és én maradok még 4 napot Várvárosvárban. Este másik házban aludtam. Buhovszki Úrral.

1942 április 18

Bevégeztünk az élelmiszer raktárral, és átmenve a Bug folyón, dél után 3 óra felé, elmentünk a behajózási stégre a további indulás végett. Itten a zöld fűvön írtam és néztem a frontra behajózó hadakat. – G. P. Kápl. *(Lám, az „ellátmány” és étlap-felsorolásai nagy hirtelenséggel tűnnek el a szövegből. A Bug folyó és partját borító zöld fű volna ebben a ludas?)*

Vasile Enciu adott nekem egy pakli dohányt és egy csomag cigarettát és 3 Márkát.

1942 április 19

Ezen az éccakán bevágtak vagy 5 bombát Nyikolájev Városba, ahol aludtam az első éccaka. Itten írtam vasárnap április 19 reggelén. Valamint ezen

a napon odamentem az állomásra, ahol a 4es utász Zászlóalj rakodott be, és véletlenül összetalálkoztunk Vasile G. Enciuval, Vasile Neciuval, a Savu Costicájával és Biti Petrujával Preasnából, mentek a front irányába mind valamennyien ugyanabban a Hadosztályban.

1942 április 20 Kedd(?)

Máma is voltam a Bazárban és vásároltam egy fenősziját és 10 tűzkövet 2 Márkáért, és a szijra adtam egy fél márkát. *(A nyelvezet feszültségének erőteljes versenytársa van a csere eszméjének feszültségében.)*

1942 április 21 Szerda

Máma megírtam egy l. l. és rábíztam egy emberre, aki a 2es géhás Zászlához ment, és megkértem, hogy tegye fel az északi pályaudvarnak. És menvén a Nyikolájev Állomás rakodóján éppen berakodott a 6os Úteg és a 2. Könynyű Tűz. Hadosztály parancsnoki csoportja, és összetalálkoztunk Marin Dutea Oitajával és adott egy csomag cigarettát, és sok szót váltottunk, ugyan máma kimostam a koszos ingeket is. Délután kaptam 39 cigaretta, vaj, cukorkakonverzerv és kenyér.

1942 április 22 Csütörtök

Ma is tettem egy kört a bazárban sétaképpen. Egy márkát adtam hat tűzkőre és egy kanócba, és még adtam egy cigarettát két halászhorogra. A piacon különböző ruhaneműt árultak, ételmet is, egy 2 kg. kenyér 360 lejbe kerül vagy 6 márka német pénzbe. Ebben a bazárban vehetők nagy értékű dolgok is, de dohányra, nem pénzért mer' minden csolovék ahogy csak meglát kérdi a dohányt. Itten írtam Deadusca Alexandru házába. G. P. Kápl.

1942 április 23 Szent György Péntek

Máma lesz a behajózás és indulás Nyikolájev Városból a frontra a NÉMET HADVEZETÉSSSEL (*- íme a speech nyomai, melyet indulásuk előtt tartottak nekik.*)

Mennünk kell 500 km 2 napot és 2 éccakát vonaton és egy 100 kmt gyalog, hideg ételmezzsel. Korán reggel megborotválkoztam és előkészítettem a Borjút az induláshoz. Reggel összetalálkoztam Biti Tudorjával, és éppen máma sokat beszélgettünk Tiráspol (?) állomásán. *(Vajon elfelejtette vagy sem G. P. káplár, hogy a fennebb megjelölt napon éppen neve napja volt?)*

1942 április 24

Nyikolájevől elindulva ülök a vonaton, eddig a vonaton ültem egy napot és egy éccakát, a front felé, az úton dohányt árultak 240 lejért egy csomaggal, amit amióta vagyok nem pipáltam, a vonaton, amin most vagyok, különböző gyártmányú elektromos villanyáram-felszerelések vannak és erre felé a vonat villannyal ment. Esteledvén elérkeztünk Nyeper Petrovskij állomásba, ahol az esti alkonyodásban elmentünk egy köves országútyán, s amikor keresztül mentünk ezen a várososon, amit Nyeper Petrovskijnek hívnak, olyan éccaka 12 óra lehetett, nézegettem a házakat, amik jóval módosabbak voltak, mint a Bukarestiek is, és magasok nagyon és kimerítően gyalogoltunk egész éccaka, csak mentünk és jött, hogy összeessek a fáradságtól, éhségtől és a pihenés hiányában.

1942 április 25

Nyeper Petrovskij Város melletti faluban vagyok, reggeli beszállásolás, már reggel csináltak teát és 12 órakor kaptunk finomcsorbát, itt láttam olyan házakat szitává lyuggatva repülőből, gölyóval. Dél után szereztem két pakli fekete dohányt, III. osztályút. Amikor átmentem a Nyeperen azon a hidon ami átvisz a Nyeperen, a következő módon van megépítve. Alul a vonat

megyen átal és felül a járművek mennek, és a villamos sínek, amik átmennek Nyeper Városból a Petrovskijba; ezt a várost úgy hívják, hogy Nyeper Petrovskij és a Nyeper folyó átmegeyen a Város közepén.

Itt írtam ugyanannál az asztalnál Simion Vasile Szakaszv. és Popa Vasile Szakaszv. Iaisból, Regiei utca 14 szám.

1942 április 26 Vasárnap

Máma vásároltam 42 cigerattát, 1 bortvaszappant, 1 mosót és 1 arcosás-ra valót, amit az egységtől kaptam mert Német ellátmányban vagyunk. *(Ismét? Vajon akkoriban létezett-e Rexona híres márkája? S ha létezett, volt-e köze a koncentrációs táborokhoz?)* Dél után másodszorra is csináltak ismételten oltást nekünk kolera ellen. És reggel elindultunk és mentünk 35 km.

1942 április 27 Hétfő

Novomoszkovszki nevezetű faluban szállásoltunk be, szép falu és egy szabónál aludtam és reggel elmentünk egy Znaminovka nevű falu felé, amihez megtettünk 20 km.

Máma hidegkoszt és cujka, 1942 április 28 Kedd.

Megérkeztünk Znaminovkába és itt kvártéjoztunk, majd holnap megyünk tovább.

Az úton mendegélve tönkretett járműveket láttam, vagyis autókat, tankokat, ágyukat, mindenféle lövedéket, municiós dobozokat és ágyúból való kilőtt hűzniket, erre több harcot vívtak a Német, mor' csak német sírhantokat láttam. Athaladtunk vagy két csuda jól megépített vízhídon.

1942 április 29 Szerda.

Megint gyalogoltunk és mert nehéz úton mentünk 8 ökröket fogtunk minden kemence elé és nagyon nehezen haladunk, mer' gödrös volt az út amennyi jármű közlekedett rajta. *(Nekünk, akik a XX. század második felében születtünk, tehát legalább nyolc évvel később a G. P. káplár által írt feljegyzett események után, tényleg sokat meséltek az ocsmány második világháborúról. Ugyancsak tudomásunkra hozták, hogy nem lehet még tudni, miféle fegyverekkel viselik majd a harmadik világháborút, de mindenképpen bizonyos, hogy az azt követő, azonnal következő háborút parittyával fogják megvívni. Sok minden mást is mondtak nekünk. De lám csak, arról tudomásunk sem volt eddig, hogy a második világháborúban többek között olyan támadások is megestek, melyeket néhány ökrös szekérral hajtottak végre, kötelezván őket, hogy átkeljenek a Bugon, Dnyeperen, Volgán, Donon és más vizeken. Ökrös szekerekkel, mint Grigorescu festményein. Néhány ökrös szekérral, melyekre kenyérsütő kemencéket szereltek, nos, szóval, ezt ne feledjék.)* Haladtunk vagy 24 km. Karabervókáig és áthaladtunk még Nomoszkovszkán, Orlinscsinán, Zlomenovkán, Karabinovkán, Metrovkán, Mávrénán, Mezsericsen, Léhacséván, Pavlográdon. Város, ahol azt mondták, hogy maradunk kenyérgyártás végett. *(Tehát még sem kényszerítették őket, hogy menetközben készítsenek kenyeret. Még ezek a szegény krumplievők is megtudták - lehet, csupán ezzel az alkalommal -, hogy a kenyeret egybelyben készítik, legyökerezve.)* Menetközben ma is 24 km tettünk meg, az úton láttam elromlott autókat tele s tele golyó és lövedék találattal, bombatölcséreket, szilánkokat, sőt kiégett hűznijeiket is szétdobálva szerte a mezőn. Különböző szétdobált holmik is, mint autókerék, gumiabroncsok, autóalkatrészek és mindenmás.

1942 április 30 Csütörtök

Máma ismét meneteltünk vagy 20 km esőben és borzasztó sárban, 10 pár

ökröt is befogtunk és az emelőrudak mind eltörték mivelhogy tengelyig sülyedtek sárba a kerekek. Egész napon át mit sem ettünk, csak pont este 8kor valamit.

1942 május 1 Péntek.

Máma május 1-én Mezserics faluban állomásoztunk, ahol azért, hogy pihenjenek még a marhák. 12 órakor adtak 1 negyed kenyeret egésznapra babcsorbával mer' nem lehet ellátmányozni a nehéz út miján.

1942 május 2 Szombat

Még mindig Mezsericsben vagyok, nem mehettünk el, mert rossz még az út. Tegnap május 1-én megkaptam az első lev. lapot Stefántól és Apostolicától, és ma május 2-én válaszoltam is nekik azonnal. – Ma kaptam 2 lev.-lap. hazairás végett. – dél után kaptam egy pakli dohányt és innyekciót tifosz ellenit.

1942 május 3 Vasárnap

Máma nyugtunk van, csak bekenytük zsíradékkal a kemencéket más semmi, szép napos nap napsütéssel, e percben az egyik harmonikával zenél. Dél után kaptam pipadohányt, mézet és cigarettát.

1942 május 4 Hétfő

Az erdőben vagyunk, az erdőben ebédelünk, de kenyér nélkül, mer' felhabzoltam volt és elfogyasztottam.

1942 május 5 Kedd

Máma kenyeret kaptunk 27 Német cigarettát, de nagyon finomakat, ilyen jól lakottnak se éreztem magam, amióta csak úton vagyok.

1942 május 6 Szerda

Máma továbbmegyünk Pávlográdból, mind messzibbre, és ugyan csak máma kaptam egy lev. lap. a feleségemtől.

1942 május 7 Csütörtök

Egész éccakán át gyalogoltunk a front(ra) 18 km a Kapitány kinevezte a hátvéd biztosítását mer' még csak 18 km van a frontig. A falu neve Varvarovka II. (e „II” hiányában azt hibetnének, hogy körbe-körbe jártak).

1942 május 8 Péntek

Máma reggel csak úgy összetaláltunk a Presnai Nedu M. Petracheval, 12 km voltunk a fronttól. Ugyancsak máma adtak pipadohányt és cigarettát és 3 trabukot. Mostan dél utáni 5 óra van és indulásra készülődünk, és néhány kmre megközelítjük a frontot. Egész éccaka gyalogoltunk a front irányába, örökösen ágyúdörgést hallottam.

1942 május 9 Szombat

Az éccaka vagyis gről május 10. még teszünk egy 12 km szakaszt a front mögött, indulás éccaka 12 órakor, a pillanatban, amikor irok úgy lönek ágyúval, hogy remeg a föld is, míg az éccakában minduntalan rakéták látszanak, hogy megvilágítsák a terepet, máma 12 óra után lefeküdtem és azt álmondtam hogy összevesztem Ticutával és Dadával, mer' bejött a házba és felforgatott minden holmit a házban. És hirtelen azt is álmodtam, hogy összeházasodtam Burdulea Siťajával, és úgy volt, hogy még szűz volt. És úgy volt, hogy Rădita meghalt volt, és özvegységre jutottam, mitől mentsen meg az Isten.

Alexzsevka falu melybe május 10-én érkeztünk.

1942 május 10 Vasárnap

50 nap után érkeztünk csak meg arra a helyre, ahol kenyeret kell gyártunk. Máma május 10, megérkeztünk a front mögött 12 kmre a Tüzérség utolsó vonalától, akik egyfolytában hallszanak ahogy brüngetik ágyúikat a föld

is beleremeg, kint alszom egy sátorban és olyan hideg van, hogy lefagy a kéz.

1942 május 11 Hétfő

Ez a falu, ahol berendezkedtünk, hogy kenyercet gyártsunk a 4ik Hadosztály seregeinek, Olesszipcsa 12 km a fronttól.

1942 május 12 Kedd.

Korareggel kint voltunk gyakorlatozni, dél után felállítottuk a kemencék keményeit, hogy készen legyenek a kenyérgyártáshoz, ami után adtak csokoládét, kávét, cigarettát és egy trabukot.

1942 május 13 Szerda.

Tisztogatáson dolgozás és a körbeásás barázdáin, föld hordáson.

1942 május 14 Csütörtök.

Máma van Jézus Krisztus Urunk szent mennybemenetele, és ahelyett, hogy pihennénk épp' úgy munkára fognak, mint május 13 napján.

1942 május 15 Péntek.

Máma betöltöm az egy kerek évet, amióta behívtak és az elmúlt éccaka vagyis 14ről május 15 nem aludtam egy szemernyt sem a repülők miján, mer' bombázott minket, és félelmemben száll ingben a mezőre szaladtunk a sátrakból és a földre vetettük magunkat. Ugyan máma jött egy német repülőgép és leszállt mer' mondják, hogy az a posta.

Máma 1942 május 15 esteledvén összetalálkoztam Răducanu G. Marinnal, a fronton abban a pillanatban, amikor beszélgettünk az Orosz Tüzérség vert, hogy beleremegett a föld.

1942 május 16 Szombat.

Az Orosz Légierő mellettünk bombázott többek között valamicskét a Tüzérség hadoszlopából is.

1942 május 17 Vasárnap.

Az éccaka nyugodt volt, de reggel az Orosz Tüzérség löni kezdett, ám a micink is válaszoltak rája.

1942 május 18 Hétfő

Máma favágást végeztünk és a vágás ideje alatt sebesültekkel rakott kocsi haladtak át az 5ös Dorobanti, 20as Dorobanti és a 3as Lovas Ezr.-ből. (A káplár ámulata bizonyos összeegyeztethetetlen cselekmények egyidejűségével szemben teljes diszkrécióban fejeződik ki. Hogyan lehetséges – mondta volna –, hogy miközben én az udvarban vagyok és nem teszek egyebet, mint némi fát vágok, testvéreink, az oly' szép nevű ezredek közül, néhány német kamonba zsúfolva és fájaldalmukban üvöltve haladnak a baba felé? Am neki nincs joga ámuldozásra. Az elveszejtené. De akkor, kinek írta sorait a káplár? Számított egy bizonyos lektorra?)

1942 május 19 Kedd

Csend (sic) a mi szektorunkban, annyi csupán, hogy autók jöttek sebesültekkel megrakottan a 7 utászoktól és 5ös Dorobanti egységeitől. (Továbbra is szeretném hinni, hogy a teljes diszkréció bizonyos hatásos tények lejegyzésében nem holmi öncenzúrának tudható be, hanem a még meg nem magyarázott rémületnek.)

1942 május 20 Szerda

Éccaka 12 órától elkezdődött a 4ik Hadosztály ofenzívája, mer' tüzel a Tüzérség, hogy pillanatra sem szüntet. Máma tölti az én Ionicám a 8 évet dél után 4 óraker. (Gyanítom, hogy G. P. káplár az öt elemijével, rendelkezik a prózai szónoklás magas tudományával, másként miként tudna ő egymás mellé állítani ennyire mesterien, két olyan mondatot, amilyenek a fentiek?)

1942 május 21 Csütörtök

Máma vagyunk a legnehézebb időkben (egy kölcsön mondat, evidens, de ime hogyan nyer folytatást), mer' azon vagyunk, hogy visszavonuljunk lévén majdhogy körbefogva az ellenség által, várakozunk. (Miből adódik tehát a feszültség – kérdezné az ellemző. Egy „kapott” gondolat társításából egy „szókimondó” kifejezéssel, bár visszafogottan, de rémülettel? Mi tudjuk, hogy 42 májusában, az emberiség mindent egyetlen lapra játszott. Tehát a feszültség abból adódik, ahogyan mi ma megítéljük azokat a történelmi cselekedeteket? Abból, hogy mi ma már tudjuk, miszerint szép Lovasaink, Dorobataink, Utászaink és Kenyér Sütőink cinkelt kártyával folyó játékban játszadoztak? Avagy szegény G. P. káplárért izgulunk, nem tudván még, hogy naplója egy nap vagy egy év múlva fejeződik be?)

1942 május 22 Péntek

Egész napon át fa vágás a gyártáshoz.

1942 május 23 Szombat

Elkezdjük a kenyérgyártáshoz való készülődést, kemencékbe befütöttünk.

1942 május 24 Vasárnap

Mámától kezdve május 24 megkezdjük a kenyér gyártását – egy nagyon jó hó fehér kenyéret. (Mi által tekintették G. P.-t „egy barcosnak”?)

1942 május 25 és 26 Hétfő és kedd

Ugyancsak kenyérgyártást végeztünk, és jönni kezdtek autók a 6. Törzstől és a 4. Hadoszt., hogy kenyéret vételezzenek.

1942 május 27 Szerda

Hasonlóan kenyérgyártás és éccakai csoportban vagyok. Mára esett is egy kicsit és ott kapott a ruhákkal a teknőben. (Ezekszerint, G. P. káplár, mint egy jó gazdasszony, kenyeret sütött és ruhát mosott az Orosz Mezőségen, nem messze a Bugtól. Csakhogy néha eső esett az Orosz Mezőségen és a káplárt elkapta ruháival a teknőben.)

1942 május 28 Csütörtök

Mind kenyérgyártás, s miután kijöttem a gyártásból a sátorhoz mentem és lefeküdtem 12-ig, és 12 után kimentem a levegőre és alvás közben Mamáról álmodtam, amint az ágyban fekszik, és eljött Panait sógor, a végén pedig még azt is álmodtam, hogy tűz égett keresztapánál, pár szál nád és egy kötés szalma, azután átköltözött a Tanító Úrhoz és ugyanúgy égett.

1942 május 29 Péntek

Mára befellegzett a gyártásnak és holnap, május 30. indulás tovább mind előre a front felé.

Szombat 30 Vasárnap 31 május és hétfő június 1 1942

A fentebb írt napokon vagy 100 km haladtunk, és falvakon mentünk keresztül, Lizevája kis városkán és más falvakon is, kisebbeken, melyeknek nem tudom a neveit. Ezen az úton tönkretett Német gépeket láttam, dögölt Német lovakat, hámostól az útszélre kidőlve, trotil robbanóanyagokat, s az egyik fordulóban láttam azt a helyet, ahol bomba esett egy autóra, ami ezer cafatra tépte és tíz méterekre dobta őket, na meg egy akkora gödröt is, hogy elbújtatott volna egy szekercet. Rozevája városban golyószóró golyókkal szitává lőtt házakat láttam. Június 1, hétfőn Barvenkovába érkeztünk 12 órakor éccaká világító telihold fogadott (miként Bolintineanu Mibáj-vajda verseiben.) Megnyúztam a füvet és matracot töltöttem és aludtam, és más-nap június ziken kedden sátrat húztunk a kemencékre, és felkészültünk a kenyérgyár-

táshoz. Ezekben a menetelős napokban láttam a Magyar és Olasz Hadsereget, és szóba állva az Olaszokkal sokban hasonlítottak szavaik a mieinkhez.

Június 3 szerda

Máma ruhát mostam és délután kiadtak számomra új ingeket, mer a régiek elszakadtak már teljességgel. Mondogatják, hogy az egyik erdőben a Donyec-partján, ott az Orosz hadsereg, amit nem tudnak kiszedni onnan csak ha felgyújtják az erdőt. Mostan, amikor írok, esti szürkülődés van és az Országútyján több tíz és több száz Német tank halad a front felé mentében, a Krimi frontról jövet. A masinisták, vagyis a tankosok kék ruhákba vannak és fekete sapkát viselnek és szemüveget a szemükön. Barvenkovában vagunk egy kis városban, ahol egy fajansz tintatartót találtam.

1942 június 4 Csütörtök

Máma belétem a nappali kenyérgyártó csoportba, 12 óra után akkora eső jött, mint a füst, és eláztatta a kenyérrrel teli zsákokat és a lisztet fölcemelte a víz és elúsztotta.

1942 június 5 Péntek

Mind kenyérgyártás végrehajtása és délutánra érkezett nekünk egy Bárisnya, románul Domnișoara (Kisasszony, a fordító), hogy bedolgozzon a kenyérgyártásba. Miközben itten írok, két orosz repülőgépek jöttek és levágtak két bombát, és megsebesítettek 4 gyermeket és egy németet, és az egyik sebesült gyermek anyja zokogott.

1942 június 6 Szombat

Semmi újság csak kenyérgyártás, majd miután leadtam a szolgálatot elmentem a fogoly lágerbe, ahol adtam egy darab kenyeret és kaptam egy fenőszíjat.

1942 június 7 Vasárnap

(Irtózatos szél meg eső.) Dél után érkezett 5 angol repülőgép és váratlanul megtámadtak. A lég-el-hárító tüzérség irtózatosan tüzelt rájuk, ám de egyetlen egy se esett le.

Június 8 Hétfő

Máma akárcsak tegnapon hideg eső, erős szél és hideg, hogy szinte megfagy a kéz, egész éccaka reszkettem tőle.

1942 június 9 Kedd

Máma is beköröztek bennünket az ellenséges repülők, de bombákat nem bocsátottak le, de a lég El hárító ágyuk megtámadták őket, és akkor eltávolodtak.

Még egyszer jöttek repülők és ránk támadtak, ám a Léghárító lángolva levágott zót, jól láttam a helyet ahova.

1942 június 10 Szerda

örül 10re való éccaka egész éccaka ellenséges repülők bombáztak minket, eltaláltak az állomást, ahol benzines hordókkal megrakott vagonok álltak, és meggyúltak, hatalmas lángokat vetve. Beszélik, hogy Timmoscsenko generális tán előkészített egy erős hadsereget, hogy többé ne tudják visszaverni, de a fején át dobálták széjjel. Június 11-től június 10 közepé eső napokban rengeteg tankokat zsákmányoltak, és autókat, ágyúkat és különböző lőszerkeket és fegyverzetet, egész hadoszlopokat. És 15 ezer foglyot.

1942 június 11 és 12

Ez a 2 nap igen csöndes vala, csak kenyérgyártás folyt.

1942 június 13 14 és 15

Ugyancsak, ebben a 3 napban kenyérgyártás folyt, nyugalom volt, repülő-támadás nélkül.

1942 június 16 Kedd

15ről június 16ra, éccaka 1 óra körül kaptunk egy kis esőt irtózatossal vilámmal, véletlenül belecsapott egy házba, ami teljesen leégett a személyekkel együtt, akik benne kerestek menedéket, saját szememmel láttam milyen szörnyűmódon égett. (A káplárnak bizonyára megvoltak a saját értelmezései a „véletlen” és a „szörnyűmód” szavak számára – a legsajátosabb értelmezések végül is.)

1977 február 17 Csütörtök

Véletlenül megtudtam nyolcadik elemista unokájától, hogy G. P. beteg lett és az F-i kórházban van kivizsgáláson. Megkísérelte elhagyni a dobányzást, s úgy tűnik ez rosszat tett neki. El kell mennem hozzá látogatába.

1942 június 17 Szerda

Csupán kenyérgyártás és csönd az egész fronton, ellenséges támadás nélkül.

Június 18 csütörtök, 19 péntek és 20 szombat.

Kenyecret gyártottunk, csönd volt repülő támadások nélkül. Ezekben a napokban a Németek elhordták a fronton zsákmányolt anyagokat – Agyúkat, Gépfegyvereket, Gép puskákat, Brandokat különböző nagyságú fegyvereket, gázmaszkokat, telefon kábeleket és használt lábbelit.

1942 JÚNIUS 21 VASÁRNAP

NAPJÁNAK SZÉP KÖLTEMÉNYE.

UGYANÚGY MINT MINDENNAP, CSÖND ÉS KENYÉRGYÁRTÁS.

1942 június 22 Hétfő

Máma június 22-én hétfőn egész nap haladtak a repülőgépek, olyan 3 motorosak a front felé, egy nagyon nagy erdőbe, ahol akkora fák vannak, hogy 1 méter az átmérőjük s még valamennyi vastagság, ami, mármint ez az erdő a román hadsereg által van körülveve, miközben a front ott hagyta őket a bekerítéssel és előre haladt keresztül a donon és minden folytatódik továbbra is.

1942 június 23 Kedd

Máma vagy 300 sebesült érkezett a kórházba, ami itt található ebben a Barvenkova városban – a 20. Dorobanti Ezredből; 21. Gyal. és 5. Dorobanti.

1942 június 24 Szerda

23ról 24 júniusára virradó éccaka, úgy 10 óra felé éjjel, ismét ellenséges repülők támadtak, levágtak 3 bombát a közelben, ahol mi tanyáztunk a Pékséggel. A pillanatban gyártásban voltam, szundikáltam és egyszer csak felugrottam és azt sem tudtam mibe bújjak félelmemben, hát földre vettem magam.

1942 június 25 Csütörtök 26 péntek és 27 szombat

Csőnd volt, csak éjjel körözött fölöttünk az ellenséges haderő.

1942 június 28 Vasárnap

Ebben a Barankova nevezetű városkában június 3 napjáig dolgoztam keddig, június 30án mondják, hogy tovább megyünk a Donyec irányába.

1942 június 29 Hétfő

Ezen az éccakán is, június 29ről 30ra, úgy 10 órakor este, ellenséges repülők jöttek és levágtak ránk 3 gyújtóbombát, de semmi sem keletkezett.

1942 június 30 Kedd

A sütés végeztével az anyagok berakodása, és dél után 6 órakor indulás Luzum nevezetű faluba, egyre csak a front irányába, közelebb a Donyec-folyóhoz.

1942 július 1 Szerda

Attelepedés Észak Kelet irányába, mind csak a front felé. Június 30, este 6 órakor indulás Barvenkovából. Mint a többi áthelyezkedéskor is, az úton szétrombolt autókat láttam, és bombázott ellenséges tankokat, traktorokat, irdatan méretű ágyúkat, egész éccaka csak gyalogoltunk, és elláttunk a frontvonalig is, látszottak ahogyan rakétákat vetettek és a repülőkből hullottak a bombák. Az út mintha krétával lett volna kirakva éppúgy, mintha kövel, és reggel egy faluba érkeztünk jókora megtett úttal mögöttünk, lehetett 30 km, egész napközben álcázva lapultunk néhány kicsike ligetben. Este 6 órakor ismét elindultunk ebből a faluból ugyanabba az irányba Észak Keletnek, egészen Luzum nevezetű faluig van még jó 14 km. Midőn oda közelítettünk chhez a Luzum nevezetű helyhez, az út szélén állt néhány gyümölcsfából való csalit, melyekbe az Orosz kazamatákat csinált, és alig mentünk még egy kicsit láthattunk 6 szétrombolt orosz tankot. Leereszkedtünk a faluba és átmentünk a Donyecen egy új, fából vert hídon, amit a Németek csináltak, és letelepedtünk a falutól 1500 m, jónéhány gyümölcsfa közé és el is kezdtük a kenyérgyártást. Ezt az utazást mindcsupán éccaka tettük meg attól való féltelmünkben nehogy megtámadjanak az orosz Repülőgépeket.

1942 július 3 Péntek

Ezen a naptól hasmenő beteg lettem és szombaton július 4. és vasárnap július 5 dettó maródi. Más nyugalomban volt, csak 4én dobtak 6 bombát, ám 1000 m távolságra.

1942 július 6 Hétfő

Végig csak kenyérgyártást végeztünk éccaka és nappal, egy híd közelében, melyen átjár a vonat. A Németek éccaka és napközben dolgozik villanykörte világnál, s amikor meghallja, hogy jönnek az ellenséges repülőgépek, menten kioltja a fényt és rohan az óvóhelyre. Ezeknek a Németeknek van egy gözzel működő motorja, ami cölöplábakat döngöl a földbe bele és önmagától szegccsel egy kalapáccsal.

Július 7 Kedd

Ezen a napon érkezett egy szakaszv. a 21. bukeresti Gyalogos Ezer. és adtam neki vagy két kenyeret. Mesélte a pirlitei Tone Marin Kpt. esetét, hogy meghalt a fronton, mondván, hogy talántán el akart foglalni 2 Orosz kazamatát és véletlenül belenyomult az Orosz gépfegyverzet sorozatába és riptyára ment.

Július 8 Szerda

(Lassan végére érünk a füzetecskének, mely első abból a háromból, melyet G. P. azaz Bundás, a román hadsereg volt káplára ajánlott fel számunkra olvasmányként. Kezdve a „Hadfiaink” ciklus első olvasmányaitól a mai napig, sok mindent tudunk a román katona vitézségéről, de aki ezt a naplót olvassa, önkéntelenül felteszi magának a kérdést: „Honnan ennyi lössiség ebben a G. P. káplárban? Halljunk oda, hogy elmenjen egészen Sztálingrád alá s mindezidőben apróságokért és a rossz élmezésért keseregjen, hogy naponta felfedezzen valamilyen hibát a környező világban, hogy lábát megkarcolja egy gránát szilánkjá, mit figyelmetlenül ő maga robbantott fel egyik napon »miközben a klozetre igyekezett«, meg hogy lábát ficamítsa, amikor leugrik a szekérről egy olyan háborúban, melyben milliószám pusztul az ember, s akkor ő még az étellel sem elégedett?! Ez mindennek a teteje!” De tegyük fel magunknak a kérdést, miként a költő: „Mit akartak azok a badak?” s akkor G. P.-nek, azaz Bundásnak, a román hadsereg káplárának,

a negyedik Hadosztály mozgópéksége kemencefőnökének hősiessége megáll a lábán. Első pillantásra fejetejére állítva észleljük őt, és ténylegesen hasonlít a bátrak fordítottjához, de nem csupán azért tűnik ilyennek, mivel egy fonák ügy szolgálója. Pontosán tudjuk mi készítette harcba a jó Penes Curcanut és a vaslui kilencet (nem is beszélve a tizedikről, aki szakaszvezető is volt) vagy Eremia Grigorescut s minden parancsnoksága alatt álló hadfiát Mărasestinél, vagy azokat, akiket Moiseinél büszkén feltartott fejjel, mintegy megkövülten (mint Vida Géza-émlékművén) löttek agyon; ám honnan tudhatnánk mit keresett G. P. azaz Bundás (G. falu, Ilfov megye) abelyt a Donnál (amikor neki oly' sok dolga lett volna otthon); s főleg honnan tudnánk, mi készítette őt, hogy harcoljon is ott. Ezek szerint, midőn az ok fejetején áll, miként Hegel dialektikájában, nem látom, miért kellene csodálkoznunk, ha az okozat is fonákján jelentkezik. AZÁLTAL, MIT CSINÁLT, MIKÉNT AZÁLTAL IS, AMIT NEM CSINÁLT, G. P. MAGA IS HOS VOLT.

Július 7ről 8ra éccaka megint ránkjöttek a repülőgépek és fényeket eregettek, hogy felfedezzenek bennünket, de bombákat nem.

(Természetesen megfigyelhetünk még G. P. részéről egyféle közömbösséget is aziránt, mit úgy szoktunk nevezni, hogy háború. Ennek egyetlen lehetséges magyarázata: G. P. A ROMÁN HADSEREG KÁPLÁRA, IMMÁR A HARMADIK VILÁGHÁBORÚBAN VETT RÉSZT. Tisztázzuk: 1973-ban, az ENSZ közgyűlésén, Willy Brandt – béke Nobel-díjas – kijelentette: „Erkölcsei szempontból semmi különbség nincs, amikor egy embert háborúban ölnek meg vagy arra ítélnék, hogy éhenhaljon mások közömbösségének következményeként.” M. Mesarovici és E. Pestel professzorok könyvéből – „Mankind at the turning point” – idézünk: „Az UNESCO felméréseinek fényében 400 000 000 és 500 000 000 között mozog az alultápláltságtól és éhínségtől szenvedő gyermekek száma 1973-ban... Kiszámították, hogy az egész világon, az egy lakosra jutó élelem mennyisége nem növekedett 1936 óta, sőt, inkább visszaesett az utóbbi tíz évben.” Tehát a harmadik világháborút viseljük már! Tény, hogy nem tudjuk milyen fegyverekkel, de kemencefőnöke egy tábori pékségnek, aki ökörvontatással átvergődte az egész sztyeppét a második világháborúban, jószerevel e harmadik világháború résztvevőjének nyilvánítható.)

1942 július 9 Csütörtök

Kenyérgyártás és csend, légitámadások nélkül.

Július 10 Péntek

Áthurcolkodás Luzum Városból Pervomájszkoje faluba, három napig tartott, átmenvén a Doneyecn fürdőztem, e folyó mellett van egy falu, amit úgy hínak, hogy Tárbusztova. Ennél a falunál tartották a legádázabb harcokat, ahol meghalt a preasnai Duțu M. Ion, Marin Duțca egyik fia, ez a falu egy nagy fenyő erdő mellett áll, ami 40 km hosszúságú és 16 km szélesség, ahol ismételten ádáz harcokat tartottak. Ebben a tartományban homokos területek vannak, jobbára az erdőben, ahol folyt az élelem és a munició szállítása, hogy gyalogosan bokáig temetődtünk.

1977. március 17 Csütörtök

P. G. meggyógyult. Holnaptól dolgozni szeretne. Napszámosként G-ben, a T.C.I.F. munkatelepén. Termelészövetkezeti nyugdíjasként joga van. „Hát bittem én, tanár úr, hogy megérem saját szememmel látni a mai napot? Hogy kimenekitsem magam akkor, az árvizekkel? Hogy sikerüljön túlélni egy olyan földrengést, mint a múltbeti?” Aztán elmeséli, hogy beteg volt, „hogy

majd kifűlt a szuflám” a bor miatt, mivel hidegen itta egész télen át és az árt-
hatott meg a „gégefőjének”. Be kell lássuk, G. P.-ben némi halbatatlanság
rekedt.

„A főre kiadott kincstári ’holmi” leltárával végződik itt az első a három
fűzetecske körül. De ez nem egy titokzatos „üvegben partravetett kézirat”, és
nem is egy közönséges úti- vagy frontnapló; ezért őszinték leszünk az olvasó-
hoz és bemutatjuk a harmadik fűzet utolsó bejegyzését is. (G. P.-nek közben
sikerült az általános tanácstalanságban és pánikban visszavergődni Bukarest-
be és jelentkezett az ezrednél.)

1944 augusztus 3 Szombat

Máma fegyervizit vót, de nem fogadták el, mer’ mocskosak vótak.

Egészen a fenti dátumig egyetlen golyó sem hagyta el G. P. káplár puskája
csövét.

1977 május 8 Vasárnap

Előbb a széles, mezőségre lustult folyó mentén halad. Megmássza a nem
túl magas hegyet, eltávolodva a folyótól átszel egy frissen nyíló mezőt, elér-
kezik a golovnai erdő szélére. Vasárnap délután van. Fülét egyféle csend
„vattázza” (madárdal, az alig serkent levelek közötti könnyű szellő, a léptei
alatt száraz ágak és tavalyőszí levelek sustorgása, ropogása). Május eleje
egy mezőségi öregerdőben. A „magas fűvek, ösvény, tisztások, madarak” —
szavak természetszerűleg fölöslegeseek, tehetetlenek, ostobák olyan szomszéd-
ságban, mint a környező formák, színek, terek, légmozgások és mindezek kap-
csolata az ő érzékeivel. A mód, ahogyan tekintete igyekszik megörökíteni a
könnyű, kis forrás erecskéjét, ahogyan füle rááll neszezésére, míg ajkai a vi-
zet érzékelik, nem rokonítható az „idő” szóban való megtestesülésével. Álom-
nak nevezhetné mindezeket, de minek a magánynak szavai, mikor úgy is
szükségeiteinket meghaladóan sok van belőlük máskülönb. . .

A fehérr és magas, állatozva zümmögő rovarfűrtökről, melyeket odateszünk,
bogy TERMELJENEK számunkra, jobb hallgatni. Szót sem ejteni róluk!

Ugyanazon az úton tér vissza (3 órával később — ha számít az idő), kiválik
az erdő háttéréből, mint egy eredeti Andreescu-festményből, átszeli a mezőt,
leereszkedik a nem túl meredek kaptatón, ráel a vízre, ezegyszer meggyűlve,
növényzettel benőve. Az út szinte a talpa alá simul, lépései egyenletesek,
emberi hajlék formái tűnedeznek elő (tehát egy falu) és velük együtt egy
nagy rakás szó foglalja vissza időlegesen elbitorolt jogait.

Benyomul a ház kertjébe, a szobába, melyben a televíziókészülék szónokol
patetikusan a félhomálynak. Senki sincs itt. Fülei vattázott-süketek, tekintete
cél tudatoságába merevedett, ajka, nyelve, nyeldeklője még nem vált meg a
forrás ízétől. A zümmögő fűrtök illata, fehérr színük (kibangsúlyozódva a
zöld foltjainak szomszédaságától), a méz íze — állandósulnak. A képernyő
mindezekkel harcol, lüktet, villózik, lilás foszforeszkálásba hozza a félho-
mályt.

Apránként benépesül a szoba, vasárnap van, ’77. május 8-ka, és több mér-
közést közvetítenek. A táblajáték dobozában koccanó dobókövek koppanása,
pobárcsilingelés, vörös bor, nem is a rosszabbik fajtából. Várakozás. A kép-
ernyő komótosan szövi fehérr és fekete villózásait, s a szóözönét, melytől
igyekszünk nem zavartatni magunkat. Egy nagybácsi, aki megkérdezi:

— Megkapáltad a szöllőt, he?

— Vaj’ egy sor ha maradt, megcsinyálom hónap!

- Há, hónap május kilenc van - tréfál az unoka. (Mintha május 9-én nem kapálhatnád meg a szöllőt!) A beszélgetőpartner veszi a lapot. Kacag.

- Húsvét vóna... Akkor, igazából Húsvét vót!

- Negyvenötbe'?

- Igen - feleli és kényelmesebbre fészkei magát; bejött az összeköttetés a stadionnal.

A lelátók hangzavara, a közvetítő lelkes hangja - elég erősek, hogy aláaknázzák a hallása kiváltottságát, a tekintete kellemes révedését, a hüvöséget, mely az ajkára simul még, de a bodzavirág illatát is, mely állhatatosan időz még orrában. Alig hagytuk el Veselyt. A következő faluban egy fészkerben aludtunk. Az érzékek csak most kezdenek el szenvedni a sport képeitől, zajaitól, reményeitől és kiábrándulásaitól. Nicola tizedes szakasza K lakós fészkerében aludt.

Reggel, a cseh udvarában álló kút, a csajka, a hideg víz, motorbicikli-dübörgés, amint megáll az ör előtt, hé, bajti, hol a kilences hegyivadászvezred parancsnoksága?, amott a harmadik ház, de mér' megadta magát a németje, hogy többé nem mondod senkinek, hogy várd a parancsát, Nicolae tizedes visszatér a fészkerbe, hé, fölkelni, most jön a parancs, hogy előre, mert Veselyn keresztül nagyon nebezen jutottak át, öltözni, mosdani, a németek az erdön túl vónának, gyülekezőő!, és az albadnagy.

A mieink lötték az első gölt, pobárokocsnás, a lelátók hangorkánja hozzánk is elhatol a készülék hangszóráin keresztül; van vajon valamilyen kapcsolata ennek az „ártatlan” agresszivitásnak megkinzott érzéseinkkel, egyensúlyuk ingatagságával?

Hé, fiúk, né mi van (mi tudtunk a dologról a tizedestől, de úgy tettünk, mintha mit sem sejtjünk), a háborúságnak vége van! áááááAAAAAAááááá, Huráááááááááá, az eget elborítják a feldobigált csajkák, most az a parancs, hogy átfésüljük az előttünk álló erdőt, de puskaélés nélkül.

A meccs szünete van és el fogunk szívni egy-egy cigarettát kint a tornácon.

Ösvények, tisztások, magas fűvek, madarak, források és a bodzavirág bódító illata.

Az erdön túl egy út, magas az alapozása, az úton át, rajt!, csupán egy fiú ugrik fel a géppuskával és a német, aki románul parancsol neki (halljátok, megtanult románul!): ALLJ!, egyetlen puskaélést se, azt a fiút nem láttuk július 23-ig, ameddig Csehszlovákiában állomásoztunk, foglyul esett vajon az utolsó napon?, ez lett volna hát a szerencséje Húsvét harmadnapján.

De vannak-e vajon a Veselyn túli erdőségekben május elején bodzavirágok?

(Fordította: Mátyás B. Ferenc)

Halálugrás

---

elkötelezett papja ugyanazoknak a sebeknek
művelem magamnak
saját versemet
éppen úgy mint az éjtőernyős mikor az égboltról leveti magát
és nem tudja még
kinyílik-e vagy sem
a mentés kis szerkezete
amit naponta elállít
valaki akinek mozdulatlan
marad a lába alatt

t
a
l
a
j

Párbaj

---

a sors szemtől szembe állított
mindenféle nyomorúsággal
az előírt távolságot megtartva
figyelmeztettem őket
és azok is figyelmeztettek engem
aztán tüzeltünk
én sohasem találtam

Meteorológia

---

a lélek depressziós zónájában a meteorológiai állapot
egyik napról a másikra megváltozik

tegnap szélsőségesen borús idő volt
a légnyomás mező mindannyiunkat magához szívott
a járdákra öngyilkosok estek az égből
ma – és arra gondolok, hogy megúszhattam volna
czt a napot – egy nyugati anticiklon
rendet teremtett az utcák fölött
az égbolt kék trencskónak tűnik
az emberek munkát keresnek maguknak az erkélyeken
anélkül hogy környezetük mélysége foglalkoztatná őket

Tartsd meg a maradékot

---

szerezz örömet nekünk azzal amit elvettél tőlünk uram
és tartsd meg magadnak a maradékot
a gyermekbetegségeket és az apró törsvadászatokat
és bocsásd meg a mi boldogságunkat
amiként mi is megbocsátjuk neked
mások nyomorúságát

A legszebb nők

---

a legszebb nők
nem őriznek emlékeket
boldogságuk teste
mindörökre sima marad
nincs véraláfutás
a lelkükön
nem nyomasztja őket
szomorú harcúrozás
a szerelem viharaiban mindig szabadon maradt
keblükre
pihe sem tapad

legszebbek az emlékezet
nélküli nők
íme ez az amit
tökéletesen rögzít
az én emlékezetem

És kész

Egy angyali nő

---

a szerelem, kedvesem
annak a jele, hogy forogsz
körülöttem

a szerelem, kedvesem
annak a jele, hogy forgok
körülöttem

a szerelem, kedvesem
valami ami önmagától forog
mint egyfajta örökmozgó

ha megáll
ne lazítsd meg a csavarokat
– semmire sem méysz vele –
ha megáll
ne bontsd meg az ész csavarjait
– semmire sem méysz vele –
ha megáll
azt jelenű megállt és kész

az ördögbe, mondtam
neked az eszed zápfoga fáj
neked a szerelem zápfoga fáj
az ördögbe, mondtam
neked fáj a körmödön a lakk
neked a szerelem zápfoga fáj
az ördögbe, mondtam
neked mások szépsége fáj
neked a szerelem zápfoga fáj
ördögbe, mondtam
neked az ördög tudja mi minden fáj
még
neked fájnak az árva nyárfák
az ördögbe, mondtam
és milyen angyali nő volt

(Kőrössi P. József fordításai)

Kezek

A 74-es évnek piros levelci voltak, a fák alatt mintha bíbortakaróba süppedt volna a lábad, s a fény gyerekkézként tűnt elő.

Apropó, a kéz: sokan mondják, hogy a kéz kifejezi tulajdonosa természetének egy részét, ám ezeket én alaptalan spekulációnak tartottam és tartom ma is. Nézd, valamelyik nagy írónak idomtalan, nehézkes kezei voltak, akár a kotrógép, az ember mégis jámbor, félénk természetű és törékeny lelkű volt. Ellenben a mi darukezelő Dordeánknak könnyed, érzékeny, ideges és feltehetőleg erős kezei voltak – mondom: voltak –, de ha valamit megfogott vele, azt aztán jól megfogta. Elnéztem, mikor a félhavi fizetését vette fel, vagy a pótlékot: háborogva csúsztatta nadrágja farzsebébe és néhány pillanatig rajta bagyta a kezét, közben a szeme és az egész tekintete megszelídült. Ha tudsz, próbálj meg pár lejt kicsikarni tőle az élet valamely jelentős eseményére – egycsek házasodnak, másoknak szül az asszonyuk és a brigád össze akar dobni egy ajándékraivalót –, de hogy Dordea is adjon bele, azt aztán nem!

Egyik nap egy darusmanőverezés közben egy alkatrész alatt felejtette a kezét és szétzúzta a daru, a másik kezéről már hiányzott három ujja. Sürgősen kórházba szállították.

Ügy adódott, hogy éppen ezen a napon készültem egyik barátomhoz. Munka után elindulok, felszállok a buszra, hát a kórház előtti megállóban Dordea is felszáll, gipszbe tett kézzel. Felajánlottam neki mellettem egy helyet. A jegykezelőnél mellett ültünk, pedig a busz szinte üres volt. Izgatottan kérdeztem: – Dorde, hogy volt? Azt mondja: – Idehoztak, meghúzták a kezem, ordítottam egyet, nem hallottad? Most már jól vagyok.

Mosolyogtam és fürgén cikázó szemeit néztem, s a kezét, mely már bele-törődött a sorsába.

Dordea fészkelődött az ülésen, egyszercsak a jegykezelőpult felé fordult és keze két ujjával elvett onnan egy gumicsövet, egy gyújtógyertya-alkatrészt, ami már ki tudja miért volt ott. Figyelmesen szemügyre vette, már csúsztatta is a zsebébe, és rámkacsintott, miközben a jegykezelő nő mosolyát szigor váltotta fel. Kis idő múlva megszólalt: – Tegye vissza, ez a buszvezetőé. Mirc Dordea: – Nyugi! Nektek sok van ebből, nálatok nem nagy ügy egy efféle semmiség, de az én darumhoz...

– Azonnal tegye vissza, a buszvezető is csak az imént kapta egy kollégájától, és szüksége van rá.

Dordea le akart szállni a következő megállónál. A nő kiáltott a vezetőnek és elmondta mi történt. A vezető leállította a buszt, odament az én embe-remhez és kiforgatta a zsebeit. Dordea feldúlt és foszforeszkáló szemei értésemre adták, hogy ezek nagy lármát csapnak egy kis semmiséget.

Leszállították. Amikor a busz már elindult, Dordea csonka öklét rázta és nevetett.

(Szlafkay Attila fordítása)

Retorika

Ó
te
akit leltárba vett takarmánnyal
szivattyúból bugyogó vízzel
oltalmaz a törvény
te állat akit a kihalás veszélye fenyeget'
nem érzed-e szükségét (testvérem) annak
hogy az erdő körüli
szögesdrótnak neki rohanj?

Megtörténhet

Nem tudok már magamba nézni.
Minden nap veszítek a súlyomból
egy grammot és nem tudom
nem történik-e ugyanez
a lelkemmel is.

Megfúlladok a lepedők alatt.

Leleplezetlen szobrom
lassan rogyadozik.

Mennyi mindent szerettem volna még elmondani...

Ahogy falábú nagyanyám
szekrénybe rejti régi ikonjait.
Fülembe nevet furcsán:

„rejtsd el jól te is a babérjaidat
eljönnek majd a hosszúnyakú zsiráfok is!”

(Szlafkay Attila fordításai)

Tenyézpontyok

Egy történetet nem lehet akárhogy elkezdni. A legegyszerűbb utat kell választani. Ez volt Saizu véleménye, ezért nem kezdett bele addig a vonaton a mesélésbe, amíg nem ivott kétujjni pálinkát. A pálinka, magyarázta Saizu, hozzásegít, hogy igazat beszélj.

Modoianuról, az egyik falubelijéről, mondhatjuk, százféle módon lehetne kezdeni egy történetet. Kissé vergődő ember volt, a tüzéreknel katonáskodott, és egyszer valami szilánk megsértette a csipőjét; zöldségeskertje volt a folyóparton, és csinált ott magának egy mesterséges tavat, egy halastavat. Rafinált ügyek voltak ezek, és az igazat megvallva, nem ő volt a faluban az egyetlen vergődő ember, aki ráadásul korábban a tüzérségnél szolgált.

Ennek a Modoianunak, képzeld komám, ha volt egy kenyérvégce, nem harapott ám bele, ahogy – elvágta a bicskájával. Mindenki csak Modoianunak hívta! Megfontolt ember hírében állt, azt hiszem, még a lépéseit is megszámolta! Ha belepusztul sem hagyott volna fel furcsa szokásaival. Még a felesége is Modoianunak szólította.

A halastó eredete tisztázatlan. Egyesek szerint saját maga kaparta, ásta ki. Mások meg azt állítják, hogy az apja hagyta rá örökül. Én azt hiszem, az utóbbi a hiteles változat, minthogy ezek a pontyok sem fejlődnek ki csak úgy egykettőre. Két anyapontyot tartott, legalább tizenöt kilót nyomott darabja. Amikor éjjel fel-felugráltak a vízből, az egész falu zengett belé, mint amikor fegyverrel lőnek. '47-ben, a szárazság idején, dézsával hordta Modoianu a vizet a tóba, merthogy a halak szárazon vergődtek. Éjszaka egy kalitkában aludt a parton, elodott kutyái mellett, hogy az arra vetődő csavargóktól megvédje a halait. Néhány szerencsétlent el is látott a farkósbottal...

Mikor elkezdődött a céco a téveszítéssel, és jöttek azok a tartománytól, hogy felvilágosítsák az embereket, Modoianu odaadta a földjét. Nem volt neki nem tudom mennyi: úgy két félhektárnyi, merthogy már korábban eladott belőle. De a tavat, hogy hogy nem, sikerült megtartania. Anyám szerint a falu elnökének a sógora járt kint nála, és szemet hunyt fölötte. Morgott a falu népe, amilyen ördögi a román ember, hogy maradhat Modoianunak a tava. Az apámék a mai napig emlékeznek rá, mennyit szidták otthon.

Modoianu okos ember volt, nem hagyta magát a sógora által befolyásolni, eladott egy darabka földet és szerzett egy papírost, miszerint a tó árterületen fekszik. Papír, pecsét, súlyos kézjegyek – és már nem kellett fájjon a feje a ró miatt.

Mikor az emberek látták, mi a helyzet a kolhossal, ingázni kezdtek. Az én Modoianum kereskedő lett, hol Bukarestbe szállította a halait, hol Tituba. A téveszben is dolgozott, hogy a piacozáshoz engedélyt kapjon. Nem volt gondja, nem kellett több műszakot vállalnia – így élt, akárcsak a „nyugdíjasok”.

Amikor Saizu idáig ért a történettel, újra rákerült a sor, meghúzta a pálinkásüveget. Ivás közben szemével az ablakra pillantott, és ha úgy ítélte meg,

hogy késik a vonat, rágyújtott egy cigarettára; ízlelgette a pálinkát és szét-nézett maga körül. Ha valaki áruval – ikonocskákkal, folyóirattal, bronz-ágyúgolyókkal, tetű elleni szerrel – nyitott be a fülkébe, az árak után érdeklődött. Egyszer fából faragott golyóstollat akart vásárolni az egyik unokájának, de amikor az árát meghallotta, nemet intett a fejével. Sokszor előfordult, hogy alig vette el a szájától az üveget. Ha a vándor árus félbeszakította a történetben, Saizu görbén nézett rá:

– Próbálkozz a szomszédnál, bácsi! Mi már ismerünk!

Miután az árus behúzta maga mögött az ajtót, Saizu elégedetlenül el-fintorodott.

– A fene essék a spekuláns házalójába – mondta ilyenkor.

Addig-addig hallgatott, míg valaki nyaggatni nem kezdte a folytatásért. Nem is kíváncsiságból, hiszen ismerték a történetet, hanem inkább az elejétől végig mondott mese öröme miatt.

„Nos komám, az a Modoianu még néhány évig csak kihúzta. Téglából épített házat, kocsit vett a fiának, mindezt abból a tóból. Még ki is szélesítette, és körbekerítette szögesdróttal. A halakat tápszerrel hizlalta. Ugyanazal, amit a csirkéknek is adnak, hogy gyorsabban nőjenek. És ne higgyétek, hogy semmi sem büzlött a katasztereken. Egyszer csak Modoianu arra ébredt, hogy lejárt az igazolvány, a téesz irodáiból szemet vetettek a tóra. Azal álltak a kapuja elé, hogy:

– Modoianu, ez a téesz területe, ha tovább is meg akarod tartani, ennyit és ennyit kell fizetned érte!

– Hát eddig nem azé volt? – kérdezte Modoianu, merthogy nem volt ostoba, értett ám a szavak nyelvén.

– Azé volt, hát persze azé volt, csakhogy árterületnek számított. Hiszen te nálunk jobban tudod, hogyan is volt.

Mit mondhatott erre Modoianu?! Este bevetette a hálót és hozzálátott a tó lehalászásához. Őt alkalommal, de meglehet többször is fölment a fiához Bukarestbe a megrakott szállítmánnyal. Elprédálta a halakat az éttermeknek.

A nagy pontyokat folyton elvételte: vagy kiugrottak a hálóból vagy kiszakították a hálót.

Saizu itt újra szünetet tartott és soron kívül egy újabb korty pálinkát ivott. Elszívott egy cigarettát, és mindaddig az ablakon tartotta a szemét, amíg valaki meg nem sürgette.

– Folytassa, Saizu bácsi, már csak egy állomás van hátra!

„Hát komám, lehet hogy hordott a föld a hátán még nála is értelmesebb embert, de megfontoltabbat aligha. És mégis: bement a házba, elővett öt üveget, megtöltötte karbiddal és visszament a tóhoz. Miért volt szüksége öt üvegre, hisz' miután behajította az első karbidosüveget, felfordult hassal bukkott a felszínre a két ponty. Nem voltam ott, de a szemtanúk azt mondják, Modoianu kimeredt szemmel bámulta a tenyészpontyait.

Az emberek meg kiabáltak, dobja be a többi üveget is. Ő meg csak némán és mozdulatlanul állt; csak a tavat nézte. És akkor az üvegek szétrobbantak a kezében, és a szilánkok a fejébe fúródtak.

Egyesek azt állítják, hogy készakarva tette! Az ördögöt! Megfeledkezett az üvegekről, mikor meglátta, mekkorák a felrobbant pontyok!”

Saizu épp' akkor fejezte be a történetet, mikor le kellett szállnia a vonatról. Miután kilépett a fülkéből, még egyszer bedugta a fejét az ajtónyíláson.

– Hé, komám! Lehet, hogy a guta ütötte meg!

Akik Saizuval egyidősek voltak, egyetértően hallgattak. Ez történt Modoianuval.

Miután a vonat újra elindult, egy fiatalabb szólalt meg:

– Hé, testvér! Azt miért hallgatja el az öreg, hogy ennek a Modoianunak a fia két hónap múlva új papírost szerzett és újra betelepítette halakkal a tavat?!

– Mert így tetszik neki! Azért! – vágta rá valaki.

(Szlafkay Attila fordítása)

DAN VERONA (1947)

Rómába vezetnek-e az utak

Boldogok akik a régmúlt időkben utaztak,
amikor még minden út Rómába vezetett,
amikor a világ bármelyik csücskéből indultál is el,
aggodalom nélkül feledkezhetél az utazásba,
tudva, hogy minden út megbízható tanácsadó,
eltévedhetsz,
egyszer mégis, ha megkésve is, mindenképpen oda,
kétségkívül a birodalom szívébe: Rómába érkezel.

Mikor is volt ez, Jézusom?
Vajon akkoriban,
lehetséges-e, hogy akkoriban valóban minden út Rómába vitt?
Nem vezetett-e félre valamelyik és felébredve
egyszer s mindenkorra a csalános birodalmában kötött ki?
Az utasok, az akkori utazók
vajon nem misztifikálták-e túl a dolgokat?
Nem egyszerűsítették-e le a világmindenséget
úgy, ahogy ők maguk jónak látták
a kereskedelem, a hit, a szerelem, és a gőg szempontjai szerint?
Róma, az igazi, ahová kezüket lábukat törve igyekeztek,
vajon, nem csupán a fejekben létezett-e?

Engedelmet kérek, kétségbevonom
a jóhiszeműségüket.
Legyetek bizalommal az utas iránt, akit egy alkalmi jármű
a sors szeszélye folytán
merő véletlenségből
ebbe a világba hozott
és most egy útkeresztződés metszéspontjában
lovaglőülésben egy utazótáskán

azt álmodja, hogy hazaérkezett
és elbátortalanodva a jelek és jóslatok között
hetsével számolja a szemc előtt elsuhanó
természetesen Rómába tartó kamionokat.

Ha létezett is valaha egy ilyen Róma,
az ablakait már réges-rég porrá zúzták,
a várost pedig minden irányba széthordták a szelek,
millió szilánkra,
millió Rómára
porladt szerte szét.

Merre? kérdi az utazó bennem
miközben szerencsét próbál és kihívja a sorsot maga ellen.
Rómába, természetesen, válaszolják a nap és a motorok melege égette
öreg szárazföldi farkasok.

És tovább hajtanak, minden irányba,
mindegyik a saját, mézzel és tejjel táplált Rómája felé,
a saját gazdasági, csillagászati, szerelmi, törzsi
Rómája miatt gyötrődik mindegyik,
a saját vallásukat követve, a saját hatalmuktól megittasulva

hajtanak tovább a kamionosok,
hajt süvöltő villámként mindegyik
anélkül, hogy visszanézne;
maguk mögött aszfalt sivatagot hagynak
meg keserű ragacsos könnyeket,
éjszakánként a nyomukban túskebokrok és bogáncsok nőnek,

Én pedig, az útkereszteződésbeli utazó, mégis arra gondolok,
arra gondolok mégis, hogy Róma, az az igazi Róma
Amióta világ a világ
volt és van,
kell legyen valahol egy elpusztíthatatlan Róma,
egy elfelejtett, elvesztett gyémánt-Róma
az utak társbérletében;
van valahol egy szem elől tévesztett
Róma: csetenként mellére öleli a Nagy Családot
és úgy irányulnak felé az utak mint a nap sugarai;
lüktet valahol az a szív,
amelyik a biradalmi hálózatban szétküldi
az örökkévalóság meleg véréét.

Most, a nagy útkereszteződésben, itt, ketten állunk:
én és az Úristen, és az autópályák pogányistencinek,
a kamionosoknak kiszolgáltatva
alkalmi járműre várunk;
ők azok, akik soha sem állnak meg,
ők azok, akik nem vesznek rólunk tudomást.
Mi pedig, ketten az Úristennel, maradunk az útkereszteződésben:
én belepusztulok, ha gyalogosan kell továbbállnom,
az Úristen meg sajnálkozhat, hogy nem nőnek született.

Őrhely

Fényt látok.
Jámbor és remegő
fényt látok az éjszaka végén,
mintha egy végtelen alagútban
a túlsó kijáratot sejtjeném meg.

Fényt látok.
Látom a tűz udvarát:
megvilágítja az öreg Törzs arcát,
ugyanúgy, ahogy a tizedelés előtt.
Látom az újra testet öltött Nagy Családot ,
amint megköszöni a Földnek és az Égnek, hogy létezik,
és a Víznek és a Tűznek és az összes Élőlénynek is megköszöni –
illetelmesen, ahogy a szülőknek kijár.

Ahogy volt egyszer valamikor.

Hallom, hogy villámlik elő a forgács a gyalu alól –
ahogy volt egyszer valamikor.
Hallom, hogy a darvak háromszögének angyala
a kényszerzubbony alól a villámot kiszabadítja –
ahogy volt egyszer valamikor.

Ott a test rátalált a saját szívére –
így álmodtam és elfeledtem.

Ott a szív rátalált a saját szerelmére –
így álmodtam és elfeledtem.

Ott a szerelem rátalált saját forrására –
így álmodtam és elfeledtem.

Ott a forrás rátalált saját égboltjára –
így álmodtam és elfeledtem.

Ott az égbolt rátalált saját füstjére –
így álmodtam és elfeledtem.

Ott a füst rátalált saját tűzhelyére –
így álmodtam és elfeledtem.

Fényt látok az éjszaka végén,
szelíd és reszkető fényt,

mintha egy végtelen alagútba néznék,
és megpillantanám a túloldalon a kijáratot.
Egy fényt látok.
És magunkat amint az alagútban menettelünk.
Fényt látok,
de nem tudom: felé közeledünk
vagy tőle távolodunk?

(Kőrössi P. József fordításai)

Műveltség és magatartás

Amikor közel ötven évvel ezelőtt megszületett, már dörögtek Európában a fegyverek. Szülei a gyermekvárás idején mégsem mérlegelték: kell, nem kell? Azt sem, hogy egészséges lesz-e, azt sem, hogy fiú avagy lány lesz-e? Miként a megélhetés gondjaival sem foglalkozott senki. Racionális természetességgel bízott mindenki, hogy ahol eddig hatan megéltek békében (a két szülő és a négy gyermek), ott a hetedik sem okoz perpatvart.

Optimizmusuknak elégszer ellentmondott az élet, a történelem. Mégis megmaradtak együtt, közösségben. A család hetedik tagjának így sem a felcseperedés, sem a sihederkor állomásai és álmjai nem jelentenek sérült emlékeket.

Voltak, persze, hogy voltak, nehéz percek, válságos idők a családban, a család minden tagjának életében, de amikor együtt voltak – ténylegesen, vagy gondolatban –, az együttlét erővé változott, átsegített a bajokon: a küzdeni tudást, a meg nem alkuvást, az otthonról hozott szellemet kellett csak felidézni és az érintett előbb-utóbb túljutott a feszültségeken.

A munkamegosztás, a rend és a szeretet. A természetközeli élet másfajta felfogásra nem is adott lehetőséget, minthogy az életük a törvények tiszteletben tartásával szerveződjék. Az egész közösség, a falu élete. Bár ez a parancs egyedenként a felismerés, a tudatosság különböző és eltérő fokozatain valósult meg, ám közös normát alakított ki: a természet művelése fegyelmezett magatartást kért valamennyi vele együttműködőtől. Ez a felfogás követelményeként volt jelen a közösség mindennapi életében.

A családi munkamegosztás, természetyszerűen tükrözte ezt az elvet. A férfi- és a női *munka* egyes részei határozottan elkülönültek. A kenyérgyártás fizikai munkát igénylő hányada – az egész tevékenység egy része – férfierőt, magatartást és jelenlétet igényelt. Ez egyben a teljes családra kiterjedő *biztonságot* adott. A törekvő munka eredményét naponta tapasztalhatták, s ezért – sokszor a látszat ellenére is – a munka értelme nem szorult bizonyításra.

A napi munka felkészülést, fegyelmet igényelt, aminek elérésében fizikai-szellemi közreműködést vállalt és teljesített a család minden tagja, életkorának megfelelő fokon és formában. A *női munka* legnagyobb erejét és cselekvési önállóságát, örömét az adta, hogy a férfimunka biztonságára építve, a megkapott lehetőségekkel élve, a családban a személyes és a közösségi normákat megismertesse, elfogadtassa, így a működés rendjét is garantálja. A napi viselkedés elemi normáinak elsajátítása a családi és falusi közösség szintjén igazolódott vissza. A *kobéziós erőt* az anya te-

vékenysége működtette. A családi együttléteket a női magatartás határozta meg. Az értékek elrendezésének megtanulása, gyakorlása, a gondoskodás, a beosztás sem volt elképzelhető másképp mint a család együttes életének részeként, amelyben az anya szerepe volt a döntő.

A család belső kapcsolatainak közegében jelent meg a *szeretet* érzése, és annak természetes igénye. Ez a rég elhalt ősök iránt épp úgy megnyilvánult, mint az élők: a rokonok, a testvérek iránt. Fokát a rokon közelség szabályozta.

Az ismeret. A föld művelése a növények, az állatvilág ismeretét kívánta meg. Az időjárás rezdüléseit, változásait tisztelettel vegyes félelemmel követték, figyelték és alkalmazkodtak hozzá. Állataik gondozása körültekintő magatartást, szinte személyes viszony kialakulását kívánta. Mindez a falusi embernek egész életére bőséges tanulnivalót adott, amit figyelő tekintettel és kora szerint is erősödő, gazdagodó értelemmel igyekezett teljesíteni.

Újabb réteget alkot a közösség által nyújtott ismeret. A közösségi gondolkodást és magatartást jól kifejezte az ünnepségck, közösségi rendezvények sorozata.

Kapcsolatok. A természeti közeg a generációk és a nemek belső és egymás közötti viszonyát is átláthatóbbá tette, humanizált állapotban tartotta. A tágas tér elsősorban a rokon és a baráti kapcsolatok kialakulásának lehetőségét gyarapította. Közülük a rokoniak végül is meghatározottak voltak. Érzelmi hőfoka több mindentől függött, a családi érdekviszonyok sokszor kívülről helyesen meg sem ítélnélhető rendje szerint alakult. A baráti kapcsolatok a gyerekkor idején meghatározó élményt jelentettek. Már felsorolni sem lehet a közös mókák változatait, amelyek élménye beépült a személyiségjegyek közé, vált karaktert alakító erővé. Az iskolai élet, a tanulmányok befejezése után ezek az emberi szálak meglazultak, átalakultak, nosztalgikus jellegük viszont fennmaradt. Az új barátságokat a napi vagy távlatosabb érdekviszonyok határozták meg. A megmaradó barátságnak viszont végbement az elmélyülése, testvériesülése. Ez a közös érdeklődésre, a munkafelfogás etikájára épült elsősorban.

A sokféle érzelmi hatás közül különlegesen fontos a szerelem szerepe. A gyerekkori érzések a maguk rendje, a lelki épülés menete szerint, s a környezet hatására komolyabbá váltak, beépültek az életbe.

És most itt áll ama családi közösség hetedik tagja, kiszakadva onnan, az ezredvég gyermekeként. Vegyük szemügyre állításait.

I.

Felfogásom szerint az én, a személyiség kialakulásának három elengedhetetlenül fontos állomását kényszerűen be kell járni mindazoknak, akik önmaguk ismeretében mélyebb összefüggések felismerése irányában akarnak haladni, vagy a társadalmi beilleszkedésen túl hasznosak is kívánnak lenni.

Az első parancs: a gondolkodás szükségessége.

A mondat olvastán mondhatja bárki: ez természetes tulajdonsága az embernek. Történelmi és a napi tapasztalatokkal tényszerűen is igazolható az így vélekedők igazsága. Ugyanezekből a forrásokból szerzett ismeretekkel az ellenkezőjét is leírhatjuk. Talán éppen ezért szükséges pontosítani a parancsszerű megfogalmazást.

Az ember sokfelől szerzi ismereteit. Ez lényeges a továbbiakra nézve. A napi, a megélt ismeret építheti, rombolhatja az ember személyiségét. Több esélyt kell kapnia az építő szándéknak. Ehhez leginkább a *könyv* révén jut el az ember. Az írásba foglalt ismeret környezetétől függetlenül juttatja megismételhetetlen élményhez, vezetheti a valóságos világ tartományaihoz mindazokat, akik erőfeszítéseket tesznek birtoklása érdekében. A könyv a pásztor és a tudós számára is ugyanolyan fokú örömforrás lehet. Az ember és a könyv viszonya harmonikus: csak olyan olvasmány válik élménnyé, amit a tapasztalatommal igazolok, ami álmaimba beilleszthető. Ilyen értelemben, nem hiszem, hogy van rossz és jó könyv. Csak könyv, leírt ismeret, gyakorlat van. A természetes emberi védekező reflex az érdektelent kioltja: felejtéssel, vagy egyszerű félretevéssel. Ez a kapcsolat teszi lehetővé, hogy kitáguljon a világ: újabb és újabb írásos mű segítségével, a könyv révén juthatunk az ember által megtermelt értékek-minőségek újabb birodalmába. A művészetek üzenete sem érthető a könyvelmény okozta öröm nélkül. Gazdagodik a szellemiségünk úgy is, hogy a könyv kiváltotta gondolatokat a művészi tevékenység más eredményeiben is keressük, a szerencsésebbek összefüggéseket találnak. Innen, ettől az állapotól mehetünk egy lépéssel tovább, amikor minden kor teljes emberi tevékenységének felismerése, a „mozaik” összerakásának képessége sajátunkká lesz, ami elemi erejű élményével tovább és tovább, újra meg újra, új és új ismeret megszerzésére ösztönöz bennünket.

Második parancs: az ismeretek rendszerezése.

Az alapismeretek, a tapasztalatok megszerzésének primér forrása ma is – és ez az ember további történelmében sem lesz másként – a *természet*. Ez a világ számunkra, számomra állandó információs bázis. A természet ismerete, közelsége korunk emberének is tulajdonsága kell, hogy maradjon. A „saját” természet léte nem egyszerűen lelki-szellemi-fizikai kiegyensúlyozottságot jelent, hanem a világ dolgainak megismerését, feszültségcink felismerését, elkerülését vagy türését is lehetővé teszi.

A természet ismerete tehát nem önmagáért való, hanem szükséges az ember számára, mint társadalmi-közösségi lény számára. Épülhet belőle lelkileg-szellemileg-fizikailag is. Mind a háromféle irányú erősödésére nagy szüksége van. A szépség és küzdelem, az egymásraépülés és fejlődés, a saját erőhöz mért feladat pontos és figyelmes elvégzése minden természeti jelenységben tettenérhető. A figyelő és tanulni hajlandó ember a természetben lejátszódó példaértékű események sokaságával találkozhat. A természeti élmény erőssége megjelenik az emberi – személyes és közösségi – kapcsolatokban is. Ennek jelenléte vagy hiánya nagyban meghatározza azt a viszonyt, ami az ember és a természet között korunkban kialakult. Nem kétséges senki előtt, hogy ez a kapcsolat sok vonatkozásban meghasonlott, olykor ellenséges. Az ember szeret győzedelmeskedni. Ezt is a természettől tanulta. De szereti erejét gögös önmagamutogatássá fejleszteni. Ezt már önmagától tanulta. E túlhajtott érzelmi állapot okán akarja maga alá gyűrni a természetet, de embertársait is. Mára világossá vált, hogy ez a választott út zsákutca. *A győzelmet az együttélés jelenti.* De még mindig kérdés: a felismerést mikor követi valóságos tett. A természetközelség, a megfordulás lehet az ember számára kiutat jelentő katarzis. Az összefüggés felismerése és egyidejű gyakorlása feladat: önmagunk és utódaink érdekében is elvégzendő.

Harmadik parancs: a szellemi önállóság megteremtése és megvédése.

Ahány ember, annyiféle rendszer, szerkezet, szervezet, amely okosan, vagy kevésbé okosan működik, hat. E sokféleségből, hogyan jöhet létre minőségelvű cselekvés? A természet bonyolultsága és egyszerűsége, vagy ha úgy tetszik: egyszerűsége és bonyolultsága, logikájának meg- és felismerése segít, eligazít abban, hogy a társadalom eltérő viszonyai között megkeressük a minőséget, a kevésbé fejlettől a fejlettebbig. Ez a racionalitással lehetővé teszi, hogy tapasztalatainkat egybevessük a megvalósíthatósággal, és ennek eredménye segítse előrehaladásunkat.

A cselekvés társadalmi és természeti rendjében egyaránt érvényesül a bizalomelvre épülő felfogás. Nyilvánvalóan elsősorban az emberek közötti viszony jellegzetes meghatározója ez. Létét, hatékonyságát, működőképességét, létfontosságúnak tartom. De nem csupán véleményeltérések, idején, hanem a mindennapi működés állandó velejárójának is kell lennie. Hiszen, ha a bizalom nem az élet velejárója, azt mind a szellemi, mind a fizikai-idegi állapotban kedvezőtlen következmények kísérik.

Az én kialakulásában, fejlődésében különös jelentősége van – lényegénél fogva – a társas, a közösségi, a társadalmi cselekvés lehetőségének, ezért arra külön is figyelmet fordítok.

II.

Az én és a közösség viszonya

Korábban szó esett már arról, hogy az egyéni-közösségi kapcsolatok szerencsés esetben harmonikusan jönnek létre, alakulnak ki. A jelző pozitív tartalma lényeges. Bár azt sem felejtjük, hogy végül is bármely szituációról legyen is szó, ha a kapcsolat létrejön: építhet, vagy rongálhat. Gondolkodásunkban – noha a további variánsokról sem feledkezem meg – elsősorban az építés lehetőségességét, a közeledés esélyeit tartom vizsgálandónak, így fontosnak is. A kapcsolat kialakulás hosszú és bonyolult – mert emberi – rendszerében első, tudatos állomásnak azt tartom, amikor tisztázódnak a sajátosságok. Ahhoz, hogy a kapcsolat összetartó legyen a viszonylatrendszer mindkét irányában, annak *szükségességét* kell elfogadni. Ez természetesen azt feltételezi, hogy legalább a fő jellemzők tekintetében rendelkeznek egymásról olyan ismerettel, amely alapján a kapcsolatfelvétel tudatosul. Ebben az esetben az esély nagyobb a jó kezdethez, de még így sem kizárólagosan jó irányú lehet a kifejtlet. Hiszen az egyéni ismeret, a közösségi törekvések belső rendje hordozhat magában feszültséget teremtő tulajdonságot, amely javítja, vagy rontja az általánosan meglévő állapotot. Ezért is tartom lényegesnek, hogy a felismert szükségességgel egyidőben jelenjen meg, és kölcsönös figyelemmel fokozódjék a *tolerancia*, a türelem, a gyakorlatban és az elméletben is. Az egymásra utaltság, felismerése és gyakorlása, az egymás iránti megbecsülés és tisztelet, nem egyszerűen pedagógiai nézetek jelenlétét feltételezi, hanem politikai-politikusi magatartást követel.

A kapcsolat hangsúlyosan gyakorlati. Ezt a követelményt azonban kétoldalú *történeti* érzékenység nélkül nem lehet teljesíteni. A történetiség kezdetei nem nyúlnak a végtelenbe, de a most: a ma és a holnap születő új minőség körvonalazhatósága, mozgásirányának felismerése szükségesé teszi, hogy az azt megelőző minőség belső rendjét, összetételét ismerjük. Korunk emberének – azzal együtt, hogy nem mondhat le régmúlt századok történetének ismeretéről, az ember kulturális alkotásainak nagy korszakairól – elsősorban az utolsó száz-kétszáz év: pontosabban a XIX. század

kezdeteitől pontos ismerettel kell rendelkeznie. Sokat, vagy legalábbis többször előfordul hétköznapi beszélgetésekben az értelmiség indokolt, mások által szükségtelenül gyors helyváltoztató magatartása. Úgy vélem: hogy ez természetes, de ezentúl, a mögöttes okoknál nem vettük még ma sem kellően figyelembe, hogy a rész – a régió – vagy az egész nemzet történetével kapcsolatos ismeret foka, annak hiánya a jelenleg felismertnél e tekintetben is nagyobb szereppel bír. A helyváltoztatás esetén a gyökértelenség téves vagy tényleges érzése fogalmazódhat meg az egyén oldaláról. De a történeti-közösségi tudat pontatlanságai, túlzásai, egyoldalúsága indokolatlanul taszító hatású is lehet. A tisztázás regionális viszonyok között az általánosnál is több buktatóval jár, hiszen az eszmék, pontosítása, léte vagy nem léte személyeket, kurzusokat, tehát a gyakorlatot érintő, és nemcsak egy réteg, csoport gondolkodására hat, hanem a közösség minőségét is jelezheti. A történetiség, a történeti gondolkodás, az eszmék, és eszmerendszerek közötti eligazodás, a hatások megfogalmazása, jellemzése egyrészt követelmény, amitől nem tudunk, mert nem lehet elszakadni. Másrészt olyan elemző magatartást felételez, amely a hitek korrekcióját az értelem alapján végzi el. A módosítás szükségességének kimondása további feladatot jelent, úgyis mondhatom: újabb veszélyforrás lehet. Egy illúzióval leszámolunk, amikor tudomásul vesszük: korunk nemcsak véd, hanem olyan újabb veszedelemeket is teremt, amelyekről bármely tökéletes rendszer, megvédeni nem, vagy csak igen nehezen tud. Ezzel együtt is úgy vélem: fontos követelmény, hogy minderről legyen ismeretünk, tudjunk róla, ez magatartásunkat alapjaiban érintő tapasztalat legyen.

Az egyén és közösség viszonya nem a társadalmi absztrakció szintjén jellemezhető. A kor emberének nem az elvontságban, nem is ebben van elsődlegesen a jelentősége, hanem abban, hogy az általános elvekből, követelményekből mi valósul meg. Vagyis a viszony hangsúlyosan tapasztalati tulajdonságokkal kell, hogy rendelkezzen, ennek révén, hat, mozgat, egyént és általa a közösséget is. A gyakorlati tevékenység színvonala természetesen a fent leírt elvek alkalmazásának hogyanján múlik. A lehetőségek megteremtésén, a gondolkodás, a véleménynyilvánítás szabadságán, a viták gyakoriságán és kulturáltságán, és nem utolsósorban *basznosságán*.

Az egyén és a közösség viszonyában fontosnak tartott elemek közül a fentiek az alapot jelentik. Az elemek még nem híd. Mi teszi ezt a kapcsolatot rendszerré, mikor jön létre az új híd? Mi az a meghatározó, új minőséget hordozó szerkezet, ami az élet élését ténylegesen is lehetővé teszi? A válasz – felfogásom szerint – viszonylag tiszta és egyértelmű: a *műveltség* az a fogalom, kategória, az a gyakorlat, ami választ ad a fenti kérdésekre.

De milyen legyen ez a műveltség?

A műveltség: híd kapcsolatainkban

A műveltségről a tudatára ébredt ember, a gondolkodó ember történelmében sokszor és hosszadalmas viták folytak. Korunkban talán a szétválasztás hogyanjában, vagy a szétválaszthatóság mikéntjében ez érzékelhető leginkább. A műveltséget humán és technikai elemeire, a tömegek és az elit által megteremtettek szétválasztók között dült leginkább a polémia. Az elkülönítés fontos, az analízis nem elhanyagolható, nem elhagyható része. Ma, korunk emberének elsősorban a mozaik összerakására, az építés folya-

matára, az új épület egészben látására van szükség. Legalább az absztrakció szintjén együtt lássa, együtt gondolhassa át életét, további cselekvésének összes motívumát, legyen újra hite: ezért fontos ma az együttes látás. Gondolkodásom szerint a feladat teljesítése megköveteli az elemek beépítésének tudatosságát, a funkciószerű működés rendjét, a közérzet munkára ösztönző jelenlétét. Mindehhez pedig szükséges a műveltség alapjának, anyagának és kötőszövetének meghatározása.

Az alapok rendezése során a legfontosabb motívumnak a „*természeti és társadalmi*” összhangjának követelményét tartom. Ez nem kizárólagosan környezetvédelmi „zöld”-kérdés. A teljesítése, az újrendezés csak hosszabb folyamat eredményeként mehet végbe, és a lényege egy új *magatartás* kialakítása, amely korunk emberének sajátja, felismerhető vonása kell legyen. Tartalmaznia kell az életmód, korigény szerinti változást, amely a fogyasztás kizárólagossága helyett a termelés, az új érték létrehozásának is teret ad. Új érték az egymásközi viszonyban, az életterek kapcsolatában.

A változás szükségességének felismerésén túl szaporodik azoknak a fel-fogásoknak a száma, amelyek a *mindennapi gyakorlatban* is elfogadható elvekként, a megvalósíthatóság realitásával alakítják életünket. Valóságos iránymutatások kellenek, amelyek a ma legnagyobb és legéletrevalóbb közösség – a nemzet – számára jelentenek programot. Talán sohasem volt ilyen nagyfokú igény arra, hogy tudjunk mindenről, ami szűkebb és tágabb világunkban történik. A tudásszomj tényleges kielégítése a ma emberének elemi sajátja. Látja, hogy a bonyolódó folyamatokba csak akkor tud bekapcsolódni, ha ismerettel bír. Ehhez több irányból is új gyakorlatot kell kialakítanunk. Természetessé kell válnia életünkben – mikro és makro szinten egyaránt – a *kérdezés jogának*. Minden helyzetben engedni kell, majdnem azt írtam: bátorítani kell. De akkor az is odakívánkozott volna: ki bátorítson? Valami felsőbbiség? Hatalmasság? Vagyis helyzetünkben olyan irányú mozgásnak kell végbemennie, hogy magatartásként, lehetőségként, jogként jelenjék meg a *kérdezés gyakorlata*. Kényszerítő erő lépjen fel a kérdésfelvetés iránt. Nyilvánvalóan vetődik fel tehát az egyének és a közösség közötti, az emberek egymás közötti kapcsolatában a *demokrácia*, a tényleges egyenrangúság gyakorlata.

Olyan gyakorlat megvalósítása, amelyet külön szervezetek nem elközdösítenek, nem tesznek misztikussá, hanem éppen a közösség által létrehozott szervezetek elemi funkciója, hogy az emberek közötti természeti viszony helyreállításán munkálkodnak a közösség érdekei szerint, a társadalomban. Mindezek gyakorlása felvilágosult, mondjuk egyértelműen: műveltséggel bíró embert feltételez, és általánossá válásával képzelhető el. Mennyiségileg nem vagyunk távol attól a helyzettől, amikor megfogalmazható a többség ilyen irányú igénye.

A *műveltség* központi alapkövetelményként csak akkor tud érvényesülni a közösség, a társadalom javára, akkor tud *rugalmas kobézióként* hatni, ha lehetőség teremődik az elemi viszonyok értelmezésére, ennek során új gondolkodás kialakulására. Arról van szó, hogyan *kötődik* közösségünkhöz, a kapcsolatainkban ténylegesen milyen szerepet kap a *család és barátság, a szerelem, a munka*. Ma mindhárom irányban az elemi romlás látszódik. Meggyőződésem, hogy a romok eltakarításának fáradtságos fel-

adata, elvégzése lehetséges teret biztosít az új hajtás szárbaszökkenésének.

Teljesen mindegy melyik irányból, a közösség vagy az egyén oldaláról közelítjük-e meg ezt a feladatot, tény: a mai kapcsolatok e tekintetben sem teljeseek, nem működnek és nem hatnak a maguk pályáján, deformált alakzatot vettek fel. Hiába mondjuk, hogy a helyi közösségi-társadalmi viszonyok ugyan jellemzők, sajátosak településeinkre, ha az ilyen törevésekhez – amelyekben ma még zavar és elemi szabadságvágy egyaránt keveredik – nem kapcsolódik megfelelő járulékos társadalmi környezet. Hiába fogadjuk el, hogy a család a közösségi és az egyéni élet harmóniájának elemi színtere, ha közben sok – és közötté generális hatás is – ez ellen hat. Az egyéni gondolkodás, magatartás, tartós jelenlétének ma inkább a gátjai és konvenciói hatnak itt is, és ez okozója számtalan tekintetben a feszültségnek. Nemcsak örömforrás a mai munka sem. Elsősorban nem értékteremtő elemi tulajdonsága, hanem pénzteremtő motívuma kísérorje ma életünknek.

A felhalmozódó feszültségek is szükségessé teszik a megoldások keresését. *Általános műveltség*, amely elemi normaként épül be világunkba, életünkbe, *politikai műveltség*, amely társadalmi reflexeinket, természetes erővel mozgatja – ezt szükséges hangsúlyosabb követelményként megfogalmaznunk, ebben van előrelépésünk elsődleges lehetősége.

A kötődések és kapcsolatok rendszerében újra kell értelmezni és át kell fogalmazni a kohézió kialakításában döntő szereppel bíró *értelmiség*: azaz a tanítók, tanárok, népművelők helyét. A feszültségeink egyik oka ma az, hogy a korábbi „lámpás”-funkció után nem alakult ki az új követelményrendszer, annak feltételeit, nem teremtettük meg. Ezt nem tudtuk, nem mertük, nem akartuk megfogalmazni. Következésképpen mára teljesen világos: az élet által spontán módon vezérelten nosztalgikusan él és hat a korábbi szerepkörből adódóan a települést, a lakosságot a korábbi módszerekkel összefogó tanítói gyakorlat eszméje. Sok helyen – éppen a közösségi viszonyok állapotából következően – kedvező is az a hatás amit kifejt. De tudnunk kell: ezt a gyakorlatot ma már csak ideig-óráig lehet fenntartani. Fontos tehát erre építve helyben és szelcsebb körben megteremteni a műveltség új és korszerű, a ma emberével jobban harmonizáló gyakorlatát. A rosszul értelmezett szakmaiság presztízse helyett az együttműködés feltételeinek megteremtése, a közösségben gondolkodás, az egyéni érdek érvényesülése vezethet e tekintetben is előbbre, amelyhez *intézményesült gyakorlat* kapcsolódik.

Az átalakulás rendjében a *művelődési folyamat irányítóinak*, akik a műveltség megszervezésében részt vesznek, pontosabb helyet kell kijelölni. A korábban sokszor céljellegű magatartásukat, eszközjellegű gyakorlatát kell módosítani. A műveltség építéséhez, működésének, hatásának, optimális kifejtéséhez szükséges feltételek, irányok, lehetséges módok, a szándékok és törekvések helyes alakulásához nélkülözhetetlen körülmények megteremtésében kereshető meg az új feladatkör. Ez annál is inkább fontos változás, mert így képzelhető el a műveltség belső rendjének átalakulása is, amelynek lényege, hogy a műveltségkép érvényessége hangsúlyosabban annak *hasznosságában*, használhatóságában jelenik meg. Más vonatkozásban: a műveltségkép *hierarchikus* – vagyis a szervezett oktatásban megszerzett elemi ismeretre épülő – és *demokratikus* – a megszerzett ismeret szabad

gyakorlása, a társadalmi, a közösségi életnek alkalmazkodó rugalmas magatartás kialakításának feltételeit teremtsé meg.

Ez a változatosság, rugalmasság, megfelelően segítse a közösségi élet műveltségre orientált gyakorlatának alakulását. A *műveltségkép* emberközpontúsága sohasem volt olyan elemi igény, mint korunkban, és várhatóan a következő időszakban is ez a követelmény erősödik majd.

Mai életünkben, amely sokszor a kialakulatlanság, az elvadultság tüneteit is hordozza, nagy a szükség a művelt emberek kiművelt cselekvése iránt. Olykor nagy a hiány e tekintetben. Megszüntetésére születtünk. Kell, hogy jobban megtaláljuk egymást: a műveltség, az ismeret hídjain.

Végső kérdés

Az előadott modell követése nyomán felépülhet korunk szellemileg és fizikailag egészséges embere? Először is úgy gondolom, hogy a mai gyakorlat eklektikussága nem tartható hosszabb ideig. A kitörési pontok megjelenéséhez több feltétel szükséges. A helyzetet pontosan kell elemezni. Az eredményeket meg kell tartanunk, arra kell építkeznünk. Az avulttól, a tarthatatlantól szabadulnunk nem könnyű. A válogatásban tévedhetünk is. Ha a régóta aktuális és korunkban sem elhagyható fenti gyakorlatot segítő magatartásunk kialakult, akkor az előbb feltett kérdésre igen a válasz.

Másodszor: a kizárólagosság minden tanításban holtponthez is vezethet. Az előadott gondolatsor egy lehetséges variánsa egy meghatározott út bejárásának.

Harmadszor: igen a kérdésre a válasz, egy kiegészítéssel: az ember épülhet, felépülhet, ha hagyják. Ha az épüléséhez szükséges egyéni szabadságot-lehetőséget megkapja. Ha a külső mozgástér is e követelmény szerint alakul, akkor az épülő folyamat elindulhat. E tekintetben is fontos: az ember cselekszik és bizik, és így megadatik számára az épülés lehetősége is.

Az egyesületek mint a nyilvánosság csírái

(Gondolatok Nógrád dualizmus kori egyesülteit kapcsán)

MEGUJULÓ TRADÍCIÓ?

Szaporodnak az egyesületekről, az egyesületek történetéről szóló feltáró, elméleti kérdéseket is feszegető munkák. Vajon minnek köszönhető ez az érdeklődés? A történetírás a nagyvonalatok megrajzolása után természetes módon nagyobb figyelmet szentel a részleteknek; talán rászorult a további helytörténeti feltáró tevékenységekből származó információkra? Vagy a jelenkori társadalom ért abba a stádiumba, hogy a jövő egészségessége érdekében önmagunk múltjából a finom szerkezetek vizsgálata, a mikrotársadalom működése érdekessé vált? Tehát kollektív tudatunk így (is) építi konzisztenciáját? Netán e figyelemnek inkább gyakorlati okai lennének? Történetesen az, hogy újra gyarapodnak körülöttünk az egyesületek, ha szerény mértékben is? (Nógrád megyében tizenhat közművelődési egyesületet jegyeztek be az utóbbi három évben.) S ha újból alakulnak egyesületek, annak mi az oka? Foszladoznak a jelenséggel kapcsolatos politikai előítéletek, s feltámad a nosztalgia-ánk? Másról lenne szó? Jó társadalmi közérzeten sarjad e képződmény, s ettől válik virulenssé, vagy éppen ellenkezőleg? Netán egyszerre mutatkozik meg e kezdődő folyamatban államunk belső politikai stabilitása, a személyes szabadságjogok bizonyos szintje, és a társadalom fejletlen – tehát pótolandó – intézményi ellátottsága?

E gondolatok nyomán számos további kérdés támad. Egyet a közelmúltunk sugall: lehet-e egy társadalmat államilag működtetett intézményekkel oly' tökéletesen „lefedni”, „átszóni”, hogy az alulról induló és általában partikuláris érdekek mozgatóerejétől hajtott cselekvési szándékok természetes módon, mint feleslegesek elhaljanak? S ha olykor mindez lehetségesnek látszott is, egészséges volt-e? A fenti kérdésekre és a tovább fogalmazható újabbakra akkor találhatunk megnyugtató választ, ha közelebbről és többoldalú megközelítésben vesszük szemügyre az egyesülés, az egyesületek magyarországi történetét. Szerencsére hazánkban ma az ilyen irányú kutatások soha nem tapasztalt intenzitással folynak.

A politikai és a hatalmi struktúrák konkrét működésének természete rajzolódhat ki előttünk, mintegy más nézőpontot szolgáltatva a globálisan már vizsgált és értelmezett eseményekhez. Nem kevesebbről van itt szó, mint az állam és a társadalom viszonyáról. Az egyesületek ugyanis – mégha nem teljesen szabad egyesülési jog alapján, szerveződnek is – a társadalmat képviselik a mindenkori államhatalmi pozícióba került politikai hatalommal szemben, mellett stb. Az egyesületek élete tehát jóval önmagukon túl mutató információkat szolgáltat egy adott kor társadalmáról.

Emellett ne becsüljük le azt a tapasztalathalmazt sem, ami az egyesületi jelenségeknek a népművelőszakmával is összefüggő hozadéka lehet. Elsősorban a művelődéstörténeti, közművelődési tapasztalatokra gondolok. Az

egyesületek a magyarországi közművelődés első tömeges intézményei, vagy amiként *Hajdú Géza* találóan írta „mai közművelődésünk bölcsői”.

A dualizmus idején az iskolán kívül, a művelődési tartalmak terjesztésének egyetlen igazán széles körű színterei az egyesületek. Balassagyarmaton például az első képzőművészeti tárlatot 1905-ben rendezték, s a városnak színháza, vagy más, az írott szón kívül (az iskolát leszámítva) művelődési tartalmat közvetítő intézménye nem volt. Mint a vármegye székhelyén ugyan gyakran fel-feltűntek vándor szintársulatok, de ezek színvonala nem, vagy alig haladta meg a helyi műkedvelőket.

Ilyen „kulturális” mezőben méltán értékelődnek fel az akkor már több évtizedes múlttal is rendelkező egyesületek, a maguk könyvtáraival, emberközpontú, mintaadó belső életükkel. Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy az egyesületek tevékenységükkel a magyar művelődéstörténet jelentős fejezetét írták. Országos jelentőségű és messze ható eszmények, törekvések kitermelői és terjesztői voltak. Ismerve a felvilágosodás korában sarjadt egyesületi élet elmentmondásait, tartalmi és szervezeti egyenletlenségeit, sőt működésük igazi kérdőjeleit, azt kell mondanom, hogy 1948-ig a magyar közművelődés támasztópillérei voltak.

Az egyesületekről szerzett közel kétszáz éves tapasztalataink megkerülhetetlen, máig ható tanulságokat hordoznak. Ma, amikor a társadalom újra követeli a maga részét a politikai államtól, e múlt egyesülési történéseit figyelmen kívül hagyni pótolhatatlan veszteséghez vezetne. Azért is hasznos az összegzés, mert ezáltal a mai társadalmunkban létrejövő társulások jobb működtetéséhez praktikus ismereteket szerezhetünk.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az 1830-as évek egyesületi életét a *Széchenyi István* kezdeményezése nyomán alakuló kaszinók határozták meg. Ebben az időben már léteztek olvasóköri országiszerte, de nem olyan számban, hogy a gyorsan terjedő kaszinókat felülmúlták volna. A negyvenes években a *Kossuth Lajos* alapította védegyeletek és működésük körüli harcok pezsdítették meg a közéletet. *Széchenyi* elterjedt nézetei, az egyesületek minden addiginál nagyobb számú megjelenése és *Tocqueville* hatása, a politikusok figyelmét is ráirányította a szervezkedés e formalizált fajtájára. A reformkor liberális politikusainak egy csoportja – *Eötvös József, Csengery Antal, Szalay László, Trefort Ágoston, Lukács Móric*, később *Kemény Zsigmond*, – megpróbálta körvonalazni azokat az intézményeket, amelyek hazánk demokratikus fejlődésének garanciái lettek volna. „... meg voltak győződve, hogy a demokrácia segítségével Magyarország minden polgárra elérheti az emberi méltóságnak megfelelő életmódot... szinte jó szabóként pontosan megtervezték a ruhát, mely szerintük egyedül illett az országra.” – írja róluk *Szekély Gyula* Valahol utat veszítettünk című történelmi esszéjében.

Mik voltak hát a demokrácia általuk elképzelt intézményes garanciái? Először: a parlamentális berendezkedés népképviseléssel és felelős kormánnyal együtt mint központi hatalmi szervek, de ezek kontrolljaként és korlátjaként mindjárt mellé állították, hogy az egész ország önkormányzati alapon szerveződjön meg. Mindebből következett a demokrácia második pillére: a „szabad községek” rendszere. Egy népi Magyarországot kívántak, amely a parasztközségek és a városok független önkormányzatára támaszkodhat úgy, hogy a képviselő és az igazgatás szétválna egymástól. A demokráciához szükséges harmadik tényező náluk: a szabad egyesülési jog.

Tocqueville úgy beszél az egyesülési jogról, mint amelyik „csaknem olyan elidegeníthetetlen az emberi természettől, mint az egyéni szabadság”. Szalay László ettől még tovább megy. Nála az egyesülési jog egyenesen az emberi természetből következik, amit az ösztönökből vezetett le. Meglepő, hogy Lukács Móric az egyesülési jog alapelvét már az 1840-es években kiterjesztette a gyáripari munkásokra is, messze előreszaladva e nézetével.

A forradalom utáni nehéz évek nem kedveztek semmilyen társasági életnek, bár az 1852. novemberében kelt császári nyílt parancs (egyleti törvény) biztosította az egyesülést. Az egyesületalapítási kérelem benyújtása után a szervezéshez csak abban az esetben kellett felhatalmazást kérni, ha „az egylet föllállítására vállalkozó személyek, részesek találása végett nyilvános felszólításokat vagy hirdeményeket szándékoznak kibocsátani...” Az alapszabály engedélyezéséig gyakorlatilag működhettek a különféle társulások.

Az 1850-es években jelentek meg a honvédegyletek, 48-as körök, amelyeket nyilvánvalóan politikai okokból tolerált az önkényuralom, *Deák Ferenc* azonban ugyanilyen okok miatt nem, s 1867-ben rendeletileg feloszlatta őket. A kiegyezéstől 1875-ig tartó időszakban már az egyletek szórványos gyarapodását figyelhetjük meg (30 művelődési tartalmú egyesület alakult Nógrád vármegyében), a következő tizenöt évben pedig dinamikus emelkedést látunk (78 újonnan bejegyzett művelődési célzatú egylet). Valóságos egyesületalapítási roham mutatkozik 1890 után (210 új művelődési tartalmú egyesület), melyet az első világháború tör meg 1914-ben.

Salgótarján már a századfordulón a legnépesebb városa volt a megyének, ennek ellenére 1918-ig mindössze 35 művelődési célzatú egyesületet tartottak számon. Losonc reformkor óta épülő polgári szellemisége, társadalmi viszonyainak finomodása, folyamatos iparosodása és városiasodása az egyesülés terén is tükröződött.

Az ország gyors iparfejlődése és a soha nem volt urbanizáció ellenére a polgári rend nem jutott vitathatatlan fölénybe sem a politika, sem pedig az értékek terén. (A másik nagy problémáról, a nemzetiségiékről e téren is tetten érhető jogkorlátozásáról most ne beszéljünk.) Ebből eredően megközelítőleg sem látni olyan szabad egyesülési lehetőséget, mint a liberális nyugati társadalmakban. Azt a szerepet, amit például a francia polgárosodás korában a XVII. század közepétől a kávéházak, asztaltársaságok és a szalonok százai töltöttek be – ahol a középrétegek megtanulhatták a „nyilvános okoskodás” (Habermas) művészetét –, nálunk helyell-közzel a kaszinók, polgári körök, olvasókörök és más egyesülési formák pótolták. Működésüket tehát úgy tekinthetjük, mint a társadalmi nyilvánosságot gyakorló és garantáló intézményrendszer csiráit. Társadalmi, politikai fejlődésüket jellemzi, hogy ezek az intézmények nem vertek gyökeret, s nem hatották át soha a magyar társadalmat.

Szekfű Gyula a már idézett művében kíméletlen éleslátással, illúziók nélkül mutat rá a dualizmus féloldalas, s ezért alapjában egyirányú szervezettségére. A „boldog békeidők” ötvenkét évének egyik lényeges történelmi tanulsága talán éppen ebből a szemszögből látható: a hatalom féltése, atyáskodó félszigora miként válik önmaga destabilizálójává. Sajnos az ilyen irányú tapasztalatokat még később is gyarapítottuk. Mintha Magyarország mindenáron igazolni akarná Hegel szellemes mondását, miszerint „...a történelem tanulsága, hogy a népek és kormányok soha semmit sem tanulnak belőle”. E kérdés vizsgálata azonban messze túlmutat e kis dolgozat keretein.

AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYESÜLETEK

A feudalizmusból kifelé tartó országokban, ahol az állam alapvető intézményei nem kiépítettek, természetes módon helyettesítik őket a társadalom intézményei, jó esetben az egyesületek. Magyarország esetében is így alakult ez, annyi sajátossággal, hogy nálunk az európai fejlettebb országokhoz képest megkésett történelmi fejlődés részeként, időben tovább éltek olyan egyesületi formák, amelyek a kapitalizmus korai intézményhiányát pótolták. (Egészségügyi, öngéplző, politikai pártok szerepét ellátó, ipari tevékenységeket végző, pénzügyintézeteket: például hitelszövetkezeteket, bankokat pótló egyesületek.)

A társadalom szükségleteinek kielégítésében meglévő rések betöltése, majd szakszerű szervezetekkel történő felváltásuk után azonban eltűntek a magyarországi egyesületi életből is az ilyen képződmények. Vagy önmaguk alakultak át világos intézménnyé, vállalattá, vagy a profiiigényű, hivatalos szerveződések megjelenése után elsorvadtak (például a Vadkerti Kórház Egylet vármegyénkben).

Elhamarkodott lenne mindebből arra következtetni, hogy a jól szervezett intézményesültséggel egyenes arányban csökkenő tendenciát mutat az egyesületek száma. Nem így van. A demokrácia bizonyos szintjét elérő társadalmakban a polgárosodás, az autonóm cselekvés lehetőségének arányában nő az egyesületek száma. Ezért az egyesületek számát és a kijelölt működési kereteket nemcsak a demokrácia egyik feltételének, hanem fokmérőjének is tekinthetjük.

Ha jó törvények mellett lehet egyesülni, akkor általában az egyesület megújulni tudó, új és új alakot öltő, a bürokráciák számára utánozhatatlan tartalmi és szervezeti variánsokat képes létrehozni. Erre világít rá *Kemény Bertalan*, amikor azt írja: „Az »egyesületi jelenség« történetének talán legfőbb tanulságaként állapítható meg, hogy olyan társadalmi tevékenységi mező, struktúra, ahol s amelyben a civil társadalom megújuló akarata nyilvánul meg saját ügyeinek saját maga által történő előbbrevitele, megoldása érdekében. Szerencsés történeti pillanatokban az államilag meghirdetett célokkal, vállalt értékekkel egyirányban, párhuzamosan – de általában és gyakrabban inkább a társadalmat előbbrevívő értékeket előbb felismerve, az államot megelőzve szerveződnek egy-egy társadalmi szükséglet hatékony kielégítésére. . . A társadalom az egyesületi formációkban kifejtett tevékenységével általában gyorsabban, s főként hatásosabban vállalja fel a kor által támasztott célok, értékek szolgálatát. . . Talán ez a tény is . . .magyarozza az egyesületek és az államhatalom közötti, nem mindig súrlódásmentes viszonyt . . .az új igények, az új társadalmi célok . . .mindig valamilyen egyesületi formációban jelennek meg először.”

A már emlegetett Lukács Móric és Szalay László még úgy gondolták, hogy „. . .az egyesületek alakításánál az államnak semmi beleszólása nincs, csak ha az egyesület működése veszélyesnek látszik, akkor sem léphe közbe, akkor sem rendőri vagy közigazgatási úton, hanem országgyűlési törvény hozatalával.” Ma már tudjuk, mennyire másképp történt ez, s legfőképpen a munkásság egyesületei esetében. Kemény Bertalan szerint az alapszabály egyezség az állam és a társadalom között, amely kölcsönös előnyökkel jár. „A társadalom spontán mozgásában megfogalmazott célok, s értékek szolgálata így legális keretekhez jut, társadalmi mozgástere szélesedhet, tevékenységének nyilvánossága, más társadalmi szervezetekkel való kapcsolati lehetőségei, a jogi személyiséggel járó előnyök stb. sorolhatók itt fel. Az állam számára pedig a nyilván tartás, ellenőrzés lehetőségét adja.”

Az állam azonban nemcsak ellenőrizni szeretne, hanem maga is terjeszkedni akar a civil társadalom irányába. Önmaga legitimációjának egyik formája, ha a központi hatalom körében megfogalmazott nézeteket, eszméket terjeszti, ha azokkal behatol a tömegek gondolkodásába. E propagandisztikus tartalmak átadását – nevezzük akár népművelésnek – úgy lehet leghatékonyabban kivitelezni, ha a néptől nem idegen, sőt általa szorgalmazott és gyakorolt formákban történik. *Eötvös József* például a népnevelési egyletek ügyében tett 1867-es felhívásában egyértelműen kimondta: legyen ezeknek a köröknek közvetítő szerepe az államigazgatás és a közösségek között. Az egyesületi élet, s különösen a központilag létrehozott és irányított országos egyesületek esetében – de nem csupán ott –, terepet és lehetőséget nyújtott arra, hogy a felsőbb irányítói rétegek jó hatásokkal átvigyék ideológiájukat a középrétegekre. S lám a megyei egyesületek esetében ugyanezt tették a középrétegek a parasztság, az iparosok és kispolgárok, illetve az ifjúság irányába (közművelődési egyletek, gazdakörök, ifjúsági egyletek, keresztényszociális egyesületek stb.). Az egyesületi élet hatásmechanizmusai tehát két irányból követhetők: a hatalmon levők ideológiája áramlik fentről lefelé a szervezeti élet formális csatornáin keresztül, a spontán szervezkedés során akkumulálódó nézetek pedig áramlanak kifelé-felfelé, általában informális közegben, olykor a struktúrától elváló sajátos mintákat teremtve.

POLITIKA-EGYESÜLETEK-NYILVÁNOSSÁG

Szekfű Gyula a magyar társadalom 1918-as összeomlásának egyik okát abban látta, hogy sem az uralkodó rétegeknek, sem a népnek nem voltak életképes szervezetei. Ezért történhetett, hogy az atomizált tömegek tehetetlenül nézték a néhány megbízhatónak hitt tartópillérre épülő hatalmi felépítmény meg-ingását és leomlását. „Valaki közbevetné – mondta Szekfű –, hogy hiszen a lakosság nagy része tényleg be volt szervezve a politikai pártok kereteibe, s alig akadt ember, aki tagja ne lett volna ennek vagy annak a pártnak. Ez igaz, de semmi kapcsolatban nincs tárgyunkkal: az egyesülési jog egészen más, mint a politikai pártszervezés, mely utóbbi már az államra és annak hatalmi eszközei megszerzésére irányul, nem pedig az ember tehetségeinek egyesülés útján való szabad kifejtésére.”

A dualizmus egyesületi életének végigpásztázása során szerzett tapasztalataim nagy vonalakban igazolják Szekfű Gyulát. Az egyesületek gyors szaporodása ellenére a társadalom lehetőségei alatt szervezkedett, s ezt különösen a századfordulót követő időkre érzem érvényes megállapításnak. A társaságok belső élete is erős egyenlenségeket mutat. Kiüresedett, formaságokkal teletűzdelt szervezeti élet, viszonylag kevés autonóm cselekvés. A megye képzeletbeli egyesületi térképén végigtétkintve azonban úgy érzem, feltehető a kérdés: vajon nem természetes-e ez a történelmi fejlődésünk és a dualizmus politikai viszonyainak háttérével? Helyénvaló-e számon kérni az akkori Magyarország társadalmiassultságát a feltételek által behatárolt társadalmassultság keretein túl? Jóllehet a városi polgárság talán gazdagabb, tartalmasabb egyesületi életet élhetett volna, de ehhez nem voltak öröklött tapasztalatai, képességei. Mindez nem csökkenti az egyesületek társadalmi jelentőségét, hiszen a működők közül sok a kisdemokráciák szigetét jelenthette, amikor a társadalom nagy intézményeiben, makrostruktúrájában nem ilyen elven működött az élet.

Harangi László is úgy látja, hogy „Annál demokratikusabb és közösségibb egy társadalom, minél több értékgyarapító, eleven életet élő egyesület tevő-

kenykedik benne. Az egyesületek társadalmi és művelődési jelentősége éppen az, hogy felmérhetetlen energiákat szabadítanak fel azért, hogy lehetőséget adnak az egyének, a közösségeknek az önálló, alkotó, független cselekvésre.” Vagyis az emberi érintkezés, a szórakozás, a megnyilvánulás, az információ-szerzés-átadás-értékelés, a közvélemény formálódásának terepei voltak. S amint Habermas mondja. „Az okoskodó közönség kommunikációs folyamata nélkül még nyilvánosságra alkalmas véleményekből sem lesz közvélemény.” Mert: „Az eszméket kigondolni, megfogalmazni könnyebb, mint elfogadtatni, elterjeszteni, s a tényleges cselekvés hajtóerejévé tenni. Ez csak ismételt, s Széchenyi szavával élve: gyakori eszmesúrlódás során érhető el” – konstatálja Kemény Bertalan. S talán az energiák felszabadulása, az információcsere, a szórakozás és más cselekvések mellett az is nagyon fontos, ami közben történhet. Az, hogy itt gyakorlatban kipróbálható cselekvéstechnikákat tanulnak az emberek, önmaguk és mások, illetve közös érdekeik érvényesítésére, hogy kipróbálhatják önmagukat és másokat valóságos társadalmi dimenziókban. Az így szerzett tapasztalatok egyre finomodnak, kondicionálódnak és öröklődnek. Ez a társadalmi tudás pedig hosszú távon javítja az egyén és közössége jó esélyeit a releváns, sikeres társadalmi szereplésre, érdekei artikulálására és érvényesítésére is.

Amint a múltban történt földosztások alkalmával megfigyelhető volt, a nincstelen parasztok, agrárproletárok nem tudtak mit kezdeni a nekik adott földdel, mert nem voltak tapasztalataik a gazdálkodásról, egy gazdaság megszervezéséről, akként nem tud a társadalmi cselekvéstechnikákat nélküli ember valamit is kezdeni a társadalmi lehetőségekkel. A viszonyok alakulhatnak úgy, hogy egyszeriben megteremtődtek a keretek a szervezkedés, az akaratképzés számára, de ezután nem következik be azonnal pezsgés a társadalomban, ha nincsenek meg a cselekvéshez szükséges tapasztalatok. Jó példa erre az inerciára a kiegyezést követő pangás, az évtizedekig tartó lassú önmagára találása a társadalomnak.

Az egyesületek funkciójuknál fogva a társadalom kötőszövevei lehetnek. Megfelelő körülmények között lassan épülnek, s a természetükhöz tartozik, hogy alkalmanként lebomlanak, megszűnnek, átadva helyüket új, jobb szervezeteknek. A magyar történelemben jelentőségüknek megfelelő kezelésük soha nem történt meg, a reformkori liberális politikusok egyesületekkel kapcsolatos nézetei, szándékai mai napig nem mások rokonszenves emlékekénél.

Általában a dualizmus politikai irányító rétege, adminisztrációja sem látott benne sokkal többet, mint kordában tartandó szervezkedést, vagy másfelől legitimációs, illetve propagandaeszközt. Az a néhány haladó gondolkodású államférfi, hivatalnok pedig, aki átlátta az egyesületek valódi jelentőségét, nemigen tehetett többet, mint ami kitelik egy-egy akciótól, mozgalomindítástól.

Eötvös József, korának egyik legnagyobb ívű gondolkodója és legjelentősebb kultuszminisztere – aki cselekedeteivel, politikai munkásságával is hitelesítette eszméit –, tisztán látta a társadalom kulturális felemelkedésének útjait, közöttük a szabad önszervezés jelentőségét: „Az egyes ember, de még inkább egy nemzet nem élettelen anyag, melyet a leghatalmasabb művész is tetszése szerint faraghatna képzeletében előtte lebegő ideáljainak megfelelővé. Az emberi szellem úgy egyéni létében, mint társadalmi közösségében oly önálló hatalom, mely egyedül önmunkásságával fejtheti ki erőit és képességeit.” Eötvös azt is tudta, hogy a nép számára e munkálkodás egyik legmegfelelőbb formája az egyesület lehet.

Feledy Gyula köszöntése

Élettapasztalatot sugall (a hatvan év! – a gyermekkori 1 élettapasztalathól is táplálkozva lesz színes, eleven mindig új, ahol a megélttség rangját megjelenítő műalkotás-rengeteg hitelt nyújtó!

Alkotó képzelete maga minden vonal, annak tisztasága, kiolvashatósága... pedig mindig új elemekkel építkezik, s így tud megmaradni egy sajátosan feledys világnak, azaz úgy sítusteremtő, hogy nem kérkedik nagy váltásokkal, alkotó korszakai egymásba simulnak szuverén módon. . .

Nem mondhatjuk, hogy a hatvan évnek a megállapodottság, vagy a konzervatív megcsontosodottság lenne a sajátja.

Feledy honi művészetünkben mindig legfrissebben ad hozzá a mához többletet az európaiságból, még legelvontabb vonulatában is tartalomhordozó, emberarcú művészetet teremt, ahol hagyománytisztelete és „újmodi-modern” konfliktusa egymásba simulva teremt humanizmust, eszmei tisztaságot, őszinteséget, hitet – ami manapság nem éppen könnyű házi feladat!

Érzi a társadalmi drámát, a lírát, s üzeneteiben az aktualitás örökérvényű stációit fogalmazza meg: a Karancslejtős úgy simul be a ma is érvényes progresszív akaratba, a visszaemlékezésben, mint szelíd lírájával a Hollókői madonna – megmérettetésben a Halál délután (Hemingway emlékezete) – Az éjszaka zenéi sorozatai tanúkövek egy folyamatosan lángolóval építkező alkotói életnek.

Feledy Gyula Kossuth-díjas művésznk a Palócföld-műhely egyik legrégebb alkotója, aki műveivel mindig úgy tisztelt meg minket szívesen, hogy kvalitása hitelt érdemlően tette folyóiratunkat mindig értékteremtőbbé!

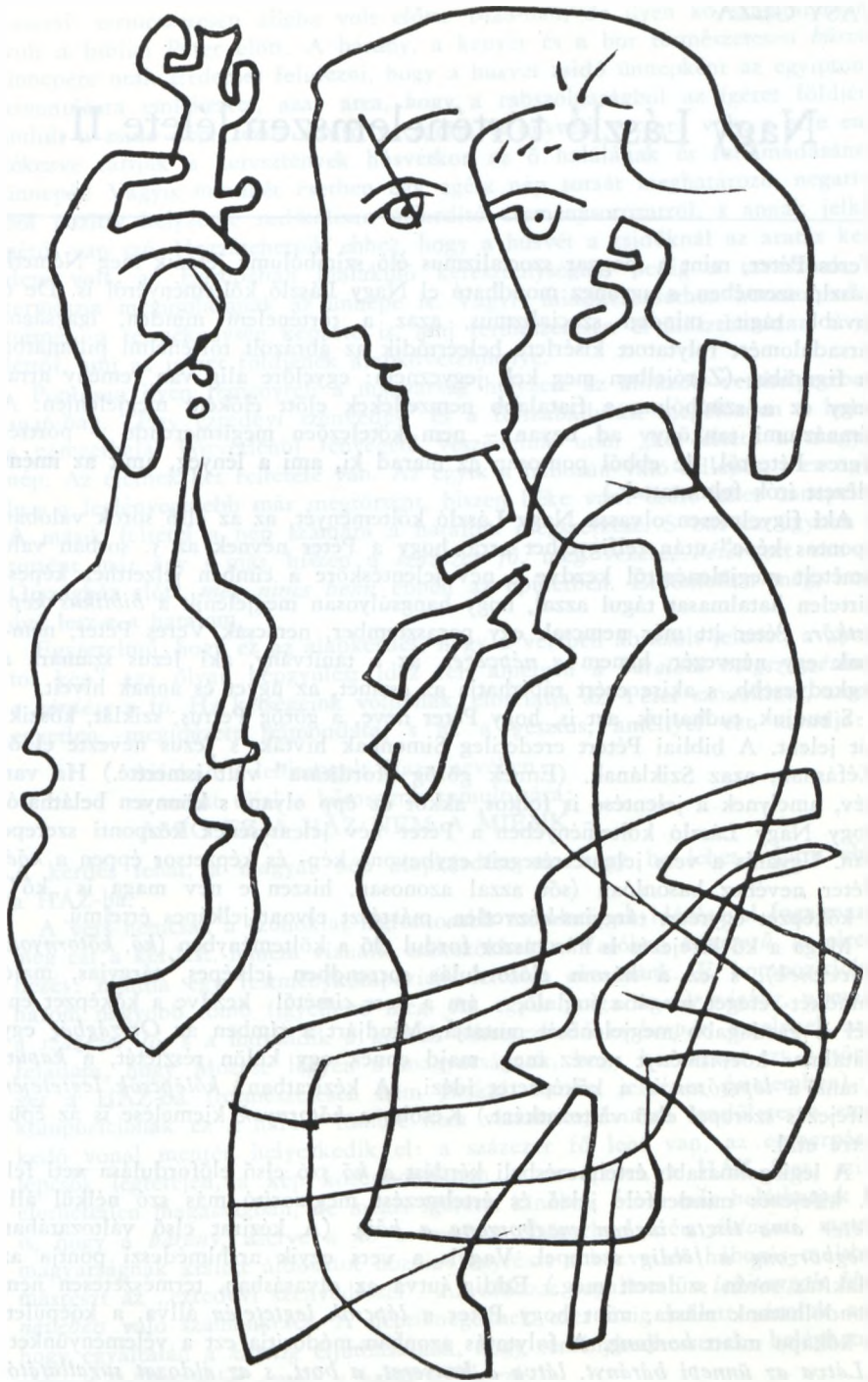
Hibetetlen, hogy hatvanéves..., de annyira nem, hogy ne tenne bennünket tisztaszívű köszöntőkké, hiszen ez csak egy állapot!

Szívből kívánjuk: még! még! További ráadásokat a nemzeti értékteremtéshez! Boldog hosszú életet kívánunk, termékeny esztendőket!

Büszkévé tesz bennünket, hogy ez ünnepi számnak szánt Feledy-rajzokkal köszöntbétjük a Mestert, a rajzoló virtuozitásával megáldott alkotót!

A szerkesztőség nevében Czinke Ferenc

Nagy László történelemszemlélete II.

Veres Péter, mint a magyar szocializmus élő szimbóluma jelenik meg Németh László szemében, s ugyanez mondható el Nagy László költeményéről is. De ő tovább tágít: minden szocializmus, azaz a történelem minden, igazságos társadalomért folytatott kísérlete beleértődik az ábrázolt történelmi pillanatba és figurába. (Zárójelben meg kell jegyezni: egyelőre alig van remény arra, hogy ez a szimbólum a fiatalabb nemzedékek előtt élőként megjelenjen. A gimnáziumi tankönyv ad ugyan – nem kötelezően megismerendő – portrét Veres Péterről, de ebből pontosan az marad ki, ami a lényeg, amit az imént idézett írók felmutattak.)

Aki figyelmesen olvassa Nagy László költeményét, az az első sorok valóban „pontos képe” után felfigyelhet arra, hogy a Péter névnek az 5. sorban való ismételt megjelenésétől kezdve e név jelentésköre a címben jelzethez képest hirtelen hatalmasat tágul azzal, hogy hangsúlyosan megjelenik a *biblikus képzetkör*. Péter itt már nemcsak egy parasztember, nemcsak Veres Péter, nemcsak egy népvész, hanem a *népvész*, az a tanítvány, aki Jézus számára a legkedvesebb, s akire ezért rábízhatja az eszmét, az ügyet és annak híveit.

S tudjuk, tudhatjuk azt is, hogy Péter neve, a görög Petrus, sziklát, kősziklát jelent. A bibliai Pétert eredetileg Simonnak hívták, s Jézus nevezte el őt Kéfásnak, azaz Sziklának. (Ennek görög „fordítása” vált ismertté.) Ha van név, amelynek a jelentése is fontos, akkor ez épp olyan, s könnyen belátható, hogy Nagy László költeményében a Péter név jelentésének központi szerepe van. Ugyanis a vers jelentésrétegeit egybevonó kép- és képzetkör éppen a *kő*. Péter nevéhez hasonlóan (sőt azzal azonosan, hiszen e név maga is „kő”) a kőképzet egyrészt tárgyias-közvetlen, másrészt elvont-jelképes értelmű.

Maga a kő kifejezés is háromszor fordul elő a költeményben (*kő*, *kőtornyok*, *köveknek*), s ez a három előfordulás sorrendben jelképes, tárgyias, majd mindkét réteget magába foglaló, ám a vers címétől kezdve a kőképzet ennél is gazdagabb megjelenését mutatja. Mindjárt a címben az *Országház* egy hatalmas kőépítményt nevez meg, majd ennek egy külön részletét, a *kaput*. Utána a *lépcsősor* is a kőképzetet idézi. (A kéziratban *kőlépcsők legtetijén* kifejezés szerepel első változatként.) Később a *kőtornyok* kiemelése is az épületre utal.

A legizgalmasabb értelmezésmódot a *kő* szó első előfordulása veti fel. A kifejezés mindenféle jelző és értelmezést megszorító más szó nélkül áll: *Péter ama tiszta ingben megborzong a köig*. (A kézirat első változatában *megborzong a földig* szerepel. Vagyis a vers egyik archimédészi pontja az alakítás során született meg.) Eddig jutva az olvasásban, természetesen nem gondolhatunk másra, mint hogy Péter a *lépcsők legtetijén* állva, a kőépület, a kőkapu miatt *borzong*. A folytatás azonban módosítja ezt a véleményünket: *„Látva az ünnepi bárányt, látva a kenyeret, a bort, s az áldozat sugallatától megütve. . .”* A vers egyik lírai hőse, Péter tehát (azért is, mivel háttal áll az épületnek, s legfeljebb „érezheti” annak jelenlétét) látni azt a követ látja,

amelyen az *ünnepi bárány*, a *kenyér* s a *bor* van. Ilyen kő, ilyen áldozati kő (asztal) természetesen aligha volt előtte 1946-ban, de ilyen kő számtalanszor volt a bibliai Péter előtt. A bárány, a kenyér és a bor természetesen *húsvét* ünnepére utal. Érdeemes felidézni, hogy a húsvét zsidó ünnepként az egyiptomi kivonulásra emlékeztet, azaz arra, hogy a rabszolgaságból az ígért földjére indult a zsidó nép. Jézus utolsó vacsorája is húsvéti vacsora volt, s erre emlékezve tartják a keresztények húsvétkor az ő halálának és feltámadásának ünnepét. Vagyis mindkét esetben egy egész nép sorsát meghatározó, negatív-ból pozitív helyzetbe radikálisan átfordító eseménysorozatról, s annak jelképéről van szó. Hozzátehetjük ehhez, hogy a húsvét a zsidóknál az aratás kezdete volt, az Európában kialakuló kereszténységénél pedig a tavasznak, a természet megújulásának az ünnepe is. Vagyis mindkét esetben hozzátapad a termés, a termékenység képzete is, ami természetesen elválaszthatatlan a jóléttől, ami az ígért földjének alapkövetelménye.

Pontosan ilyen reményteli a magyarság helyzete az ábrázolt vershelyzetben, 1946-ban. „Egy ezredévi szenvedés” és a felszabadulást megelőzően a halál, a nemzethalál közvetlenül fenyegető veszedelme után „kér éltet” a magyar nép. Az életnek két feltétele van. Az egyik a háborún való túllépés, s ez ügyben a leglényegesebb már megtörtént, hiszen béke van: ezért lehet ünnepelni. A másik feltétel a nép számára a hatalom megszerzése. S bár ez ügyben is történt már egy s más, hiszen a *százezer fő*, meg vezére, *Péter* ott van az Országház előtt, *még nincs benn* ebben az épületben. Eldöntetlen még, hogy övé lesz-e a hatalom.

Egyértelmű, hogy ez az alapkérdés, hogy a versben ábrázolt jelenet, a „pontos kép” egy olyan népgyűlést idéz fel, amelyen a *hatalom megszerzésének a kérdése* a fő. Ha kétségeink volnának, eloszlatja azt Péter szónoklata, annak egyetlen, megidézett félmondata, s az a gesztus, amellyel ezt mondja:

kifakad a lebitangolt Haza nevében
s mutat ujjal a kötornyok tumultusára:
AMÍG EZ A HÁZ NEM A MIÉNK –

A kérdés tehát, a magyar nép alapkérdése az, hogy be lehet-e jutni ebbe a HÁZ-ba.

A vers nemcsak a szónoklat legfontosabb mondatának idézésével fogalmazza meg ezt a kérdést, hanem vizuális eszközökkel is. Valóban *képszerű* az elrendezés: mintha egy festménykompozíció leírását olvasnánk. E kompozícióban három nagyobb tömb figyelhető meg. Az egyik maga az *Országház*, a másik a *százezer fő*, s a harmadik a köztük elhelyezkedő *emberpár*, amelynek az a feladata, hogy Mózes legyen a magyarságnak, hogy bevezesse ezt a tömeget a HÁZ-ba (természetesen nem fizikai, hanem jelképes értelemben). A kompozíciónak ez a három tömbje nem vízszintes, hanem lendületesen emelkedő vonal mentén helyezkedik el: a százezer fő lent van, az emberpár a lépcsők legtetetjén, a kép középpontjában, s az épület, a HÁZ fent, szinte elérhetetlen magasságban, de mégis ígéretet kínálva. Most már beláthatjuk azt is, hogy a *bárány*, illetve a *kő* e versben elsősorban azért *áldozati*, mert a magyarságnak kellett áldozatot hoznia: egyrészt a közvetlen háborús múltban, másrészt az „ezredévi szenvedéssel”. Az áldozat sugallata: *a lebitangolt Haza nevében* való számonkérés. A néptömegeknek ezer évig kellett várniuk arra, hogy egyáltalán a *kapuig* eljuthassanak, hogy reménykedhessenek: beléphetnek abba a (kő)épületbe, amely a hazát jelképezi.

De nemcsak a vers magyarságközpontú jelentésrétegében van az épületnek, a kőképzetkörnek ilyen hazát és népet azonosítani kívánó értelme. Megtalálhatjuk azt a biblikus jelentésrétegben is. Hiszen a kő nemcsak az áldozati-ünnepi asztal lehet, amelyen ott van a bárány (és nemcsak a magyar Országház), hanem mindaz a kő(szikla), amelyen az új világ, az új hit, pontosabban az azt jelképező *szent épület* felépíthető. A könek a Bibliában megvan ez a jelentése is. Egyetlen idézet *Ézsaiás könyvéből*: „Ezért így szól az Úr Isten: Imé Sionban egy követ tettem le, egy próbakövet, drága szegletkövet, erős alappal, a ki benne hisz, az nem fut!” (28. 16.) A hitnek ilyen temploma, a nemzet létét és öntudatát jelképező temploma nemcsak Sion hegyén épült fel, hanem a pesti Duna-parton is, ám mint Jézusnak kellett a kufárokot kiűznie a szent épületből, úgy kell ezt megtennie Péternek is a háború után.

A magyarság köztes, átmeneti helyzetét mutatja fel a vers mind tartalmilag, mind a megjelenített képi kompozícióval. De ugyanezt teszik az alapkérdést értelmező motívumok és képzetkörök is, valamint azok a hangulatok, amelyek hozzájuk tapadnak. A három kiemelendő motívumkör a *háborúé, az ünnepé* és a *tavasze*.

A versben ábrázolt helyzet ugyan háború utáni, de a háború még nem befejezett múlt, hanem következményeiben mindennapos jelenvalóság. *Aknaszilánkos gebékkel* áll ott a tömeg, s Péter *az áldozat sugallatától megütve* fakad ki *a lebitangolt Haza nevében*. S a háború miatti helyzetre, a rendezetlenség társadalmi állapotára utal kárpótlás utal kárpótlás kifejezés is. Hiszen az Országház épületére önmagában, építészetiileg éppen a rendezettség (s a szimmetrikusság mint fő rendező elv) a jellemző. Tumultusnak ezt csak a társadalmi-politikai indulat láthatja.

Háború volt, de most már háború után vagyunk. Ezért lehet a bemutatott pillanat ünnepi. A vers nyitó sorainak több hangsúlyos kifejezése utal az ünnepre. A dél *harangszavú*, a tömeg *fényben* áll, *jobászkodva*, s ezt a kifejezést mindjárt értelmezi is a *Himnusz* említése, ami teljesen egyértelművé teszi a helyzet ünnepi voltát. De az ünnepre utal már maga az a tény is, hogy *százezer fő* összegyűlt, hiszen dolgozó emberek csak ünnepnap tehetik meg ezt. Az ünnepre utal Péter *tiszta inge* is. S innen kezdve kap a vers ünnepképzete egy másik jelentéskört is a húsvétképzet beépülésével.

A vers ünnepe elsősorban *tavaszünnep* és nem győzelemünnepe. A győzelemhez a tömegnek is a lépcsők legtetetejére kellene feljutnia, sőt még tovább: be a kapun. Föl kell tennem azonban a kérdést: valóban tavasz van-e a költeményben? Hiszen közvetlenül semmi más nem utal rá, csak a néven nem nevezett húsvétünnepe. Mégis bizonyos, hogy ebben a versben tavasz van: *a történelem tavasza*, amihez csak magyarázó-segítő képsor a húsvété és a természeti tavasze. Ám hogy ez milyen erős, azt személyes versélményem is bizonyíthatja: a másfél évtizeddel ezelőtti első olvasásból a legmaradandóbban és legmélyebben éppen ez a húsvét- és tavaszképzet maradt meg bennem, s csak a verset elemezve döbentem rá később, hogy közvetlenül semmi sem állítja itt azt, hogy tavasz van. Ez a történelmi tavasz az újjászületés, a honfoglalás tavasza, a fényes szellők ideje, az az időszak tehát, mely Nagy László számára leggyakrabban a májusmotívummal ragadható meg. S így lesz ez a vers *a májusmotívum reprezentatív verse* annak ellenére, hogy e „pontos képben” a naptár szerint semmi esetre sincs május. Sőt, hozzátehetem azt is, hogy tudomásom szerint 1946 tavaszán nem is láthatta a költő Veres Péter a Parlament előtt, hiszen csak 1946 kora őszén jött fel Budapestre

felvételi vizsgát tenni. Arra a népgyűlésre tehát, amelyre emlékszük, vagy 1946 kora őszén került sor, vagy a következő év tavaszán. Az is feltételezhető, hogy több emlékkép mosódott együvé. A vers értelmezése szempontjából mindennek csak annyi a jelentősége, hogy megerősíti: nem a közvetlen életrajzi esemény, hanem a történelmi tavasz élménye a meghatározó, azé, amelynek 1945 és 1948 között lehetett részese a nemzet, a költő maga pedig, életrajzi okok miatt, 1946-tól kezdődően. Valószínűleg a személyes jelentőség miatt rögződött benne, s így a verscímben is az 1946-os dátum. Ő akkor „szabadult fel” igazából.

Formálisan *Az Országház kapujában, 1946* alkalmi-leíró költeményként is megragadható volna. Hiszen egy eseményt idéz fel, s ehhez az alkalmat az esemény főszereplőjének, Veres Péternek a halála adja. Számos jelét láthattuk már, hogy az alkalom és az esemény nem önmagában fontos. S ideje is továbblépnünk, hiszen a vers egészét még korántsem vettük birtokba. Az esemény felidézésének ugyanis elsősorban nem önmagában, nem történelmi emlékként van jelentősége. A versnek nemcsak a kezdő időpontja, 1946 a fontos, hanem a végpontja is, ami ugyan jelöletlen, de tudjuk: a megírás időpontja 1970–1971. Természetesen itt sem a konkrét évszám a döntő, hanem az a tény, hogy a vers kezdő és végpontja között történelmileg is mérhető idő, mintegy negyedszázad telt el. Annyi idő tehát, amennyinek elmúltán már hitelesen fel lehet tenni a kérdést (a türelmetlenség esetleges vádját cleve elhárítva), hogy mi történt, mi valósult meg az 1946-ban elképzeltből. Nagy Lászlónak erről határozott véleménye van.

A vers időbeli végpontja, a megírás történelmi időszaka ugyanis nemcsak művön kívüli – bár nélkülözhetetlen – információ. Ez az idősík hangsúlyosan benne van a mű záró részében. Az idősíkok váltását, az emlékezés idejéből a jelenbe való átugrást a 10. sor gondolatjelében kell fellelnünk. Tartalmilag-verstechnikailag ezt a váltást a *visszhangzik bennem* kifejezés kettős értelme adja meg. E 10. sor első felében hangzik el a szónoklattörredék:

AMIG EZ A HÁZ NEM A MIÉNK – nem a miénk

visszhangzik bennem, aki könyöklök ott egy lovacskán – s a folytatás egyszerre játszódik a felidézett emlék és az emlékezés jelenidejében. Hiszen azonosult az akkor még névtelen fiatalember 1946-ban is Péter kifakadásával, visszhangzott benne az akkor is, s azonosul vele az emlékezés időpontjában is, azaz akkor is visszhangzik benne a kifakadás. A 10. sor akusztikailag is alkalmazza a visszhangtechnikát, s a nagy- és a kisbetűs írásmóddal még a hang és a visszhang erősségének különbségére is utal, a következő sor állítmánya pedig egyszerre jelenti az 1946-os akusztikus visszhangzást és az 1971-es jelképeset, amelyet a távolság is „lehalkít”. *Egyszerre van akkor és most*, s ez az egyidejűség teremt meg a *számvetés* helyzetét. E számvetés következménye a jelenidőre vonatkozóan azonos a májusmotívumkör többi versével: a hajdani célkitűzéseket nem sikerült valóra váltani, az elérendő cél elérendő cél maradt. A HÁZ nem a miénk, az ígéret földjére nem jutottunk be.

Az eddig észlelt két idősík felismerését nehezíteni látszik az, hogy mindkettő *jelenidőben* fogalmazódik meg. E ténynek azonban nagyok a vers hatását erősítő követelményei. Így válhat teljesebbé a felidézés közvetlen élményszerűsége, elevensége. Ez teszi lehetővé az emlékkal való teljes azonosulást. Így még egyértelműbbé válik, hogy a program ugyanaz, mint negyedszázaddal korábban volt. S így válik magától értetődővé, hogy a felidézett kép múlhatatlan, mert öröknek bizonyuló igazságot ragyogtat fel. S az sem

lényegtelen, hogy így lehet jelen egyszerre 1946-ban és 1971-ben is a vers másik lírai hőseként a költő. Ennek az „időjátéknak” nemcsak kelleme és bája van („visszhangzik bennem, aki könyöklök ott egy lovacskán” – hol is? mikor is? s miféle lovacskán, hiszen az előbb még *gebékről* volt szó), hanem továbblendítő ereje is.

A költemény ugyanis továbbra is jelenidejű, bár ez a jelenidő hirtelen mintha minden idősíkot magába foglalóvá alakulna át. A múltból és a jelenből egyszerre átlépünk a végtelen időbe, amely a múlt és a jövő irányában is a végtelenbe nyúlik. A vers első tíz sora (a gondolatjelig) egyszerre idézte meg az életrajzilag személyes és a történelmi időt, de úgy, hogy ez a történelmi idő egy történelmi súlyú pillanat ideje volt, inkább egy helyzeté tehát. A gondolatjel utáni másfél sor a történelmi helyzet idejét a történelem menetének idejévé tágítja, s a keletkező időtávlat lehetővé teszi mind a helyzetnek, mind a történelem menetének a megítélését. Az utolsó három sor (a 11–13.) ezt a történelmi időt a végtelenbe tágítja: már nem egyetlen nemzedék, nem is egyetlen nemzet történelméről van szó, hanem az emberiségről, s ennek az idődimenzióknak a függvényében lesz az emberi létezés lényege a versben felmutatott legfőbb érték.

Ez a végtelenbe tágított idődimenzió, amely tehát nemcsak a társadalmi, hanem egyszerre a természeti és a társadalmi szféra létezési terepe, a *rosta* képzetében nyer érzékletes megjelenítést. Az a rosta ez, amelyet Ady Endre meglátott:

Kezében óriás rostával
Áll az Idő és rostál egyre,
Világokat szed és rostál ki
Vidáman és nem keseregve
S búsul csak az, akit kihullat.

Az *Idő rostájában* 1913-ban, rendkívül nehéz helyzetben, a forradalmi remények elmúltával, a tragédia előérzetével keletkezett. Itt nincs mentség se a vershős, se a magyarság számára.

Oh, aszottak és be nem teltek
S óh, magam is faj-sorsom osztván,
Be igazság szerint hullunk ki
A kegyetlen óriás rostán,
Kedvét nem töltvén az Időnek.

Nagy László éppen ellentétes következtetésre jut:

tudom: az idő a miénk, tudom: a köveknek is
távlata por, mert áthullhat minden a rostán.
De soha az ő képük, soha a mi fiatal arcunk.

Könnyű öröme oka pedig neki sincs. De nem egy nemzeti, s ugyanakkor emberiségszintű tragédia felé sodródó társadalomban kell léteznie és gondolkoznia, hanem egy olyanban, amelyik megadja – s 1970 táján bizonyosan megadta – a reményt. Nem arra, hogy az emberiség, a magyarság sorsa bizonyosan jobb lesz, de legalább arra, hogy az idő végtelenében nem borulhat fel az erkölcsi világrend, s örök értéként megmarad az az erkölcsi tartás, amelyet a vers hősei képviseltek. Örök emberi mozgatóerő a személyiség és a társadalom újjászületésében való reménykedés. Örök, mert *soha* nem hullhat át azon a rostán, amely pedig a köveket is porrá őrölten pergeti alá. Nagy Lászlónál tehát nem válik Tegnappá a Holnap motívumköre (mint Adynál),

az életrajzi és történelmi élményként rögzült május-képzetkör nemcsak hogy megmarad, de tágabb, egyetemlegesebb jelentésűvé dúsul az években.

A végtelenné tágitott időben az örök érték függetlenné válik az időtényezőtől, azaz időtlen lesz. A *soha* az idődimenzióból való kivonást jelenti. Minden változik, kivéve azt, ami a *soha* körébe tartozik. A *soha* fontosságát nem csak a szó megisméltése emeli ki, hanem az utolsó sor mondattani elkülönítése is. A záró sorpár ellentétes kapcsolata a 13. sor végén inkább vesszőt kívánna, rövidebb szünetet tehát. A sorvég és a mondat ponttal való lezárása azonban feltűnő, figyelemfelhívó szünetet kényszerít ki mind az olvasásban, mind a vers előadásában. Külön növeli ennek a mondatzáró pontnak a súlyát az is, hogy eddig a versben egyetlen egyszer sem alkalmazta a mondatlezárásnak ezt az eszközét a költő. Ez a formai eljárás is növeli tehát a záró sor jelentőségét, az ellentétező kiemelés rangját. Nagyobb figyelem esik a *de-re*, amely így mintegy a mégis-morál történetfilozófiai igazolásának bizonyul a záró sor jelentéskörében. A már többször említett kézirat is bizonyítja, hogy az elkülönítésnek funkciót szánt a költő: eredetileg csak vessző választotta el a két sort egymástól.

Péter és Julcsa képe, a százezer jó fiatal arca azonban nemcsak a befejezésben függetlenedik a időtényezőtől. Részben így van ez már a verset indító képsorban is. Ez a fénykép- vagy festményszerűnek tekinthető kép ugyanis valóban „pillanatfelvétel”, s nem egy cselekvéssort, hanem csak annak legdöntőbb elemét ragadja meg. Ez a képzőművészeti látásmód nemcsak a jelentésses tömbök elhelyezésében, a centrum kiemelésében mutatkozik meg, hanem az időtényező kezelésében is. A pillanatszerűséget nagymértékben növeli a szöveg igétlensége. Az első ige a 4. sor végén található, s az is statikus jelentésű: *állunk*.; s a rákövetkező is csak a levésre utal: *vagyunk*:. A tömeg mozdulatlan, (még) nem cselekvő. (A kéziratban a *jobászkodva állunk* előzményeként a *jobászkodunk* szerepel, s ez a változtatás is a cselekvő jelleget semlegesíti.)

A költemény befejező sorhármását értelmezve felvetődik a kérdés, hogy vajon az a tény, hogy *a köveknek is távlata por*, nem vonja-e vissza azt a pozitív értéktartományt, ami a korábbiakban a kőképzethez hozzátapadt. Nincs-e szó a kőképzet értékvesztéséről? Beszélhetünk róla, de inkább csak tárgyi értelemben. Azt hangsúlyozzák ezek a sorok, hogy a tárgyi érték múlandó, a szellemi nem. A kő mint tárgy, mint épület elpusztulhat, de amit jelképez, a *Haza* nem. S a *Haza* itt nemcsak az országot jelenti, hanem az ügyeiért felelősséget érző, cselekvést vállaló emberek sokaságát is.

Nem lehetetlen, hogy *a köveknek is távlata por* történetfilozófiai gondolatának előképét, mintáját Madách Imre művéből (is) merítette Nagy László. Az egyiptomi szín egyik leghíresebb, szállóigévé változott sora, s annak szövegkörnyezete is építmények és hozzájuk kötődő birodalmak múlandóságát állította:

Nem érzed-é a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben már néhány könyök,
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved,
Kéj-kerteidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolganép tanyáz.

Lucifer gondolatmenetének végkövetkeztetése az, hogy minden elpusztul, a gúla is, meg a szellem is. Nagy László viszont a szellemi értékek állandóságát tételezi, s a kövek pusztulását, porrá omlását sem olyan célból említi, mint tette azt Lucifer Ádám előtt. Az még azonos a két helyzetben, hogy a köhöz, a köépítményhez (gúla, országház) az állandóság képzeete tapad. Nagy László azonban nem megkérdőjelezni akarja ezt az állandóságot. Inkább azt kívánja megmutatni, hogy van, létezik olyasmi, ami még a köveknél is állandóbb. Ebben az értelemben a *de* nem annyira szembeállító, hanem inkább fokozó jelentésű. Azaz nem visszavonásról van szó.

A tárgyi és a szellemi értékek ellentétere és párhuzamosságára még egy példát érdemes idézni, de most már az életművön belül maradva. 1957 táján, válságos időszakban keletkezett a *Ki viszi át a Szerelmet*. A kö-, a sziklaképzet itt is kulcsszerepet játszik, s a Haza Házának itt a katedrális felel meg, a májusszimbólumban összegezhető szellemi értékeknek pedig a Szerelem-jelkép. S bár e műben nincs szembeállító jellegű értékösszevetés, mégis hangsúlyosabb lesz a verscímbe való kiemeléssel is, meg a verszárlattal is a szellemi-erkölcsi értékek köre, mint az a tárgyi fogalom, amely pedig éppen ezeket az értékeket tárgyiasítja. S a költőnek mindkét versben a tanúsító szerep jut: *átvinni* az értékeket a pusztuláson, s tudni, hogy az érték *soba nem bullhat alá* (soha nem merülhet el: sem a felejtés vizében, sem az átszítált por tömkelegében).

Az *Országház kapujában*, 1946 két lírai hőséről esett szó már: Péterről és a versbe bele is rajzolt lírai énről. E két lírai hős azonban nem önmagában „hős”, hanem a költemény igazi „főszereplőjéhez”, igazi hőséhez viszonyítva válik azzá, s ez az igazi főszereplő maga a nép, a *százezer fő*. Annak ellenére így van ez, hogy ennek a szereplőnek csak statisztaszerep jut a versben ábrázolt történelmi időfolyamatban. A májusnak épp az a célja, hogy a nép kiléphessen ebből a statisztaszerepből. S aki egyénileg, hozzájuk viszonyítva ki tudott válni, annak nem lehet más fő feladata, mint ennek a célkitűzésnek az elősegítése. Azért lehet Péter igazi hős, mert ezt a feladatkört vállalta fel. S azért válhat lírai hőssé a lírai én, amelyik az 1946-os időpontban még a tömeg része, még többes szám első személyben fogalmaz, mert őrzi ezt a célképzetet, s a maga mesterségének az eszközcível küzd értük a jelenidőben. Az emlék idejében a reménykedés hatotta át, az emlékezésében pedig a tudás. A költő odafesti magát a képre (*könyöklök ott egy lovacs-kán*), hasonlóan a régi piktorokhoz, de ez a lovacska már nem annyira az *aknaszilánkos gebék* valamelyike, hanem ez a Nagy László-i lovacska jelkép, amelyik mellől már nem csak a lépcsők legtetetejére látni, hanem a végtelen idő folyamatára is.

A vers első számú lírai hőse azért lehet mégis Péter, mert ő az egyetlen, akihez közvetlen cselekvés kötődik. Ő az, aki beszédében megfogalmazza százazrek vágyát. Ez a beszéd megvilágosító jelentőségű, egy új életre felkészítő. Ismét a Bibliára asszociálhatunk, Péter pünkösdi beszédére:

„39. Mert néktek lett az ígélet és a ti gyermekeiteknek, és mindazoknak, kik messze vannak, valakiket csak elhív magának az Úr, a mi Istenünk.

40. Sok egyéb beszéddel is buzgón kéri és inti vala őket, mondván: Szakasszátok el magatokat a gonosz nemzetségtől!

41. Akiék azért örömet vevék az ő beszédét, megkeresztelkedének, és hozzájuk csatlakozék azon a napon mintegy háromezer lélek.” (Apostolok cselekedetei 2.)

Mint tudjuk, pünkösdkor jelent meg a Szentlélek és töltötte be Jézus tanítványait. Erről prédikált Péter, a sokasodó számú jeruzsálemi gyülekezet pedig megvalósította az őskeresztény vagyonszövetséget („mindenük köz vala”).

Péter kijelentése: kié legyen a Ház? (kié legyen a Templom?) magában hordja a választ: csak a miénk lehet. Axiómaérvényű ez a vers belső világában is, hiszen *mi vagyunk a Himnusz*. Ez a megfogalmazás is többféle jelentésréteget sűrít együvé. Jelenti azt is, hogy mi mondjuk, énekeljük a Himnuszt, mert végre énekelhetjük, s nem csak parancsra, hanem *fohászkodva*, belső szükségből. Így nemcsak a szónoklattöredék hangzik el a vers pillanatfelvételekor, hanem – virtuálisan – a magyar himnusz is. A mondat közvetlen jelentése felől közeledve elsősorban azt a tartalmat látjuk, hogy azért vagyunk mi a Himnusz, mert mi vagyunk az a nép, amelyről benne szó van. S ha a reformkornak egyik fő célkitűzése volt a nép beemlése a nemzetbe, akkor ideje volna végrehajtani ezt a célkitűzést. Hiszen amit *Vörösmarty* mondott:

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak
Nem hazája... (*Országháza*)

az tartalmilag teljesen azonos azzal, amit Péter állít Nagy László költeményében. S még valamit hangsúlyosan jelent a Himnusznak a néppel való azonosítása. Kölcsey művének vershelyzete – mint annyiszor – az 1946-os pillanatban is teljesen időszerű. Szükséges a fohászkodás: „Isten áldd meg a magyart”, s érvényes a történelem értékelése: „Megbűnhődte már e nép/ a múltat s jövődöt!”

Nagy László költeménye egy magatartást mutat fel, s ennek fényében bírálja a társadalmat. Így van ez mind az emlék, mind az emlékezés idősjében. A végtelen időben azonban a társadalombírálat elveszti a maga konkrétságát, mellékessé válik az esendő társadalmi gyakorlat, s abszolút értékűvé a fejmutatott magatartás: az igazságos társadalom megvalósításának meg-megújuló kísérlete válik.

III.

A májusmotívum alakulásában – amely az emberiség világtörténelmi útjának célképzeteként teljesebben ki – nem *Az Országház kapujában, 1946* az utolsó állomás. Nagy László hetvenes évekbeli pályaszakasza, s főként a posztumusz *Jönnék a barangok értem* című kötet anyaga a szép álmok mellé hangsúlyosabban helyezi el a *rossz álmok* képeit is. Már a *Versben bújosó* kötetben van olyan mű, amely kiélezi, s reménytelennek mutatja a kétféle történelemkép konfliktusát. *Délsziget nincs* – mondja a költő, mert bár „nem hittük, / hogy álnok a holnap délszigete”, látnunk az ellenkezőjét kellett: délen is a telet. Ezért „megfordult a lelkünk, csak vissza/ vissza az északi kard-élebe, / ahol immár természetes a tél”. *Rózsavitéznek Rózsadombra* se mehet jó üzenet: „illetlen a remény hirdetése, / nem üzenem, hogy lesz még ünnep”.

Ez a szemlélet erősödik fel az utolsó könyvben. A rossz álmok a történelefilozófiai optimizmus kiélezett veszélyeztetettsége. Megjelenik ismét a *tél* motívuma, most már ez is kiszakadva az évszakok rendjéből, a május ellenpólusként. A május uralkodó zöld színe, a fényessége mellett a tél fehérjét, havazását és éjszakai feketéjét leljük meg. A *Didergő ezüsthajú elbult bolondok*

nyomán veszi számba *A jó vitéz veszteségét*, Balassi Bálint lázbeszédét. A kötet élére kiemelt *Verseim verse* megkérdőjelezi *Az Országház kapujában*, 1946 látomását: már nem seregek a fényben jelennek meg, hanem az az ember, aki mégse ragyog. A korábbi versben s szövegkörnyezetében még az volt a jellemző, hogy a pusztulásélmény, a hiányérzet csak a reális időbe nyomult be, s a végtelen idő, a virtuális idő védetten őrizte a május értékeit. Az újabb versekben viszont a pusztulásélmény – s végletesebbé formálódva – benyomul a virtuális időbe is. A május jelképes tartalmait már nemcsak a praxisban, a történelem gyakorlatában fenyegeti veszélyek sora, hanem az értékek elvont síkján is.

Módosítja mindez az idő fogalmát is. *A zöld sátor elégiája* a személyes létezés és a társadalomtörténet kérdéseivel egyaránt szembenéz. Ez a vers is a hajdani emlék idézésével indul: „Voltam én boldog is”, . . . „aki csodaütöten remél”, de a jelen tudata számára ez már csak emlékkép, az ember nem az, aminek lennie kellene:

ez a test nem enyém, valahol távol
egy zöld porondra igazi valómat
leszögezted, idő, elrekesztetted,
elsikkasztottad, s még rácsok közt se
mutatod, bár cirkuszos úr vagy, idő.

A személyes lét elmúlásával, a hullással való szembenézés átvált azonban az idő – nem múlásának, hanem *elmúlásának*, bevégződésének tételezésévé:

se emlék, se én. De idővel, idő,
te is kifordulsz, kidöglesz, idő,
kipusztít a semmi – én érzem a semmit
és sajnállak, idő, mert benned élek,
édesen éneklek, hallod-e idő?

Ez a zöld sátor elégiája.

Ez a semmiélmény már a földgolyó, a naprendszer léte utáni állapotra is utal, arra, amelyikben minden, legvégül a *kidöglött idő* is áthullik a *rostán*. Ezzel a távlattal szemben már teljességgel tehetetlen az ember, s az „ésszel mérhető pontokon is túlra” jutva (*József Attila!*) nem tehet mást, minthogy visszaatal ön maga létre és cselekedetére: az *édesen éneklésre*.

Bár a *Verseim verse* az éneklés értelmét kérdőjelezte meg, s ezzel a május-jelképet is kétségbe vonta, állandó a vita és az önbuzdítás, sőt a segítségkérés, azzal is, hogy példaéleteket mutat fel, s azzal is, hogy szólítja, hívja a segítséget. *Lesz a veszett ügynek bolondja, lesz a májusért fölkelte beszéd* – vallja (*Elbullt bolondok nyomán*), s szólítja, a *hattyút*, hogy űzze el a rossz álmot.

A történelem „csele”, az ördög koholmánya, a rémálmom ellen csak az éneklő ember adhat segítséget:

Szólítlak, hattyúi hó-eke,
sátánpalástot széthasító,
te vagy a jó sugarasító,
jó hitem nyerge, rosszat irtó,
hogy jobb-magamhoz is jussak el –
emelj föl engem, hadd siessek,
vágj utat árva földieknek
szárnyaddal s torkod élivel!

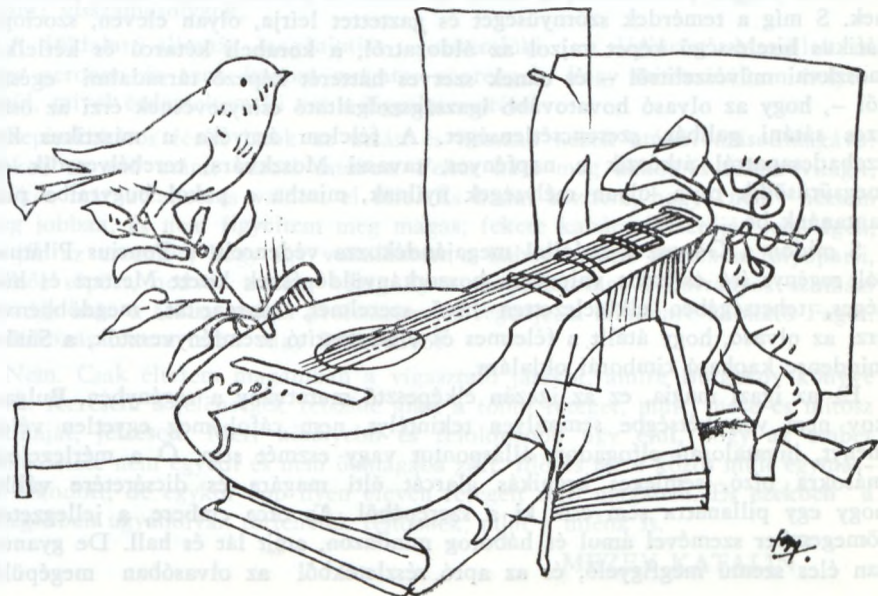
(*Szólítlak, hattyúi*)

A *Versben bújdósó* alkotásai nagyobb hangsúllyal hirdették a történetfilozófiai bizonyosságot. A költő nem kérte, hanem adta ezt a hitet. Az utolsó szakasz műveiben megnő a kételkedés, s ezért ami kijelentés, ami tudás volt, amellé most kérdés társul. Nem az érték válik kérdésessé, hanem az érték abszolút érvényessége. S hogy a válasz létigenléshez, május értékeink újólagos bizonyosságához vezethessen el, ehhez keres és kér segítséget a lírai én. S ezt a segítséget elsősorban ugyanúgy egy virtuális világban találja meg, mint ahogy a májusjelkép is idevaló. A májusjelkép érvényességét tehát azzal tudja megerősíteni, hogy sorra megidézi a május, a mindenkori májusok hőseit. Ezek igazolják a költő hitét, amelyet nem szabad feladnia, s ezek tudatosítják benne ismét és ismét, hogy

.. a vers Pelikán,
valakihez pirosra áttör időn s ködön.

(Balassi Bálint lázbeszéde)

Két – egymástól nem független – magatartásforma egyesül végül is az érett Nagy László költészetében. Az egyik az *őrzés*, a másik a *mentés*. Őrzésre, őrzőkre mindig, minden időben szükség van, mert az érték mindig védelemre szorul. Kielezett veszélyhelyzetben, katasztrófahelyzetben azonban nem elég az őrzés, menteni is kell az értékeket. Az első világháború korában Ady Endre az őrzés folyamatát és a mentés történelmi pillanatát rétegi egymásra. A mentés élmény- és gondolatköre már az ötvenes években megjelent Nagy László költészetében (például: *Gyöngyszoknya, Kinek fáj, emberek, Ki viszi át a Szerelmet*), majd elhalkult, s a májusmotívumban az őrzés gondolatköre teljesedett ki. A hetvenes évek versvilága ismét annyira kielezett veszélyhelyzetet észlel, hogy újra felerősödik a mentés szükségessége is, szétválaszthatatlanul egybefonódva – miként Adynál is – az őrzéssel. Ez az értékeket egyszerre őrző és mentő magatartás Nagy László végső költői üzenete. Azt mondja ezzel, hogy vannak kétségbevonhatatlan értékek, s hogy nincs olyan katasztrófahelyzet, amelyben ne lehetne értelmesen cselekedni ezeknek az értékeknek a védelmében, s ne lehetne élni a szellemük szerint.

Napló helyett III.

Bulgakov-varázs

Bulgakov *Mester és Margarita*-ját olvasom egyetlen éjszaka, újra, sok év után. Hajnali negyed ötkor hajtom be az utolsó lapot, nem is gyanítva, hogy ilyen késő van, azaz ilyen korán. Megnyugvás tölt el, írhatnám azt is, hogy boldogság. Nagy mutatóvagy tanúja voltam, nagy történet részese. Valaki jóvátette mindazt, amit a sors elrontott. Valaki a maga javára fordított minden szenvedést és megaláztatást, minden mellözöttséget, minden igaztalanságot, amivel élete szolgált.

Bosszút állt sorban mindazokon, akik élete során fölébekerkedtek, csupán azért, hogy alkalmasak voltak arra, amire hősünk, a Mester, nem alkalmas: a kisszerű, hazug, gyáva és megalkuvó létezésre. Képesek voltak rossz tulajdonságaik révén karriert csinálni, képesek voltak kiváltságos helyzetüket további szolgáltatásokkal mindenkor megerősíteni, azt jogosnak, sőt, felsőbbrendűségük bizonyítékának mutatni.

De Bulgakov nem didaktikus, és nem is elvakult gyűlölködő. Iróniája, humora és telivér elbeszélőtalentuma olyan megoldáshoz vezet, amit bizvást mondhatunk zseniálisan ravasznak, varázslatosan kimunkáltként. Úgy rombolja földig a hamis tekintélyeket, mintha tekintélytisztelő lenne, úgy silányítja nevetségessé, önmaga karikatúrájává a máskor félelmetes társadalmi masinériát, mintha ő fájlalna legjobban annak csődjét. Nem győz felháborodni mindazon a gonoszszágon, amit az általa életre keltett, az általa elszabadított bosszúállók, a fekete mágia professzora, a Sátán és társai a jámbor város ellen elkövetnek. S míg a temérdek szörnyűséget és gáztettet leírja, olyan eleven, szociográfikus hitelességű képet rajzol az áldozatról, a korabeli kétarcú és kétlelkű moszkvai művészletről – és ennek szerves háttérét képező társadalmi egészről –, hogy az olvasó hovatovább igazságszolgáltató csínytevésnek érzi az összes sátáni galibát, szerencsétlenséget. A félelem árnyéka a misztikus kis szabadcsapatról átkúszik a napfényes, tavaszi Moszkvára, terebélyesedik és megsűrűsödik rajta, olyan mélységek nyílnak, mintha a pokol bugyraiba pillantanánk be.

S midőn a Gonosz a halállal megajándékozta védeceit, a Poncius Pilátusról regényt író és ezért valóságos boszorkányüldözésnek kitétt Mestert és hűséges, tehetségében elkötelezetten hívó szerelmét, Margaritát, megdöbbenve érzi az olvasó, hogy átállt a félelmes és visszataszító szemfényvesztők, a Sátán mindenre kapható cimborái oldalára.

Ez az igazi mágia, ez az igazán elképesztő mutatóvagy a regényben. Bulgakov nem von kétségbe semmilyen tekintélyt, nem cáfol meg egyetlen véleményt, hivatalosan elfogadott álláspontot vagy eszmét sem. Ő a mérlegelést másokra bízó, semleges krónikás álarcát ölti magára és dicséretére válik, hogy egy pillanatra sem esik ki a szerepéből. Az utca embere, a jellegzetes tömegember szemével ámul és háborog mindazon, amit lát és hall. De gyanúsan éles szemű megfigyelő, és az apró részletekből az olvasóban megépülő

mozaikkép azt sugallja, hogy nem ostoba és nem naiv, még csak nem is bűnösen szolgálékú ez a szemlélet, csupán a történelmi viharokban edzett és kitanult: a túlélésre beállítottan realista.

A regény tehát cselekményes és fordulatos, humorral és fantasztikummal teli – miközben a mélyén két fájdalmas és tragikus történet is végigfut és kibomlik: Jézus és Poncius Pilátus ismert, de Bulgakov által újraértelmezett és mítoszoktól lefosztott históriája; és az író, a maga kis alagsori Senkiszigetén ezt a históriát papírra vető Mester szerelmének és pusztulásának szomorújátéka.

Nem kétséges, hogy a sátáni komédiák nélkül elviselhetetlenül sivár és kiábrándító lenne az a világ, ami így ezer színben csillan föl az ördögi tűzijáték visszfényében. De nemcsak ez lenyűgöző hatásának titka. A Krisztus történetével beleszótt múlt idő és a Sátán báljának eseménysorában megelevenedő népmese- és mítoszlemek teszik olyan vigasztalóvá, gyógyító erejűvé a regény tragikus fővonulatát.

A főhősök halála itt nem rossz vég: happy-end. A fekete lovasok csapattával mint sötét fellegek, tűnnek el Moszkva egéről: visszalovagolnak az időbe, a múltba, a történetek történetébe.

Hiszen mi volt a bűnük, ami miatt nem lehették meg helyüket a jelenben? Az, hogy tudtak erről a múltról és nem is akartak úgy tenni, mintha nem tudtak volna róla. Az, hogy ragaszkodtak a történelemhez, az ember kollektív emlékezetéhez.

Napok után is várakozással nyitok be a szobámba. Keresek valamit, amit ott találtam meg nemrég. És mikor gondolkodni kezdek, hogy mi is az, amihez olyan jó érzéssel térnék vissza, rájövök, hogy a kiolvasott könyv két kemény táblája közé zárt világ: Bulgakov remeke után van honvágyam.

De nemcsak otthon kísért a *Mester és Margarita*. Megyek a magas jegenyecszlopokkal szegett utcáskán a téli templomkertben és hirtelen a komor, szürke fény felderül, arany napfolt nyílik ki előttem a földön. Nem tehetek mást, fölmosolygok a vastag fellegek közül kitűző napra. Csaknem azt írtam: visszamosolygok.

A földalatti-állomás lengőajtaját nekemlőki a léghuzat. Megállok az üres peronon és azon kapom magam: töprengek, hogy mit csináltam helytelenül, mivel érdemeltem ki ezt a figyelmeztetést?

Pepitakabátos férfit látok az utcán és hosszan nézek utána: másodmagával lépked az eső utáni, városi estében. Fehér haja még akkor is felém világít, amikor már utcahossza választ el tőle. És banni kezdem, hogy nem néztem meg jobban, és nem figyeltem meg magas, fekete kabátos kísérőjét sem. Igen, az jár az eszembe, hogy így vonulhatott a háború előtti Moszkva folyóparti, széltől söpört, nedves utcáin, végig ilyen magabiztosan, a botrányos színházi előadás után a fekete mágia professzora és segédje, a mindenre kapható Fagót.

Babonás lettem talán vagy Sátán-hívó?

Nem. Csak éltetem magamban a vigasztaló játékot, amire Bulgakov könyve tanít. Keresem a jelenségek felszíne alatt a többi réteget, múlt, mese és mítosz patináját, jelzéseit. Mert könnyebb és feloldozóbb úgy élni, hogy az ember tudja: élete nem egyedi és nem önmagába zárt. Idő és tér a közös múlt egymásra rakodott, de egykor épp ilyen eleven rétegeit rejti magában. És ezekben a rétegekben ugyanolyan történetek rejtőznek, mint a miénk is.

MEZEY KATALIN

A Jelenléttől a Médium-Artig

Beszélgetés Petőcz Andrással

Hét esztendeje, 1981-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán néhány huszonéves fiatal felélesztette a már évek óta meg nem jelenő, az egyetem szellemi életéből hiányzó folyóiratot, a *Jelenléte*-t. Itt ülünk az akkori szerkesztő, Petőcz András szobájában, előtünk az azóta megszűnt folyóirat egykori munkatársainak írásából összeállított „Kováts”-*Jelenléte*-revü antológia. Az elmúlt hat évről, az újraindulásról és a kifulladásról, a *Jelenléte*-revüig terjedő időszakról beszélgetünk.

J. J.: Hogyan kezdődött? Milyen volt az indulás?

P. A.: A *Jelenléte* viszonylag nagy múltra tekint vissza, hiszen 1972 és 1976 között rendszeresen megjelent, az első számot *Csaplár Vilmos*, *Sárándi József* és mások szerkesztették. 1979-ben iratkoztam be az egyetemre, és mint abszolút kezdő író, a saját bőrömmön tapasztaltam, mennyire nehéz fiatalon publikálási lehetőséghez jutni. Valószínűleg ez motivált arra az elhatározásra, hogy megpróbálok egy irodalmi lapot létrehozni. A bölcsészkar jegyzetboltjában felfedeztem egy csomó kidobott *Jelenléte*-t, az 1976-os 6-7-es dupla számból. Láttam, hogy az akkori *Mozgó Világ* fontos személyei szerkesztették, *Kulin Ferenc*, *Győre Balázs*, *Mányoki Endre*, *Szkárosi Endre* stb. Gondoltam, ha volt valamilyen *Jelenléte* című folyóirat, miért ne lehetne most is? Kapcsolatokat kerestem, beszélgettem több tanárral, köztük *Margócsy Istvánnal*, több barátommal, köztük az akkor jogot hallgató volt gimnáziumi osztálytársammal, *Horváth Tamással*, meg egy ötödéves bölcsésszel, *Deli Bálint Attilával*. Vele kezdtük szervezni a lapot, mindenféle papírokat, hirdetésekett tettünk ki az egyetem folyosóira, hogy jelentkezzenek azok, akik a *Jelenléte*-be írni szeretnének. Meg is indult a kéziratok összegyűjtése, és lassan kialakult egy laza csoportosulás a leendő folyóirat körül.

J. J.: Volt valamiféle koncepciótok? Tudtátok, milyen lapot szeretnétek? Kiből állt ekkor a szerkesztőség?

P. A.: Kezdetben Attilával ketten szerveztük és szerkesztettük a lapot. A beérkező anyagok, és a laza csoportosulás kialakulása után kétféle nézet kezdett kikristályosodni. Attila úgy gondolta, ne indítsuk be még a folyóiratot, mert a már beérkezett alkotások meglehetősen gyengék, várjuk meg, amíg ütőképes anyag és határozott stílus alakul ki. Én türelmetlenebb voltam, a megjelenés, a *lehetőség felmutatása* mellett voksoltam. Így történt, hogy *Horváth Tamással*, és az ekkoriban jelentkező *Kukorelly Endrével* megszerkesztettük az első, pontosabban: a *Jelenléte* folytonosságát nézve a 8-as számot.

J. J.: A folyóirat elnevezése nagyon megfelelt számotokra; ti is jelen akartatok lenni, hirt akartatok adni magatokról, nyilvánosság elé akartatok kerülni. Más programotok ekkor még nem volt, bár ez a látszólagos „programnélküliség” összegyeztethető a kassáki példával, amire az általatok szerkesztett első számban utaltatok is.

P. A.: Már abban az időben nagyon szerettem Kassák műveit, személyiségét. Kassák csupán *A Tett* tizedik számában fejtette ki lapjának programját. Mi sem akartunk előre gyártott koncepcióval indulni, az én elképzelésem az volt, hogy megteremtjük a lehetőséget, és aztán a folyóirat és az alkotókör maga köré gyűjti azokat, akik hasonlóan gondolkoznak, így mintegy „magától” alakul ki a lap arculata. Annyit azonban mindenképpen tudtunk, hogy a fiatal irodalmat akarjuk felmutatni, és valamiféle *másságra* törekszünk.

J. J.: *Voltak-e a megjelentetésnek adminisztrációs nehézségei?*

P. A.: Voltak adminisztrációs nehézségek, de sokat jelentett a XX. századi irodalmi tanszék tanszékvezetőjének, *Király Istvánnak* a támogatása. Az indulás mindenben a legnehezebb, gyanakodva figyelték minket sokan, nem értették mire és mivégre „szerveződünk”, pedig nekünk mindig is az irodalom, csakis az irodalom volt a fontos. *Király István* írta az első számról a lektori jelentést, ami a *Kiadói Főigazgatóság* engedélyéhez kellett. Szólnék még *Csűrös Miklósról*, aki a *Jelenlét* felelős szerkesztőjeként segítette munkánkat, borzasztó sokat jelentett nekünk, hogy tudomásul vette elképzeléseinket, elfogadott minket olyannak, amilyenek voltunk, nem akarta ránk erőltetni elvárásait. Azt hiszem, nélküle, *Király István* segítsége és *Koczás Sándor* támogatása nélkül (ő a későbbiekben lett az állandó lektorunk) nem jelenhetett volna meg a *Jelenlét*. Persze, a felelős szerkesztő és a lektor személyének kiválasztása még csak az első lépések voltak, az engedélyeztetés és a nyomdai munka minden esetben kemény akadályokat jelentett.

J. J.: *Milyen visszhangja volt az általatok szerkesztett első számnak az egyetemen és azon kívül? Az „irodalmi élet” tudomást vett rólatok? A második számtól kezdve mintha az avantgarde és az underground művészetek felé fordulnátok... Ez az irányulás tudatos volt?*

P. A.: Jó visszhangja volt az első számnak, mert megszületett a lehetőség, maga a kiadvány, és ez önmagában jelentős tényező lett, Ezzel párhuzamosan működött az alkotókör, kéthetente tartottuk összejöveteleinket, szinte mindig szép számban gyűltünk össze. Felolvastunk egymásnak, értékeltük egymást, még hozzá meglehetősen élesen. Rögtön az első szám kilépett az egyetem falai közül: híradás jelent meg róla a *Mozgó Világban*, a *Jelenkorban*, ez volt az a pillanat, hogy odafigyelték ránk. Az első (8-as) számot rövidesen követte a második, ami már kifejezetten erős összeállítás volt, utólag is ezt mondhatom. Olyan írások voltak benne, mint a *Bujdosó Alpárral* készített interjú, ami által a *Jelenlét* profilja körvonalazódott. Személyes érdeklődésem az avantgarde, a vizuális költészet, a kísérleti irodalom felé orientált, és a lapban is a *más*, a *bivatalos fórumokon szóhoz nem jutó* törekvéseket próbáltuk megmutatni. Ha belegondolunk, 1981-ben a vizuális költészet Magyarországon csupán az asztalfiókokban létezett, ha volt is experimentális irodalom, az – legfeljebb – *underground* irodalom volt. Ebben az időben került a publikációs fórumokra ez a műfaj, első jelei már ekkor megmutatkoztak, mi ezt felismertük, és képviseltük. Már az első számban *Háy Ágnes* grafikáit közöltük, aki elsősorban az underground képzőművészeti életben volt ismert. Nem sokkal későbbi számunkban *Pálffy Ágnes* vele készített beszélgetését hoztuk az „aszfalt”, a városi népköltészetéről, ez szintén nagyon érdekes, színvonalas anyagnak bizonyult, de „szókimondása”, „trágár” nyelvhasználata miatt nem férhetett be a hivatalos folyóirat-struktúrába. Jellemző példa *Rainer M. János* kiemelkedő tanulmánya az ötvenes években megjelent *Irodalmi Újságról*, amely politikailag volt a közölhetőség „határán”: a *Jelenlét* fel tudta vállalni.

Az ilyen jellegű munkák közlése tudatos választás volt. Megértettük, éppen ez a *Jelenlét* feladata: hézagos a folyóirat-struktúra, és mi ezt a hézagot valamennyire ki tudjuk tölteni. Tehát: az induló, újat hozó, fiatal irodalom felmutatása, a „periférikus”, az alternatív, a *más* jellegű, az underground művészeti életben kitermelődött színvonalas művek közlése, és az olyan politikailag „kényes” írások publikálása, amelyek még éppen hogy közölhetőek, és valamilyen módon kapcsolódnak a művészeti élethez. A vizuális költészet, *Allen Ginsberg* beatköltészete, vagy az *Irodalmi Ujság*-tanulmány és Háy Ágnes grafikája ilyen módon alkotott szerves egységet. Amikor ezek összefüggéseit felismertük, nem volt többet gondunk az anyaggyűjtéssel.

J. J.: Ennek az általa említett „másságnak” az igénye fogalmazódik meg a Bocsánat című írásodban. Benne az akkori irodalmi folyóiratok, lapok szerkesztőit támadod, jogosan is valószínűleg, de rögtön felvetődik a kérdés: hogyan és milyen alapon válogattatok ti a beérkezett anyagok közül? Miképpen folyt a szerkesztés gyakorlati része?

P. A.: A *Bocsánat* című írás a kívülállás megfogalmazása volt. Mint a lap szerkesztője, megpróbáltam kézben tartani a *Jelenléte*t, kialakítani sajátos arculatát, vizuális költőként pedig teret adni ennek az új törekvésnek. Mint említettem, a sajátos arculatot az avantgarde, az underground irodalomban véltem felfedezni, a beérkezett írásokat ennek megfelelően szelektáltuk. Ugyanakkor tudni kell, hogy a *Jelenlét* egy alulról jövő kezdeményezés volt, minket nem „neveztek ki”, minket nem támogattak hivatalos szervek, csupán hagyták, hogy létezzünk. Mi kezdtük el szervezni, mi szerkesztettük, „jogosítványunk” nem volt a szerkesztésre, nem is kellett volna, mert a *Jelenlét* egy független, alulról szerveződő, öntevékeny, önálló folyóirat volt, annak minden előnyével és hátrányával. Az egyik hátránya volt az – többek között –, hogy a szerkesztés minden mozzanatában önmagunkra voltunk utalva. A mi kezünkben volt a lap, és a beérkező anyagokat, melyeket nemzedéki társaink írtak, el kellett bírálunk. Ez nagy felelősség volt, nagyon sok ellentét alakult ki emiatt, de enélkül nem működik egyetlen folyóirat sem. Az alkotókör erre is jó volt, ahová Csűrös Miklós is rendszeresen lejárt, a felolvasások után ugyanis döntés született az elhangzott művek minőségét illetően. A munkák megítélésénél ösztönösen törekedtünk arra, hogy az új, a merészebb hangot támogassuk. Hiszen – mint említettem – a *Jelenlét* ezért indult újra; a hagyományosabb jellegű írások, ha színvonalasak, teret kaptak előbb-utóbb a hivatalos fórumokon. Bár a vizuális költészetet egyedül képviseltem a *Jelenlét*en belül, ennek ellenére csupa olyan művet tudtunk közölni a folyóiratban, amely valamilyen módon radikálisan *más* volt, mint amit egyéb lapokban olvashattunk.

J. J.: Ezekben az években, 81–82-ben, bizonyos élelnkülés, pezsgés tapasztalható a magyar szellemi életben. Milyen társulásokkal működtek együtt az egyetemen, kik kapcsolódtak hozzátok?

P. A.: Ahogy a *Jelenlét* és az alkotókör beindult, az egyetemen levő különböző csoportosulások kapcsolatát kerestek velünk. *Szent-Iványi István* vezetésével létezett egy politizáló baráti kör, akikkel bizonyos fókig hasonlóan gondolkodtunk, anyagot is adtak nekünk; és létezett egy művészeti-színházi együttes, amelyet *Kardos Tiborc* vezetett, ők is megkerestek minket: a *Jelenlét* körül több laza társulás bontakozott ki. A művészeti-színházi együttessel való kapcsolat erősnek bizonyult, *Kardos Tiborc* pedig nagyon tehetséges rendező volt, aki a csoportját erősen kézben tartotta. A kilencedik szám után nagyszabású est szervezését határoztuk el, aminek a fő koordinátora, rendezője

Kardos Tiborc lett. Ez volt a *Jelenlét-rövü*. Az Egyetemi Színpadon rendezték meg. Összeszedtünk mindenféle írásokat, verseket, novellákat, ezekből készített Tiborc egy kavalkádszerű műsort, amelyben fényeffektusoktól kezdve, vizuális verskiállításra át, pukkanó patronokon keresztül, kánkánt járó hölgyekig minden volt. Hatalmas buli lett az egész, csak a „szereplők” lehetünk valami harmincan. Ezeket a „rövüket” sorozatként képzeltük el, de csupán kettő valósult meg: egy az írószövetségben és egy a Fiala Művészek Klubjában.

J. J.: *Milyen volt ezek visszhangja?*

P. A.: Nagyon jó. Az írószövetségi fellépés is jól sikerült, ilyen jellegű előadás, úgy tudom, azóta sem volt ott. Képzeld el az írószövetség előadóját színházteremnek berendezve, mindenütt fehér vásznak, vizuális versekkel dekorálva, transzparenszek stb. Mindenki elismerte, hogy életet, pezsgést jelentett ez az állóvízben.

J. J.: *Létezett tehát a Jelenlét és körülötte megindult egy – az irodalomban talán némileg szokatlan – pezsgés, lüktetés. Kik voltak ekkor a munkatársak?*

P. A.: Sok fiatal író indult a *Jelenlét*ben. Márton László minden számunkban publikált, hol novellát – itt jelent meg az egyik legjobb elbeszélése, a *Rosta* –, hol „fiktív leveleket”, hol pedig műfordítást. Említhetném még *Sükkösd Miklós – részletek* – című írását, amely az akkori lengyel csemények miatt nem jelent meg a *Mozgó Világ*ban, mi közöltük. *Garaczi László, Gáspár Katalin, Kiss Emőke, Turczi István, Házy Ágnes, Rainer M. János* munkái különösen érdekesek voltak, *Szokolay Zoltán, Endrődi Szabó Ernő, Kőrössi P. József* pedig egyszer-egyszer adott anyagot. Korántsem bölcsészek írták a lapot, de mindenki, aki valamiképp kapcsolódott törekvéseinkhez. Az volt az elképzelésünk, hogy országos terjesztésű folyóirattá válunk. Ez mindenképp nagyon nagy igény, de akkor nem tűnt kivihetetlennek, az ÁKV és a Művelt Nép átvette és vidéken is árulták, könyvesboltokban.

J. J.: *Kétezer példányban jelent meg az utolsó, 13. szám, 1983-ban. Ön-kéntelenül megfogalmazódik a kérdés: ilyen jó indulás, kezdet után miért a gyors befejezés, leállás? Miért szűnt meg a lap immáron négy esztendeje?*

P. A.: Mint mondtam, a *Jelenlét* egy alulról szerveződő folyóirat volt, mindent nekünk kellett intézni, és semmilyen „jogosítványok”, „megbízások” nem álltak rendelkezésünkre. Voltak adminisztrációs nehézségeink, előfordult, hogy bizonyos szövegek valamilyen okból nem jelenhettek meg. Személy szerint is kezdtünk elfáradni. A 10. szám után Horváth Tamás kilépett a szerkesztésből, mert méltánytalannak érezte az adminisztrációs akadályokat. A 9. számtól kapcsolódott a munkába Szabó János, a 11–12. számtól Sziládi Zoltán, Császár László. Sajnos, a szerkesztés és a munka számos konfliktus lehetőségét rejtette magában: a személyi ellentétek felgyűltek az idők folyamán. A legfontosabb oka a megszűnésnek, hogy nem volt aki a gyakorlati munkát, a szerkesztést összefogja, miután úgy határoztam, befejezem a *Jelenlét* szerkesztését. Egy folyóiratot, különösen, ha az egy független, öntevékeny csoportosulás lapja, szerintem csak úgy lehet szerkeszteni, ha valaki határozottan a kezében tartja, minden tennivalót felvállal, és a gyakorlati munkát teljes odaadással, koncentráltan végzi. Egy folyóirat is művészeti tárgy, és ha azt egy határozott személyiség nem teremti meg olyannak, amilyennek megálmodta, nem születik meg. Ha Kassák lapjaira gondolunk, vagy a *Nyugatra*,

vagy a *Válaszra*: mindig egy ember, egy határozott személyiség állt ezek élén, és egyéniségével meghatározta lapja arculatát. „Ha nincs rendező, nincs film sem” – ez a gondolat a mi esetünkben is igaz: ha nincs vezető szerkesztő, akkor nincs folyóirat sem. Számomra egy idő után fárasztó lett a szervezés, a szerkesztés, és az ezekkel járó rohangálás, az ilyenkor óhatatlanul fellépő személyi konfliktusok. Hozzájárult ehhez, hogy az egyetemen utolsó éves lettem, és mindig úgy éreztem, a *Jelenlét* az egyetemisták folyóirata, az a helyes, ha a mindenkori *hallgatók* szerkesztik. Kísérlet történt egy nagyobb, egységesebb csoport létrehozására, amelyben a Kardos vezette színházi társulás is jelen lett volna, ebből születtek végül a rövümezmozdulások, de aztán ez is kifulladt. Két-három nagyon intenzív év állt mögöttünk, amelyben nem volt megállás egyetlen percig sem, rengeteg rendezvény, rendszeresen megjelenő *Jelenlétek*, kéthetente alkotókörök, nem csoda, ha elfáradtam, ha úgy éreztem, jó volt csinálni, most jó lesz abbahagyni. A 13. számban egy rövid hír tudósított arról, hogy befejeztem a *Jelenlét* szerkesztését; azóta nem jelent meg újabb szám.

J. J.: *Mi történt az elmúlt négy év alatt?*

P. A.: A helyemet Császár László vette át, és a nemrégiben meghalt művészettörténésszel, *Pap Tamással* együtt megszerkesztett egy számot, amelynek tematikája a hatvanas-hetvenes évek avantgarde-ja. Ez a szám eddig nem jelent meg, úgy tudom, engedélyezés alatt van. Császár László egyébként két éve Hollandiában él, Amszterdamban telepedett le. A *Jelenléttel* párhuzamosan két antológiát is összeállítottunk, mindkettőt már 82-ben kezdtük szervezni, ez tehát még a megszűnés előtti időszak történetéhez tartozik. Az ELTE jogi karán létezett az *ÁJTK Műhely* elnevezésű csoport, aminek a vezetője *Tótszegi Tibor* volt. *Vasy Géza*, a közművelődési titkárság elnöke vetette fel, hogy jelentessünk meg egy közös antológiát, így született meg az *Alló-báború* című összeállítás, amit Tótszegivel közösen szerkesztettünk. Tulajdonképpen már ekkor szerveződött a *Jelenlét-revü* című antológia is, eredetileg ketten szerkesztettük Császár Lászlóval, de az anyag közben változott, alakult, sok idő eltelt, ő külföldre ment, ezért a késői megjelenés.

J. J.: *A Jelenlét-revü című antológiában „Egybegyűjtött nonfiguratív (tyroclonista) költeményeid” mellett az olvasó szokatlan „kiadói” megjelenést vehet észre: „Médium-Art, Budapest”, ez utóbbi vajon mit jelent?*

P. A.: A *Jelenlét* befejezése után úgy éreztem, valami újat, valami mást kell csinálni, ami megfelel változó elképzeléscímnek. Létrehoztam egy képzeletbeli folyóiratot és kiadót, ez a *Médium-Art*. Ez a kvázi folyóirat vagy kvázi kiadó már a nevében is kifejezi számomra a vizuális költészet lényegét. A vizuális költészet valamiképpen *köztes* művészet, és a mai művészetek egésze is *közvetítő* művészet. Véleményem szerint ma a művész és az általa létrehozott mű csupán *médium*, közvetítő a személyiség és a külvilág között. Működésem egészét *médium-artként* fogom fel, mert azt gondolom, nem is tehetek mást: médiumként létezem a világban. Ennél némileg szűkebb értelemben használtam a *Médium-Artot* a vizuális költészet megjelenítésére, kiadására. Ezzel a „kvázi kiadóval” sikerült bekapcsolódnom egy nemzetközi vizuális költészeti folyamatba, úgy, hogy xerox-, illetve szitanyomatokat küldtem Mexikóba, Jugoszláviába, Kanadába, különböző mail-art, vagy vizuális költészeti kiállításokra. A *Médium-Art* a *Jelenlét* folytatása a számomra, egy következő lépcsőfok. Egyéni vagy csoportos kiállításokat szervezek ezzel a névvel, a legutóbbi *Médium-Art stúdiókiállítást* az Almássy téren láthatták az

érdeklődők, amely vizuális költészeti bemutatón *Kurdi Imre, Farkas Gábor, Sziládi Zoltán, Székely Ákos* és mások szerepeltek műveikkel, rajtam kívül. Most szerveződik egy Médium-Art-antológia a JAK-füzetek keretében, ez szintén vizuális költészeti anyagot tartalmaz majd. Természetesen, a végső cél: a folyóirat.

J. J.: Visszatekintve, szerinted miben volt a Jelenlét kiemelkedő, miért fontos ma is, négy évvel az utolsó szám megjelenése után?

P. A.: Fontos lehetett azért, mert megszületett, létrejött, és lehetőséget adott néhány tehetséges ember kifutására. Nagyon sokan bizonyítottunk azóta, az újabb magyar irodalom meghatározó személyiségei indultak itt. Márton Lászlóra, Garaczi Lászlóra, Gáspár Katalinra, Kis Zoltánra, Kukorelly Endrére, Turczy Istvánra gondolok elsősorban, de másokat is említhetnék. Őszintén szólva, nem hittem volna, hogy kiválásom után ilyen hosszú szünet következik, és bízom benne, hogy az egyetemen előbb-utóbb lesznek olyanok, akik megjelentetik a *Jelenlétet*.

J. J.: Ennek előmozdításában szívesen vállalnál valamilyen szerepet?

P. A.: Nem, ez már az ő dolguk lenne. Nagyon fontos, hogy a *Jelenlétet* mindig egyetemistáknak, az irodalomba belépni szándékozóknak kell szerkeszteniük. A folyóirat elnevezése is ezt sugallja. De, őszintén szólva, mindig szívesen szerveznék folyóiratot. Az egyetemen – ez meggyőződésem – lehet irodalmi folyóiratot létrehozni, ez csupán elhatározás és tehetség kérdése. Ha valaki erre áldozza az idejét, ha mindent ennek rendel alá, ha van ereje a támadásokat kivédeni: akkor életre tudja segíteni a lapot, mert erre az elvi keretek adva vannak. Az egyetem háttérrel, talajt biztosít ehhez. Most érzem igazán, kilépve az egyetem falai közül, hogy valami minimális keretre szükség van ilyen munkához. Ma, sajnos, hiába határozom el, hogy csinálok egy irodalmi folyóiratot, a keretnek a leghalványabb lehetőségét sem látom. A Médium-Art ennyiben „kvázi”; nem tudom, hogyan lehetne elkezdni folyóirattá szervezni valamiféle minimális bázis, támogatás megszervezése nélkül. Az egyetemen más volt.

Budapesten, 1987 márciusában

Az interjút készítette: JUSTYÁK JÁNOS

JAROSLAV PASIAKOVA:

Sarlósok – muszkavezetők

Dokumentum és bírálat

Egyes történelmi események nemcsak határkövei az emberiség történelmének, hanem arra is szolgálnak, hogy bizonyos távlatból és meghatározott időszakokban újra visszatérjünk hozzájuk, és a történelmi múltat vizsgálva megérthessük azokat. Az ilyen számvetések az egyének, csoportok, nemzetek érettségét bizonyítják.

A csehszlovákiai magyarok történelmében ilyen láncszemet alkot a *Sarló*-mozgalom. Nem véletlen tehát, hogy maguk a mozgalom résztvevői (*Balogh Edgár, Dobossy László, Sándor László, Boross Zoltán* és mások) újra felidézik ezeket az eseményeket, de kívülük a jelenkori fiatal magyar nemzedék tagjai is (*Szakolczay Lajos, Tiszatáj* 1983/2.), akik megpróbálják megérteni a Sarlósok céljait.

Kívülállóként szemlélve, gyakran olyan dolgok is megmagyarázhatók, amelyek maguknak a résztvevőknek jelentéktelennek tűnnek. A mai olvasónak és főleg a fiatal nemzedéknek ezért most is nagyon tanulságos néhány – ma már történelmi értékű – dokumentum, kiadvány, illetve történelmi esemény. Diákjainknak nem győzöm hangsúlyozni – néha elég türelmetlenül –, hogy a jelen gyökerei, okai a múltban keresendők, és ha el akarunk igazodni a valóságban, elkerülhetetlen a múltba való visszatérés – a múlt megismerése, vizsgálata. Minél bátrabban és merészebben hasonlítjuk össze korunk vívmányait és hiányosságait azzal a korrallal, amelyből nemzeteink, népeink újkori történelme kifejlődött, annál őszintébben fogadjuk el az objektív, érzelmeiktől mentes nézőpontot.

Mielőtt belekezdenénk egy régi, első olvasásra elég kellemetlen dokumentum elemzésébe (minél kellemetlenebb egy feladat, annál nagyobb önuralmat és elfogulatlanságot igényel), röviden megemlítjük a *Sarló*-mozgalom fő eseményeit, amelyek rövid tartalmuk ellenére kétségkívül élénk, sok esetben gyakorlati következményekkel járó visszhangra találtak az akkori magyar közéletben:

1. A *Sarló* mint ideológiai mozgalom 1930. október 17-én kezdte meg működését, akkor hozta létre – a hatóságok megkövetelte alapszabállyal együtt – szervezeti kereteit. (Ezt megelőzte az 1928. augusztus 3. és 13. között megrendezett gombaszögi falukutató jellegű cserkész-táborozás.) Feladataul a csehszlovákiai magyarság társadalmi és nemzetiségi viszonyainak tanulmányozását, szocialista világnézetűvé formálását és a Duna-völgyi népekkel való együttműködés megvalósítását tűzte ki.

2. Balogh Edgár vezetésével, a prágai *Szent György Kör* égisze alatt, megszervezte a diákifjúság néprajzi és szociográfiai faluktatását.

3. Megrendezte Budapesten, *Martinovics* kivégzésének emléknapján, a csehszlovákiai, magyarországi és erdélyi főiskolások és fiatal munkások közös Ady-kongresszusát.

4. A Sarló küldöttsége 1930. március 15-én, a dunai népek színeivel és vörös szalaggal átfont koszorút helyezett el *Táncsics Mihály* budai sírján, mivel Horthy rendőrsége megakadályozta *Petőfi* budapesti szobrára való elhelyezését.

5. 1931 szeptemberében Pozsonyban megrendezték a mozgalom országos kongresszusát. A Sarló fő képviselői a kongresszuson bejelentették, hogy a mozgalom eljutott a tudományos szocializmus tanainak vállalásáig, és bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Ezzel megszüntette működését.

A figyelmünk középpontjában álló kiadvány a Sarlósok „koszorúzási” ügyével kapcsolatos. Egyike azoknak a jobboldali sajtórágalmaknak, amelyek a mozgalom ellen kegyetlen hadjáratot robbantottak ki, és számunkra nagyon tanulságos mozzanatok feltárására adnak alkalmat.

A 26 oldalas röpiratot 1930-ban adta ki *Muszkavezetők* címmel a Magyar Nemzeti Diákszövetség. A pamfletet *Eszterhás István* fogalmazta meg (felclós kiadó: *Dr. Vitéz Bánságby György*, a Magyar Nemzeti Diákszövetség vezértitkára). Elhamarkodott írás ez, vagy inkább nagyon is célirányos, amely a Sarlósok előbb említett koszorúzási aktusára rágalmakkal, gyűlöletes sértésekkel reagál.¹

A szerző lélektanilag nem kezdi rosszul a támadást. Hatáskeltés céljából mondanivalóját a világon tomboló terrorcselekmények felsorolásával indítja. Az erőszakosságot egyöntetűen a trianoni béke számlájára írja. Magabiztosan elgázodik nemcsak a világban akkor végbemenő események között („Ghandit letartóztatták. Olaszország felbontja a szerződéseit...”), hanem azt a benyomást szeretné kelteni, hogy a hazai eseményekben is otthonosan mozog: „*A cseh impérium, most, amikor tíz esztendő esztelen rémüldözése után egyszerre hatalmas elánnal dobja felvidéki fizetett csatlósait A Napot, a Reggelt, a Slovenski Denniket egy felvidéki állítólagosan magyar ifjúsági mozgalom melletti propagandába, ezáltal gyanúsabbá válik, mint maga a mozgalom. Ez a tízéves cseh demokrácia – tízéves terror, szurony, börtön, – bocsánat a cseh demokrácia utolsó fegyvere. Az ideológia. Az áfium...*”. Majd leírja, hogyan gyülekezett az egyetemi és főiskolai ifjúság 1930. március 15-én, Budapesten (a Szabadság téri elszakított országrészek szobrai alatt), és vészjósló csendben megkoszorúzta a nagy magyar emléksobrát.

A következő sorokban olyan összefüggéstelen asszociációkba kezd a szerző, amelyek szükségszerűen értelmetlenségbe torkollnak: „*A cseh bőregér tudja, hogy a gyávaság és a háború egy helyen terem meg a lelkében. Tudja, hogy itt az egyetlen kiút az irredenta, minden magyar induló élet az irredentizmusba gyökeredzik.. De tudja azt is, hogy az áfium a magyarral szemben mindig többet ér, mint a szurony, géppuska, gázpánik, vagy légiflotta. És így rászabadította az 1930-as márciusi ünnepségekre a magyar ifjúság és a megszállt magyar területek muszkavezetőit, a felvidéki magyarság gyalázatát kilökte Budapestre.*”

A szerző a továbbiakban megállapítja, hogy csak most derült ki, mennyire megérte a Csehszlovák Köztársaságnak 1918. után a haladó magyar publicisták, újságírók, fiatal intelligencia felkarolása. Arra is figyelmezteti és buzdítja a Sarlósokat, hogy még idejében észhez térhetnek, s megakadályozhatják a magyarországi fiatalok és közöttük kialakult nézeteltéréseket: „*Ha a Sarlósok nem akarják, úgy még idejében döbbenjenek rá, hogy bővő kötelez a szimbólumuk.*” Egyúttal a szovjet jelkép lekicsinylő magyarázatával is megpróbálkozik.

Érthető, hogy a pamflet írója számára éppen a Sarlósok osztályöntudatának valós szemlélete – amellyel olyan bírálóan fordulnak nemzetük történelmére, a jelenkori megváltozott történelmi valóság, valamint a szlovák meg a cseh fiatalok felé – érthetetlen, s egyben – nagyon helyesen – kiérzi belőlük a legnagyobb veszélyt, a hazai ifjúságra gyakorolt hatásukat. Tudatosította ugyanis azt, amire *Jócsik Lajos* is rámutatott, hogy a 20-as évek második felétől, majd főleg a 30-as években a cseh és a szlovák egyetemeken, főiskolákon dél-szlovákiai fiatalok is tanultak. Ők küzdik le először nemcsak a nyelvi különbségeket és az eltérő mentalitást, hanem a szociális korlátokat is. Ezért jogosan helyesbíti bizonyos mértékig Dobossy László *Két haza között* című könyvében Balogh Edgárt, amikor azt állítja: „*A húszas évek második felétől a csehszlovákiai egyetemekre és főiskolákra kerülő magyar fiatalok többsége paraszti vagy munkásszármazású volt. Deklasszáldás helyett tehát inkább társadalmi emelkedés ment akkor végbe.*”

A röpirat szerzőjét főleg az zavarja, hogy a koszorúzás ötlete maguktól a Sarlósoktól származik. Ez érthető, hisz azokról a fiatal csehszlovákiai főiskolásokról van szó, akik az államfordulat után önkéntes és nehézségek nélkül látogatták a cseh és a szlovák felsőfokú oktatási intézményeket – Prágában, Brünnben és Pozsonyban, s az új környezetben ellenséges magatartás helyett éppen ellenkezőleg, nagyon sok közös történelmi és kulturális vonással találkoztak. Érezték, hogy az itt, eddig különböző okokból tabuként kezelt területekről szerzett ismereteik egyúttal bővítik, gazdagítják őket, s – az összehasonlítás alapján – saját környezetükben a magyar nemzet haladó kulturális értékeinek tolmácsolói lesznek. A Sarlósok azért helyezték el a dunai, valamikor az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatása alatt élő népek színeivel átfont koszorút éppen Tancsics Mihály radikális demokrata szobránál, hogy ezzel is kifejezzék a már évszázadokon keresztül egymás mellett élő népek kölcsönös megismerési és közeledési vágyát.

Dobossy László, egykori Sarlós, *Magyar szemmel csehek között* című esszéjében így emlékszik vissza (In: *Két haza között*, Bp., 1951.): „*Szocialistáknak vallottuk magunkat, szocializmusunk értelme az volt, hogy segítségével teljes magyarizációt kapjunk a magyar sorskérdésre, s hogy helyes megoldását lássuk a közép-európai zülált helyzetnek... Így csakhamar kialakulhatott bizonyos érintkezési felület közöttünk és a csehek közt. Közülük is főleg azokhoz közeledtünk, akik szintén vallották a mi politikai alapelvünket: hogy a germán terjedés ellen egy frontba kell tömörülnünk szlávoknak, románoknak, magyaroknak. Am a cseheknel is csak kis csoportot birtette ezt akkor: magányos írók, megtagadott tudósok, baloldali diákok... Közös a sorsunk, együtt küszködünk, néha versengve, máskor váll-*

vetve: bajtársak vagyunk... szólnak egymáshoz, értjük egymást, de nem bíznunk egymásban, nem oldódunk fel egymás mellett. A közös sorsban is idegenek maradunk... De azért akadnak köztünk, akikkel hosszan és komolyan vitázunk. A legjobban az fájt, mennyire nem ismerjük egymást, a látásunkat előítéletek torzítják. Élünk egymás mellett, ám kevesebbet tud egyikünk a másikról, mint a norvégekről vagy a Kongó-négerekről. Megismerni egymást! – ez lett a jelszó: megismerni őket, hogy megismerhesük önmagunkat is, ez lett a szándék. A kezdeményezők legtöbbször mi voltunk, hiszen aki többségen belül kisebbséghez tartozik, amit a többségek tudnak (elsősorban persze a nyelvüket), de más is: főképp szélesebb látókört, egyetemesebb kultúrát, a két- vagy többnyelvűség önmagában még nem elég ahhoz, hogy a kisebbségi ember biztonságban érezze magát. Nekünk is többre kellett törekednünk, s e többletet csak tudatos és tervszerű erőfeszítésekkel szerezhettük meg...”

Eszterhás éppen a Sarlósook szélesebb műveltségi látókörétől rémült meg legjobban, továbbá attól a gondolattól, hogy már nincsenek egyedül, és Magyarországon is találtak hozzájuk hasonlóan gondolkodó szilárd, bár kisszámú közösséget: a Bartha Miklós Társaságot, amely az *Új Magyar Föld* című kiadványában Sarlós propagandafüzetet adott ki. Ószintén csodálkozik az író: *„Egyáltalán érthetetlen volt, hogy ez az ifjú, mindenáron érvényesülni akaró és kimeredt, figyelő szemmel bárhol szereplést és emlegetést kergető társaság, hogyan szerényedhetett annyira le, hogy egy meglehetősen vasos propagandafüzetben nem saját magáról, hanem a Sarlóról írt. Ma, hogy a márciusi botrány a kérdést előtérbe hozta, már világosabb az Új Magyar Föld II. számának rendeltetése. Kiáltó szó kellett a pusztában...”* Elsősorban azt a tényt tartja helytelennek, amelyre már Vass László a Sarlóról írt cikkében felhívja a figyelmet: *„1925 nyarán a szlovenszkoói magyar főiskolások kibocsátják magukból az első regösccerkészrajt az eltemetett falvak felé... Ez az új cserkészlet szerves kapcsolatba hozza a várost a faluval. A középosztály gyermekei karöltve az ifjúsággal a népdalon és népmesén át barátságot kötnek a földművestömegek gyermekeivel. Eddig az volt a baj – hangsúlyozta Vass –, hogy más osztályok és idegen népek szellemiségét oktrojálják rá a falura és így a saját osztályát sem fejleszthette ki.”* – Eszterhás nagyon helyesen megérezte a lényegyet: *„Egyszóval 1925-ben egymásra talált a föld és belőle magasra sudárodott pálma, a magyar főiskolás ifjúság.”*

A 30-as évek elején kibontakozó Sarló-mozgalmat a szerző főleg a baloldalisága miatt ítéli el, továbbá azért is, mert a cseh és szlovák nyilvánosság tudomásul vette, s hivatalaik is legalizálták. Elégedetlen azzal is, hogy a magyar ifjúság 1930-ban Pozsonyban nyilvánosan és csendben megemlékezett március 15-éről, s ebből az alkalomból Balogh Edgár az 1848/49-es forradalom hiányait elemezte: *„A bécsi reakciótól kikényszerített közjogi szabadságbarcban elsikkadtak a parasztosztály követelményei. A Sarló birteti a parasztkövetelmények nemzeti jelentőségét, valamint a Duna körüli kis nemzetek találkozását. Mindez azonban az új szociális követelményekkel találkozik már és a tudományos szocializmus társadalomszemléletében keresi az esedékes magyar megújulás lehetőségét...”* (A Sarló pozsonyi ünnepe, A Nap, 1930. március 18.)

A röpirat szerzője később Balogh Edgár ócsárolásába kezd, kinek személye a mozgalomért önként vállalt felelősségtudata miatt zavarja őt:

„Csodálatos átalakulása az ifjúságnak. Mennyi árulás kellett abhoz, hogy megengedték a március 15-ike ünneplését Pozsonyban?... Így válik magyar fiú szájában a 48-as jobbágyért végigharcolt szabadságharc a bécsi reakció egyszerű manőverévé, és így felejt el elmondani az ünnepi szónok Balogh Edgár azt, hogy a cseh államalkotók ősei munkálkodtak azon, hogy a 48-as szabadságharc eredményei eltűnjenek, megsemmisüljenek. Nem kellett nagyobb árulást elkövetni, csak a 48 hősi halottait kellett a reakciónak átadni és ezt az akkori cseh erőszak és fegyverek utódai felé lobogózni. Hálából. A 48 után következő rémuralom cseh katonák és beamterek uralma volt...”

A tudatlanság mindig kellemetlen dolog, a valóság tudatos elferdítése még kínosabb. Igaz ugyan, s tagadhatatlan – az 1848-as forradalom a cseh és a szlovák nemzet politikájának kudarca marad. A cseh és a szlovák vezetők valóban nem vették észre időben a bécsi udvar igazi szándékait, s a döntő pillanatban nem csatlakoztak a magyar forradalmi erőkhöz. Nemzetiségi türelmetlenségük bár érthető, de rövidlátó. Tudjuk, hogyan értékelte Marx és Engels azt a történelmi helyzetet. A szláv mozgalmat mindketten elsősorban azért bírálták, mert a cári Oroszország politikai hatalmára, az osztrák monarchia legerősebb feudális szövetségesére támaszkodott. Marx egyetemesen szemléli az akkori Európa politikai, társadalmi és gazdasági viszonyait. *Nézőpontja szerint a magyar nemzet érdekei, amely nemzet az abszolutisztikus zsarnokság ellen demokratikus elvekkel a világszabadság kivívásáért harcolt, magasabban álltak, mint az osztrák monarchia többi leigázott nemzetiségeinek érdekei.*

Azt is tudjuk, hogy Csehországban Palacký ausztrószlávizmussal szemben léteztek – és gyors ütemben terjedtek – olyan cseh radikális demokrata nézetek, amelyek írásban és szóban, a magyar forradalommal való szövetkezést hangoztatták. Ilyen elveket vallott – másokkal együtt – Josef Václav Frič, Emanuel Arnold, Karel Sabina, Otokar Vávra.

A cseh radikális demokraták, többségében írók, publicisták, akiknek meggyőződésük volt a szociális átalakulás elkerülhetetlensége és hasznosága, maguk is kétszer kíséreltek meg fegyveres felkelést szervezni a monarchia ellen. Őszintén együttéreztek a magyar szabadságharcral, amelyben helyesen látták az európai reakció bástyáinak szétrombolóját. A konzervatív cseh liberálisok a nemzeti függetlenség biztosítását – féltve saját népünk forradalmi hangulatától – a Béccsel való szövetségben látták. A cseh radikális demokraták viszont előtérbe helyezték a bécsi, a magyar, a lengyel és a német forradalommal való szövetkezést. Kiadták a jelszót: „Ha az európai hatalmak a népek ellen szövetkeznek, szükséges, hogy a népek ellenük egyesüljenek”.²

Az is bizonyos, hogy éppen a magyar forradalom szempontjából döntő pillanatokban – és nem csak a forradalom számára fontos pillanatokban – nagyon sok minden éppen a vezetők demokratikusságától és nagyvonalúságától függött, akiknek ugyanis egyáltalán nem volt szándékukban a forradalom eszméinek és azok összes vívmányainak megvalósítása, úgy, ahogy azt a legkövetkezetesebb demokraták – Táncsics és Petőfi – elképzelték. A forradalmi vezetők a parasztkérdésben nagyon középnemesi elveket képviseltek.³

Tudvalévő, hogy ezzel szemben a parasztságnak a nemzeti kérdésekhez való viszonyát főleg egy szociális mozzanat, konkrétan az agrárkérdés meg-

oldása határozza meg. A népi rétegek annyira elnyomorodtak, hogy elsődleges érdekük anyagi helyzetük megjavítása volt, és csak ezután kerülhetett sor a nemzeti öntudat előtérbe helyezésére. Táncsics Mihály, a plebejus radikális demokrata, már 1847-ben a *Nép szava – Isten szava* című, Kossuthoz írt tanulmányában világosan hirdeti: „Némelyek szokták mondani: a népet magunkhoz föl kell emelni, s így nemzet leszünk – de a nemesség örvénybe süllyedt le, oda nem emelkedni többé, hanem csak bukni lehet.... A sok milliónyi népet nem lehet a maroknyi nemességbe olvasztani, hanem megfordítva. Paraszt testvéreim nem jogokat kérnek valakitől vagy országgyűléstől, csak azt követelik, hogy a kiváltságos osztály igazságos legyen... Óriási tévedés, mondom, mikor azt beszélük: és neked jogokat adok. Mibelyt valaki ember, milyen a többi, megvannak a jogai is: igazságtalanság és erőszak az, amit tévedésből előjogoknak szoktak nevezni...”.

Táncsicshoz hasonló nézeteket vallott Emanuel Arnold: „Az én hazafias törekvéseimben nemcsak a nemzetiség fontos, hanem elsősorban a nép felszabadítása.”

Úgy gondolom, szükséges volt a múlt felelevenítése ahhoz, hogy megértsük: a Sarló-küldöttség Táncsics Mihály szobrának megkoszorúzásával (Táncsics volt különben az, ki a nemzeti kérdésben a legmerészebb elveket vallotta, a nemzetiségi szempont helyett ugyanis az osztályszempontból indult ki) kétféle gésztust tett. Egyrészt a magyar forradalom legkövetkezetesebb, Táncsics képviselte hagyatékához, másrészt pedig a hasonlóan haladó elveket hirdető szomszédos nemzetek képviselőihez csatlakozott. Természetesen erkölcsi tanulsággal is szolgált egyben a magyar, a cseh és a szlovák értelmiségi ifjúság számára, figyelmeztetéssel a múlt hibáira mutatva.

A Sarlósoknak a 30-as évek elején a hazai centrum felé való közeledése igazán merész, de talán egy kicsit Don Quijote-i gesztusnak tűnt. Őszinte szándék hajtotta őket arra, hogy a magyarországi fiatalokat megnyerjék a szociális egyenlőség és a szomszédos nemzetekkel folytatott kulturális együttműködés programjának. Az már más kérdés, hogy mennyire jözanul mérték fel lehetőségeiket és a magyarországi, valamint a csehszlovákiai fiatalokra gyakorolt hatásukat. Nem volt állandó kapcsolatuk a hazai centrummal, ezért nem tudatosíthták teljesen a két állam eltérő fejlődését.

A *Nap* 1930. március 18-i számában *A pozsonyi Sarlósok nem koszorúztatták meg a budapesti Petőfi-szobrot* című cikke beszámol a Sarlósok budapesti útjáról: „Az eredeti terv szerint a koszorú tetételénél a haladó szellemű budapesti egyetemi hallgatóság küldöttei is részt vettek volna...” A pamflet írója ironikusan teszi fel a kérdést, vajon kik lettek volna azok a hallgatók, akik odaadják magukat „egy láthatatlan dirigens egyetlen intésének?” – és ezt állítja: „A muszkavezetők idegei cseh vibrációval telítődnek meg Pesten. Csak így lehet megmagyarázni, hogy az után is tüntettek a Sarlósok ellen, vagy pedig azzal, hogy ha tüntettek ellenük, nagyobbak az érdekek odaát. Hiszen a forrongó Budapesttel álltak szemközt a bős muszkavezetők. Ezt pedig még a csehek is respektálják...”

A *Reggel* 1930. március 19-i számában így ír az ügyről, „Budapesten ledorongolják a haladó Sarlós-mozgalmat – Miskolcon újult erővel tör utat magának. Egy 50 főnyi diákcsoport Miskolcon a Vetés szellemében

röpiratot adott ki. A »Kötörőt« elkobozták, 8 diákot letartóztattak. Az utcákon is tüntettek, a Sarlós ifjak ellen, akik valóságos forradalmat idéztek elő bátor szereplésükkel a magyar ifjúság szívében. A reakció szervezetei azonban nem bagybatják szó és tett nélkül ezt a forradalmi lelkiismeret-felrázást...».

A szerző éles támadásba vált: megvonja a Sarlósoktól a közös magyar történelmi nemzeti küldetéshez való csatlakozás jogát. Elítéli a miskolci diákcsoportot is, akik a Sarlósokhoz hasonló program jegyében léptek fel. Helyesen látja, hogy fellépésük védőfal lehet(ne) a kibontakozó jobboldali revizionista irányzatokkal szemben.

Akaratlanul is eszünkbe jut, hogy néhány évvel később József Attila az *Ős patkány terjeszt kórt* című versében egyöntetűen a fasizmust érti alatta, amelyet a magyar ifjúságnak éppen az a rétege képviselt, melybe Eszterhás is beletartozott. József Attila már a *Hazám* című ciklusában figyelmeztet a veszélyre: „adj emberséget az embernek, adj magyarságot a magyarnak, hogy mi ne legyünk német gyarmat.” – Az *Ős patkány terjeszt kórt* című versében drasztikusan kimondja azt, amitől már előtte is félt: „*Ős patkány terjeszt kórt miközöttünk, a meg nem gondolt gondolat, belezabál, amit kifőztünk, s emberből emberbe szalad*”. – Arra is int bennünket, hogy a nemzetek között állandó és újra feléledő sértéseket, igazságtalanságokat oldjuk meg: „*S mert a nemzetekből a szellem nem facsar nedves jogokat, hát új gyalázat egymás ellen serkenti fel a fajokat.. űzi egymást a bosszúállás vágya s a lelkiismeret.*”

De térjünk vissza a gúnyirathoz. A szerző nem tagadja, hogy a Sarlósok fellépését a reakció főleg ideológiai szempontból tartotta veszélyesnek. Eszterhás idézi – és gúnyosan értelmezi, de nem cáfolja meg – a *Reggel*, 1930. március 29-i beszámolóját: „...*A reakció vezérei meg vannak rémülve, hogy a magyar ifjúság elérkezett arra a pontra ahonnan népének sorsát tisztultabb horizontok előtt látja. Ezeknek a tisztultabb szociális szempontoknak Magyarországon a Sarlós-koszori letétele és manifesztuma volt, melyben nyíltan az októberi forradalom eszmei örökösének vallja magát egy új magyar nemzedék nevében*”. – Nehezen tudjuk ma már megítélni, mennyire volt indokolt akkor a Sarlósoknak az egész fiatal magyar nemzedék nevében fellépnie. Bizonyos viszont az, hogy cselekedetük jelentős egyetértő és elutasító magatartást váltott ki magyar földön. Különböző diákszövetségek fejtették ki véleményüket a Sarlósok programjával szemben és mellette. Főleg az 1848/49-es magyar forradalom és az 1918. közötti összefüggések és kapcsolatok hangsúlyozására reagáltak. Erről szintén a *Reggel* (1930. márc. 29.) írt: „...*Természetes, minden új magyar nemzedék éppen úgy, ahogy Jásziék és a közvetlenül utánuk következő generációk, úgy azok is, amelyek a 18-as forradalom után léptek csak ki az életbe, tetterejüket és idealizmusukat ennek az eszmének szolgálatába állítják, s egy percre sem alszik ki lelkükben a tudat, hogy a magyar nép forradalmának lehetnek veszített csatái, de maga a forradalom győzni fog!*”

Eszterhás csálhatatlanul megérezte a Sarlósok programjában az eszmeileg haladó, valóságghú törökvéseket, és ezért tchetetlenségében cinikus támadásokba kezd: „...*Tíz év óta bennünket vádolnak ellenforradalmi terrorral. Mi sem fogjuk tebat, akármennyire halvány kópiái vagyunk a csatát veszített forradalom terrorfiainak, saját magunkat terrorizálni...*”

Hasonló stílusban folytatja a Sarló-mozgalom „leleplezését” és a hazai viszonyok védelmét.

A kiadvány 16. oldalán a szerző *A Nap* 1930. március 22-i jelentéséből idéz, és egyben gúnyolja azt: „*Hiába akarta a magyar belügyminiszter Terrebessy táblabíró politikai szenvedélyességében pellengérré állítani. Az itteni magyarság szemében, amely már megtanulta, hogy a trianoni batárokon kívül is van élet s ez az élet egészen más, mint azt Budapesten elképzelik – ez nem sikerült neki. Itt már tudják az emberek, hogy nem lehet nekilovagolni a szélmalomnak, hogy más szabályai és törvényei vannak a kisebbségi életnek, mint amilyeneket egy álmokat kergető nacionalizmus rájuk akarna oktrojálni.*”

A gúnyirat írója a mondatnak elsősorban arra a részére figyel fel, amelyben a szélmalomról van szó: „*....Hát csak ez az oka a megalkuvásnak? Csak az, hogy nem lehet? És mi lesz, ha mégis lehet? Ha valaki mégis megállítja azt az örült zajjal járó szélmalmot...*”

A *Nap* válasza érthető és egyértelmű. Helyesen látja azt az irányt, amely felé a Sarlósok törekvéseit kinevető ifjúság tart: „*....Az új magyar ifjúsági közszellem idegenkedik a szabad gondolattól és szótól... a német Burschenschaftok ceremóniája szerint öntözgeti sörrel-borral lelki szárazságát és atavisztikus külsőségek alá reji tudatlanságát...*” (*A Nap*, Pozsony, 1930. március 29.)

Eszterhás cáfolja *A Nap* 1930. március 10-i jelentését: „*Hivatalból rendelték el Budapesten a Sarló-ellenes tüntetéseket. A Turul emberei felmentek a belügyminisztériumba, és azonnal informálták Sztranyavszky államtitkárt, nemcsak a Sarlóról, de feljelentették a Mephoszt is, mint kommunistát és mint a kommunista Sarló barátját. A belügyminisztériumból e közbenjárásra hivatalos leirat jött a bevándorolt Mephosz vezetőségéhez, melyben a diákszegélyek megvonásával fenyegetik meg a szövetséget...*”

A Turul-tagok védelmét a szerző elég naivan, de valószínűleg találoán és kifejezően azzal a ténnyel támasztja alá, hogy az államtitkár, annál inkább a miniszter, egyáltalán nem állna szóba a diákokkal, még csak az előszobába sem engedné be őket. „*A Turul embereiről ilyeneket írni, vagy csak hazug információk alapján, vagy 1919. nagy futásának vissza-visszatérő maláriás lázában lehet. Kik a Turul emberei? 20–24 éves egyetemi és főiskolai hallgatók, orvostanhallgatók, joghallgatók, akik csak a félelem-szülte legendákban állanak olyan magasan, hogy a belügyi államtitkár fölé kerüljenek...*”

A fiatalok körében azonban akadtak elég sokan olyanok is, főleg magyarországi diákok, akik nagy elismeréssel szoltak a Sarlósokról és üdvözölték mozgalmukat. *A Nap* ilyen levélből idéz egy részletet: „*Egyet-érzünk és egyet akarunk veletek. Szükségét érezzük annak, hogy azt kifejezzük előttetek akkor, amikor a magyar vezetőtársadalom és egy gyáva magyar ifjúság márciusi koszorútok miatt titeket parlamentben, sajtóban, és egyesületi batározatokban megtámad, megtagad, és a magyar sorsközösségből sietve kizár...*”

A röpirat szerzője viszont fokozza a rágalmat, mikor a Turult védelmezi és a Sarlósokat támadja: „*A magyar sorsközösségből kizárni egy testvért nem lehet. Születése óta olyan alaposan bent van ebben mindenki, akinek vérében muzsikál, de csak abban a nyugdatatlan jó magyar vérben, amelyik sohasem volt képes arra, hosszú és éppen ezért szenvedésteli histó-*

riánkban, hogy nyugodt megfontolással dögevőkhez közeledjen, vagy ha mellé is láncolták, keblére boruljon és vele testvéresüljön. Pedig nagyobb fáraók parfümtartója is lebettünk volna, mint a cseb állam...”

Az itt megjelenő fenyegetőzés már leleplezi azt az áthidalhatatlan távolságot, amely azok között a fiatalok között keletkezett, akik a nemzetközi viszonyok kielezését szándékozó és a német orientáció felé hajló Gömbök-kormány szolgálatába álltak, és a Sarlósok között, akik tudatosították a megváltozott történelmi valóságot, és nemcsak a nemzetiségi kérdés, hanem a szélesebb, szociális és osztályellentétek kérdéscinek a megoldására is törekedtek. Nekiindulva kellemetlenek is a pamflet írójának egyértelmű, félreérthetetlen kijelentései: „*És azt is tudnotok kell, hogy itt mi a nemzet dinamitos ládája vagyunk. Tíz év óta gyűlik ebben a tartályban az ifjúság, a nemzet dinamitja. A mi ifjúságunk, ami ebben az országban, csonkágban felesleges, amelyik a maga fejlődésének feltétlen teret követel, szétrombolja ha útját állja, a cementfedezékeket, rejtett löállásokat, megállít minden tankot, légcsavart, mert élni akar és mert tehetségesebb, erősebb és nemzetibb, áldozatkészebb, mint eddig bármelyik magyar generáció...”*

Ide kíváncznak Móricz Zsigmond józan meglátásai is. A *Nyugatban* (1931. március 16.) részletesen beszámolt a berlini, a pozsonyi, a prágai és a debreceni magyar főiskolások körében tett látogatás élményeiről. Tanúvallomása, amely a *Lidové noviny* (1931. 141. sz.) hasábjain *A magyar diákok nálunk és Magyarországon* címmel és *Egy magyar író tanúságtétele* alcímmel jelent meg, kifejező és jelentős kordokumentum.

Móricz legelőször a berlini Collegium Hungaricumban tett látogatásáról beszél. A Collegium – hatalmas palota, csupá márvány és fényűzés – elképesztően hatott rá. Rájött, hogy ebben a palotában egyenesen éheznek 30–40 magyar diák. Hangsúlyozta, hogy az efféle túlméretezett paloták teljesen hamis fényben mutatják az egész magyar életet és meglehetősen furcsán hat, amikor az elszegényedett Magyarországról beszélnek bennük. Az ilyen paloták nem teljesítik igazi feladatukat, s jobb lenne, ha a magyar kormány megfelelő havi ösztöndíjat adna a diákoknak, s meghagyná nekik a művelődés szabadságát. Mert a magyar diákok be vannak zárva a Collegiumba, nem járnak színházba és társaságba, így nem tudják elsajátítani a német kultúrát. E monstre palota minden termében olvasható a felirat: beszéljetek magyarul! – A továbbiakban Móricz összehasonlítja az említett neveléssel és eredményeivel a csehszlovákiai magyar fiatalság ezzel ellentétes fejlődését. Azt mondja, hogy táviratilag hívták Pozsonyból Prágába, és ott vette észre, hogy előadását egy haladó nyilvános irodalmi akció kapcsán rendezték. Móricz hangsúlyozta, hogy mindenekelőtt a magyar ifjúság kedvéért jött Csehszlovákiába, s hogy hallgatósága csakugyan a magyar ifjúság volt.

Három napot töltött a prágai magyar fiatalok – Sarlósok – körében, s meglepte őt okosságuk, szervezettségük, a cseh kulturális körökben tanúsított diplomáciai képességük. Miután visszatért Pestre, elhatározta, hogy a hazai magyar ifjúsággal is kapcsolatot teremt és összehasonlítja külföldi tapasztalataival.

1931. február 9-én Móricz prágai tapasztalatairól tartott előadást a pesti fiatalság képviselőinek. Az ezt követő vitán azonban szomorúan állapítja meg, hogy a hazai ifjúság lelkiállapota kaotikus, nincsen szilárd

programja és nincsenek öntudatos vezéregyéniségek. Elszakadt a néptömegektől. Ezzel ellentétben a csehszlovákiai fiatal magyarságnak van konstruktív programja, vannak vezéregyéniségei és szoros kapcsolatban áll a magyar parasztsággal.

Móricz a továbbiakban Debrecenben tett látogatásáról számol be, ahová drámájának színre vitele alkalmából hívták meg. A darabnak ugyan sikere volt, de másnap az egyetemi ifjúsági egyesület tagjai a színház épülete előtt antiszemita tüntetést rendeztek a főszerepet alakító színész ellen. Megállapítja, hogy a magyar ifjúság cme szelleme ellen úgy kell harcolni, mint az egykejelenség ellen. „*Vagy kialakítunk egy új magyar nemzetet, vagy a nemzet meddő marad.*” Hozzáteszi még, hogy az újjászületéshez szabadság kell elsősorban, egészséges, reális gondolkodás.

Hangsúlyozza, hogy a csehszlovákiai magyar nemzedék – Sarlósok – határozottan jobb vezetője lesz a nemzetnek, mint a mai hazai fiatal intelligencia. Befejzésül megállapítja, hogy a magyar nemzeti élet válaszüton áll...

Móricz nagyszerűen állta a helyét Prágában is a csehek és szlovákok között. Diplomataügyességgel így válaszolt *Stefan Letz*nek, az *Elán* szlovák folyóirat munkatársának arra a kérdésére, hogy miként képzei el a csehszlovák–magyar szellemi érintkezést: „*A műveltség egységes. A legkisebb nemzet, ha megvannak számára a szabad fejlődés feltételei, éppoly tényezője válhat az emberi műveltségnek, mint egy nagy nemzet. De nem minden nemzet kötelessége az, hogy összefogja erőit az általános emberi műveltséggel való szövetségre. Én keresem az útját, a csehszlovák–magyar közeledésnek.*” (Dobossy László: *Két haza között*, 1981. 140. l. alapján idéztem.)

Ezt a tényt a Sarlósok is teljes mértékben tudatosították. Tisztán látták tevékenységük hármass feladatát: a szocialista eszmék terjesztése tagjaik körében, a magyarországi ifjúsággal való kapcsolat felvétele és az élenjáró csehszlovákiai vezetők tájékoztatása. Ezt a célt szolgálta T. G. *Masaryk* köztársasági elnökkel való találkozásuk is, de elsősorban az egyetemi tanáraikkal kialakított szoros kapcsolat volt jelentős, akikben bíztak, akiket terveikbe is beavattak, és akik valóban melléjük álltak a szociális és nemzetiségi vívmányok kivívásáért folytatott harcban. Főleg a következő professzorokról van szó: *Emanuel Rádl*, *František Xaver Šalda* és *Zdeněk Nejedlý*. Közvetlen hatásokról és ösztökélőerejükről találoán emlékezik vissza egyik hű hallgatójuk: „*F. X. Šalda Európa legképzettebb irodalomkritikusa és esszéírója volt. Szintetikus szellem, aki rendszerben látott minden részletet. Gondolkodó, aki nem ismert megalkuvást, megbátrálást, kitérést.. A hatvanhét éves Šalda ezt írta nekem, az akkor még alapvizsgáig sem jutott diáknak: Nem kételkedem affelől, hogy igazságos ügyért harcolnak, s hálás lennék, ha időnként értesítenének, hogyan áll ügyük.*” (Dobossy László: *Magyar szellemmel csehek között*, In.: *Két haza között*, 82. l.)

Dobossy helyesen felismerte Zdeněk Nejedlý döntő szerepét a Sarlósok baloldali orientációjában: „*Z. Nejedlý, a neves baloldali professzor, monumentális életmű alkotója, szintén a pártunkon állt. A cseh művelődés egész múltját, és minden ágazatát egységbe foglaló tudós, akit bánt a mai csehszlovák élet sivársága, s teljesebb, tökéletesebb megoldások után vágyik. Szüntelen és következetes jelenléte a társadalmi küzdelemben, a kommu-*

nista párt oldalán lenyűgözött... Igazságérzetével, amely természetesnek ismerte el a mi jogainkat, s a maga módján küzdött is értük, külön lelkesedést váltott ki bennünk...” (Uo. 83. l.)

A Sarlósook jól látták a polgári vezetők – akik egyformán elnyomták a magyar és más nemzetiségű munkásosztályt – és a haladó intelligencia közti különbséget. Soha nem lettek hűtlenek az 1848/49. forradalmi hagyományaihoz, ezért Eszterhás igazságtalanul nevezi őket a „nemzeti ügy árulóinak”. A dolgozók érdekében mindig és mindenhol felléptek a burzsoá demokratikus kormány erőszakos cselekedetei ellen. Balogh Edgár *Emigránsok és újarcú magyarok* című cikke is (A Nap, 1930. április 6.) bizonyítja: „Mi azt a munkásvért láttuk, ami a legionáriusok fegyvereitől fakadt és ömlött szét a pozsonyi vásártéren. A csebek és szlovákok polgári jellegű nemzeti forradalma történelmileg megindokolt és régóta esedékes esemény volt, de a magyarság felé ellenforradalmi arcot mutatott...”

Jelentős tény az is, hogy éppen Šalda *Tvorba* (Alkotás) című folyóiratában jelent meg Laco Novomenský vezércikke *Történelmi folyamat* címmel (1931. július 23., melyben a kosúti sortűzről úgy ír, mint a szlovákiai kommunista mozgalom példaadó leckéjéről. Külön kiemelte Major István és Terbessy János kiállítását.).

A Sarló-mozgalom működésének kicsúcsosodása az 1931. szeptemberében Pozsonyban megrendezett ötnapos országos kongresszus volt 161 tag részvételével. A kongresszus több szekcióban ült össze, s cseh, valamint szlovák értelmiségiek is részt vettek rajta, akik nemzetük nevében üdvözölték az értekezletet.

És újra a *Tvorba* volt az, amely 1931. novemberében cikket jelentetett meg *A Sarló nevű magyar diákegylet országos kongresszusa* címmel (1931. 47. szám, 750. l.). Aprólékosan ismertette a kongresszus lefolyását és hangsúlyozta: „...a csehszlovákiai magyar probléma a maga határozott megoldásához vezető útján egyúttal német, szlovák, ukrán problémaként intéződik...”

Ugyancsak reagált a Sarló kongresszusára a *Komunistická revus* (1932. 78. sz., felelős szerkesztő: Jaromír Dolanský, kiadta a CSKP KB). A cikk írója, Goldhammer Géza, cikke befejezésében beismerte, hogy „a Sarló-csoportban dolgozó elvtársak hosszú utat és hosszú harcot hagytak maguk mögött. A Sarló kongresszusa előtt és alatta alaposan megtisztították sorikat...”

Mivel a felbomlásra mindig a kritikus helyzetekben kerül sor, most is törvényszerű volt, hogy a mozgalom megszűnése után tagjai szétszóródtak – különböző országokba kerültek.

Balogh Edgár, a mozgalom eszmei vezetője Romániában él, Csehszlovákiában 61-en maradtak (*Lőrincz Gyulával* az élen), Magyarországra 51-en költöztek (ebből 1945. előtt huszonöt, a többiek 1945. után), 1945. előtt néhányan a Szovjetunióba (*Haba Tibor, Zhorella Árpád*), mások Amerikába (*Terbessy János*), Svédországba mentek, vagy Franciaországba, ahol részt vettek az antifasiszta ellenállásban (Dobossy László). (Az adatokat Boross Zoltán statisztikájából merítettem.)

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy ma már olyan helyzet alakult ki, amelyben csak hasznos lehet azoknak a dokumentumoknak a felelevenítése, amelyek most már 55 éves távlatból megvilágítják a Sarló jelentőségét. Nem tudunk szabadulni attól a benyomástól, hogy igazságtalan dolog

figyelmen kívül hagyni állandó és maradandó jelentőségét annak a fiatal magyar nemzedék mozgalmának, amely lerakta a két ország történelme és kultúrája kölcsönös megismerésének tudományos alapjait, s amelynek egyes tagjai még most is a hagyományok megismertetését és megmagyarázását szorgalmazzák.

Ebből a szempontból kell értékelnünk a fentiekben elemzett okiratot is, amely bizonyíték arra, hogy míg az akkori ifjúság kevés figyelmet szentelt a Sarlósoknak, most annál többet meríthet példájukból a mai fiatal magyar nemzedék, talán a mi közvetítésünkkel is.

JEGYZETEK

1. A cím alatt a következő alcímek olvashatók: Sarlósok, a megszállt magyar területek muszkavezetői – A Sarló és a félhivatalos cseh sajtó – Az októbrizmus nyelvöltögetése a Sarló-kérdés alkalmából. – Mi az öregcserkész és mi a Sarló. – Hogyan lesz a Szlovenszko szlovensz-kóbb. – Utolsó praktikája a cseh bőregérnek.
2. De tudjuk azt is, hogy 1848 márciusában *Janko Král'* Pestről, ahol egy időben és egy irodában *Jókai Mórral* a szlovák származású *A. B. Vrbovskú* ügyvédnél gyakornokoskodott, Szlovákiába ment és itt a parasztok előtt a március 15-i pesti forradalmat népszerűsítette. Tény az is, hogy Gusztav Zechenter jelentős szerepet játszott az 1848/49-es szabadságharcban Bécs barikádjain, éppúgy, mint Kossuth hadseregében.

Emanuel Arnold J. V. Frič mellett a cseh radikális demokraták vezető egyénisége, *Hangok Magyarországról* (1848) című cikkében a következőket írta: „...Béccsel együtt nem bukott meg sem Ausztria, sem Magyarország.” De Arnold világosan rámutatott arra is, milyen politikát alkalmazott Bécs a magyaroknak szánt márciusi alkotmánnyal, hogyan számított arra, hogy a nacionalista (és főleg gazdasági) törekvések által vezérelt egyes burzsoáziák az Osztrák Birodalmon belül a magyarokkal való egyenjogúság követelményével fognak fellépni. És így is történt.

Igaz, J. V. Frič buzdított a reakció elleni harcra: „Nem akarunk szabadságot kegyelemként és ajándékként kapni... kemény harccal, százféle áldozattal vívjuk ki más népek, az olaszok, lengyelek, magyarok és a szabadság más óhajtóinak példája alapján, és elérjük függetlenségünket Európa barátian gondolkodó népeinek családjában.” J. V. Frič forradalmi tevékenységéért hosszú éveket töltött az ol-mützi, komáromi és munkácsi börtönökben, ahol a magyar szabadságharcosokkal is találkozott.

Nem véletlenül éppen K. Sabina elevenítette fel a monarchiában élő összes nemzetiségek forradalmainak emlékét *Oživené broby* (A feltámadott sírok) című kisregényében.

3. Erről részletesebben a következő tanulmányomban írtam: *Odraz národnostnej otázky v diele Jókaiho, Eötvösa a Táncsicsa v období od revolúcia s roku 1848. do rakúského vyrovnania* (A nemzeti kérdés visszatükröződése Jókai, Eötvös és Táncsics műveiben az 1848-as forradalomtól az osztrák kiegyezésig), Zborník FFUK, Bratislava, XI–XII., 1960.

„Magammal nem kerültem szembe”

Balogh Edgár: Magyarok, románok, szlávok

A nyolcvanéves múlt Balogh Edgár – rendkívüli frissességgel – ismét megörvendeztette olvasóit és tisztelőit. Úgy is írhatnánk, új kötetének lényege (és címe lehetne): *Duna-völgyi párbeszéd* nem lenne konkrét és elkötelezett, de itt, ebben a kötetben a Duna völgye még közelebb kerül hozzánk: magyarokról, románokról és szlávokról szól.

A kötetet a hűséges társ, a régi Sarlós-barát, *Sándor László* válogatta és jegyzetelte, éppoly gondosan, filológiai pontossággal, miként tette ugyanó a *Duna-völgyi párbeszéd*ben. Éppúgy osztotta tematikai egységekre, mint akkor, csak hogy most egy szűkebb korszakot kellett figyelembe vennie, az utóbbi negyven évet.

Milyen könnyedén írjuk le: „az utóbbi negyven évet”! Végeredményben egy emberöltőnyi időről van szó. Megejtő ennek felismerése *Sütő András* értő bevezetőjében. Ismerve Balogh Edgár életművét, a sorjázó kötetek izgalmat keltő megjelenéseit, e sorok írójának is be kell vallania – meghökkenette (hogy ne azt írja: „szíven ütötte”) ama felismerés, mely *Sütő András*t is rabul ejti. Hogy ti. Balogh Edgár „időnként előreszalad öt-tíz évet öregedni, majd azután mintegy a magány szorításában, egy óvoda, sarokbástya gondját letéve, visszafordul az iskolába; a padokban újabb kisfiú után kutat, akinek tollat adjon kezébe...” – Igen, ez, ilyen Balogh Edgár. A fáradhatatlan szervező, a politikailag elkötelezett közíró, aki – s gondol-

lom, *Sütő András*t is ez ejtette meg – *távlatokban* gondolkozik. A múlt-jelen-jövő korrelációjában: miközben meg- és leírja saját ifjúságát, nemzedéke küzdelmeit, a *jövőre gondol*. Nem ér rá sokat és *tétlenül merengeni* a múlton, igazságtalanságokon. Íme az árulkodó jel, mondat, melyet akkor fogalmazott meg, amikor kijött a börtönből, s a kérdésre – „Mi volt ez, Edgár?” –, válasza ez volt, ez lehetett: „Mi lett volna? Nyilvánvaló tévedés volt, és ezzel az ügyet lezártam tekintem.” – Igen, ez, ilyen Balogh Edgár.

Mert Balogh Edgár *itt* él – Európának eme szegletében; s ő realista lévén, tudja, mindez mit ró reá. Az utódokat is így keresi.

Így tud írni a szlávok, románok, és magyarok 1848-as szerepéről, a tragikus fordulatokról, így *Iancu* és *Kossuth* kapcsolatáról, így *Gaál Gábor* és *Fábry Zoltán* barátságáról, így disputál a népiségről, így a tegnapi és a mai *Ady*ről, s így tud nyilatkozni a nemzetiségi kérdérről, mely szerinte világfeladat, s így a kelet-európai összehasonlító történelemszemlélet időszerűségéről. Lehet, teheti – mert kell. Mint *Sütő András* írja bevezetőjében, Balogh Edgár „a tudatos fegyelem s a felismert szükségszerűség bölcsességével keresi szüntelen a törvényes cselekvés új és új módozatait...” – Igen, ez, ilyen Balogh Edgár, aki az *Acéltűkör mélyére* tud és akar nézni – tanulságul idézi a rég- és a félmúltat, a jövő érdekében. Talán egyetlen kötetében sem

tűnt föl, ragyogott föl ily élesen: mindent, amit tett (ti. mint közíró és pedagógus) Balogh Edgár: a jövőért tette. Különösnek tűnhet e megállapítás, hiszen azonnal kezünkben az „ellenérv”, az 1972-es *Intelmek*. De az más. Más volt a célja, más volt az írói attitűdje – miként jelen kötetének írásaiban. Valahogy úgy tűnik: amaz (Intelmek) egészítik ki emezt (*Magyarok, románok, szlávok*). Visszafelé nehezen sikerül beállítani az éleséget.

Ha most eltekintünk attól a szubjektív mozzanattól, melyet Sütő András fölidéz Máthé Rebekával kapcsolatban (hogyan ti. föl hívták Rebi figyelmét arra, helyes ha elválnak „államellenes” férjétől; „Rebi megrázta szelíden a fejét, és másnap, szabadlábra helyezve, megérkezett Edgár”), aki kemény tartású asszony, ismételjük: ha ettől eltekinünk (lehet-e? szabad-c?), akkor Balogh Edgár kötetének leginkább szubjektív hangvételű, s egyben orientáló témaköre az a három beszélgetés (interjú), melyet *Beke György*, *Benkő Samu* készített, és amelyet *Kántor Lajossal* folytatott. Szubjektív, mert beszélgetés, visszacsatolás is, interjú is.

Lehetetlen felidézni e három beszélgetés minden – akárcsak fontosnak is tudható – mozzanatát. De a Beke Györggyel készített interjú ismét újabb adalék Balogh Edgár közírói arcvonásához: ebben nem a maga személye a fontos, főművének a *Romániai magyar irodalmi lexikon* létrejöttét, befejezését tartja. Emlékszem, kolozsvári dolgozószobájában büszkén mutogatta a még kéziratban lévő címszavakat. Mert igazán van Beke Györgynek, aki – nyilván Balogh Edgárral egyetértésben – azt a címet adta a beszélgetésnek: Fél évszázados írásbeliségünk nagy számbavétele.

Ezt is egyik bizonyítéknak érezzük – tudjuk ahhoz, ha azt írtuk az imént, e kötet különbözik a korábbiaktól. *Objektíve* nagy számvetés ez a kelet-európai nemzetiségi létről és tudatról, melynek létrejöttében egy Balogh Edgár nevű románai magyar közírónak több mint katalizátor szerepe volt. Tehát ismét a képletnél vagyunk: Balogh Edgár a jövőre tekint. Távlatos gondolkozású közíró, aki bizonyos személyes „ügyeit” ezzel lezártnak tekinti”. Pedig *Hidverő* volt Erdélyben. Nem véletlen a három esztendeje megjelent azonos című kötet: *Hidverők Erdélyben* (1985).

A *Romániai magyar irodalmi lexikon* ürügyén is jelzi az „áthajlást az időn”, a „múlt és a jövő egybefűzésének irányzatát”, melynek megteremtése mögött rengeteg „aprómunka”, „szárazmunka”, számtalan bürokratikus anyag lapang. Ezeket keresztül épült fel. Balogh Edgár ismét távlatokban gondolkodik, visszafelé és előre: e lexikon munkálatait Bod Péter *Magyar Athenas*-ával hozza összefüggésbe. Mintaképnek tekintve Bod Pétert.

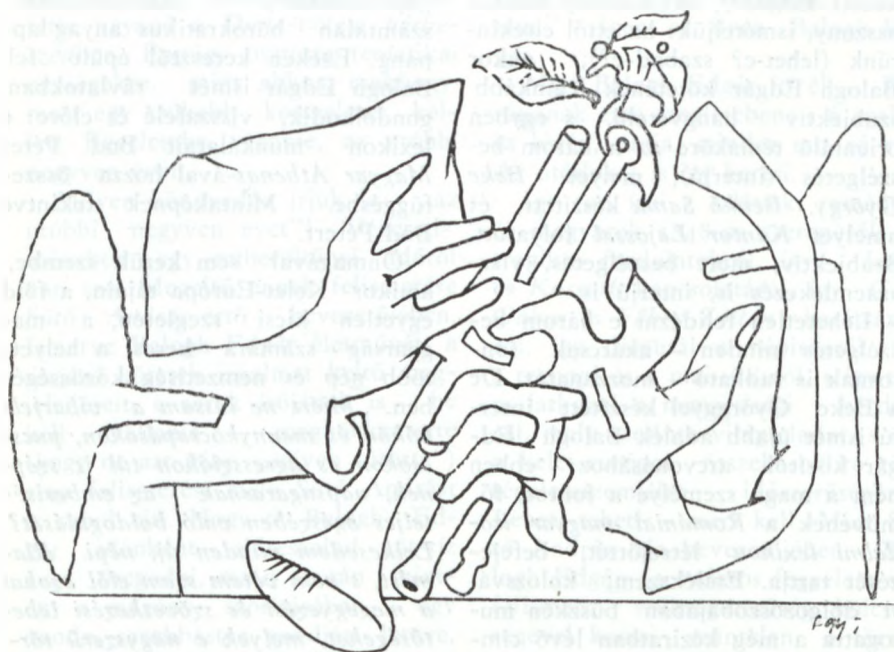
Önmagával sem került szembe, amikor Kelet-Európa tájain, a föld egyetlen kicsi szegletén, a magyarság számára keresi a helyet; több nép és nemzetiség közösségében. „*Miért ne lássam a viharfelhőkön és mennykőcsapásokon, pucscsokon és agressziókon túl is szépek, napsugarasnak az emberiséget teljes egészében való boldogulását? Lelkesedem minden új, népi állásmért, s nem vétem szem elől azokat a megegyezési és szövetkezési lehetőségeket, melyek e nagyszerű történelmi panoráma mélyéről igérkeznek...*” – vallotta 1981-ben Benkő Samunak. S itt és ekkor újra tetten érjük a tételt: Balogh Edgár vallomása általános tételből indul ki (Duna-völgyi párbeszéd), s megér-

kezik a konkrét tennivalókhoz (magyarok-románok-szlávok). Úgy, hogy „történelmi szerepében nemzetiségünk megvalósíthassa önmagát”, vagyis „tükörbe kell elébe tárnunk tudatbeli kialakulásának minden eszmei és tárgyi mozzanát”.

Amit elmondott a lexikonnal kapcsolatban Beke Györgynek az időn való áthajlásról, a múlt és jövő egybefűzéséről, azt vallja önmaga életéről Benkő Samunak, amikor saját múltjáról, kudarcairól, téves lépéseiről, mélybe tántorgásról és újra magasba emelkedéséről beszél.

Mit tehetünk mindehhez hozzá - mi? Legfeljebb azt, ami már régen bujkál az emberben, s az *Acéltükör mélye* (1982) óta egyre és újra fel erősödik, hangot adni annak: ideje, itt az ideje, hogy átfogó (akár esszé-szerű, akár monográfikus) leltárt készítsünk Balogh Edgár életútjáról, közirói pályájáról. Még akkor is, ha ez életmű - szerencsénkre még nem befejezett. A *Magyarok, románok, szlávok* című kötet erre minden indítékot megad. (Kossuth)

KOVÁCS GYÖZŐ

BEKE MIHÁLY ANDRÁS

A tragédia vége: a komédia kezdete

„Ki határozhatná meg a világosságot úgy, hogy annak lényegéről a vaknak is kellő fogalma legyen?” (Madách: Az Aesthetika és a Társadalom viszonyos befolyása.)

1. Játsszik velünk a sors. Luciferi korban adatott élnünk: szorongunk és immár nemigen remélünk. Okkal. Joggal? Ádámot Madách visszatértette a szakadék széléről. Hogy *Madách*ot ki vagy mi térítette vissza ugyanonnan, azt máig találgatjuk. Bennünket azonban vajon ki ránt vissza a szakadék pereméről?

2. Nem azért remekmű *Az ember tragédiája*, nem azért gyürköztek neki annyian és megnyugtató eredmény nélkül a Madách-rejtély megfejtésének, hogy a bevett értelmezések mellett, azokat nem tagadva, inkább kiegészítve, ne próbálkozhattánk meg újabb értelmezéssel. Az eddigi értelmezések zöme az emberi eszmék kudarcának, az emberiség tragikus csődbe torkolló szellemtörténetének művészi illusztrációját látta a *Tragédiában*, anélkül, hogy ebből a szemszögből meggyőzően hiteles magyarázatát adták volna a leglényegesebb és mindörökre aktuális tanulságnak: az irracionális, reményt sugalló utolsó soroknak. Egyes rejtett utalások, halk megsejtések igazolni látszanak egy másfajta értelmezés lehetőségét is, amely az örök emberi teljesség- és szabadságvágy kudarcra ítélt kalandját látja a *Tragédiában*. „Mert nem eszmék tragédiájáról van szó, hanem egy örök emberi magatartás örök tragédiájáról. Ennek lényege röviden, hogy a *Prométheusz*nak induló ember mindenkor *Sziszüphosszá* kénytelen válni.” (Mezei, 325.)

Egy ilyen értelmezést hitelesít maga Madách is, aki egyik, *Erdélyihez* írott levelében ezt írja: „Az egyes képeket vagy momentumokat aztán úgy igyekeztem egymás után helyezni, hogy azok *egy bizonyos* cselekvő személynél is mintegy lélektani szükségből következzenek egymásból”. (Idézi Alexander Bernáth, 252.)

Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy Madách a *Tragédiában* mindenekelőtt saját gyötrő kérdéseire keresett választ és megoldást, s hogy a tragikus sorsú Ádám nem más, mint maga Madách. Hiszen „*minden személyben Madách beszél. Ádámban oly figyelemgerjesztő komolysággal,*

mint tavaly az országgyűlésen, mikor lelkes szónoklata mindjárt érdeket ébresztett, Luciferben pedig azon kedélyességgel, sans géne, mint ebéd után a színbáztéri kioszkban vagy Kuglernél". (Zilahy, 236.) Madách a Tragédiában elsősorban ön maga számára próbálta igazolni az „és mégis” vigaszát, „a magyar eidos legsajátosabb filozófiai mondanivalóját” (Szerb Antal): a reménytelen reményt.

Számomra és azt hiszem a mindenkori olvasó számára is tanulságosabb, és meggyőzőbb az az állítás, hogy Ádám sorsában nem eszméknck, hanem egy embernek és vele azonosulva saját magának a sorsát láttatja. Hiszen az eszmék oly távoliak és hidegek, ám az Ádám sorsával való azonosulásban benne lappang az a titkos vágy, hogy végül számunkra is megadatik a remény.

Valóban Madách lenne hát a Tragédia igazi főszereplője? Milyen lelki válságokból menti ki a végső remény? Milyen próbákat kell kiállania a mindenkori embernek, az egyénnek az örök emberi tragédiában? Mi lehet a magyarázata és a forrása a végső reménytelen reménynek? És mi magunk vajon a szorongásba való örök veszteglésre ítéltettünk volna? Milyen esélyünk van a reményre? És miféle reményre?

És miért?

Miért?

„...Hiszen a halál az semmi, abba nincs semmi, de ez a fuldoklás...” (Madách utolsó szavai)

3. Nem tudhatni, hogy Madách valóban önmagát rajzolta-e meg a londoni szín megcsalt, elkieseredett munkásában, amint ezt a Tragédia egyik külföldi elemzője, a holland *Wallis* vélte, azonban mindenképpen rokonítja őket a néma dac és a sivár kor rezignált megvetése. Amikor Madách a Tragédiát írja, és benne a maga jelenkorát, a londoni színt, akkorra mái maga is a teljes kiábrándultság szorongásában él. Hiszen neki is megvolt a maga Paradicsoma, megvoltak esélyei a szabadságra, a szerelemre és a költészetre, ám aztán ő maga is megszenvedte kiábrándító csalódásait, amelyeket csupán a költészete, a Költészet volt képes felélni.

Madách Paradicsoma: a gyerekkora az anyai gondviselő függőség árnyékában. Jótékony árnyék ez, ám végül mégiscsak árnyék. Anyja teszi lehetővé számára anyagilag Pesten a zenei művelődést, a színházlátogatásokat, az *Atheneum*-előfizetést, szellemi kiteljesedését, ám féltékenyen örködik a lelke fölött. Madách, ha vágyakozik is arra, hogy mint Ádám, „önlábara állhasson”, még egyetemista diák korában is anyai engedélyt kér lyukas kalapját újra cserélni.

Madách gyerekkora e gondviselő függőségben igen hosszúra nyúlik, ezért élheti át azt annyira mélyen, ezért éghet lelkében mindvégig az Éden utáni sóvárgás, és végül ezért oly tragikus számára később a Paradicsom végleges elvesztése. Ez magyarázhatja felnőttkori örök nosztalgiáit az anyai gondviselés iránt és engedelmes kései visszatérését annak árnyékába. Nemcsak az anyja volt érzelmeinek zsarnoka. Madách maga is viszsza-vagyott a gondviselő függőségbe – lázadó önállósodási kísérletének kudarca után.

Nem véletlenül. A maga Paradicsomában Madách lelki alkata belső ellentmondásainak ingatag összhangja prolongálódott. Hiszen Madách

egyéniségének titka és magyarázata lényének ellentmondásos belső kettőssége. „*Madách különös egyéniségének egyik titka: a liberális-romantikus kettősség*” – írja Barta. (27) Egymással küzd születetten romantikus énje individualista, liberális énjével. Fejlődéelméletét is ez a feszítő ellentmondás jellemzi: romantikus énje nem hiszi a haladást, mivel az életet tartja tökéletesnek, liberális énje azonban szükségszerűen hisz a haladásban, mivel a liberális az eszméket tartja tökéleteseknek. Madách lelki alkatának kettőssége valójában a kor kettősségét tükrözi. „*A XIX. századi, vagyis »örök« ember érzelmei voltaképpen szélsőségesen egyéni, individuális érzelmek, amelyek a legtöbbször végzetesen szembekerülnek egymással. Ugyanakkor az a letragikusabb ellentmondásuk is, hogy nem egyszerűen önzők, hanem minden egyéni, szubjektív érzelem, valami másra irányul, a közösségre, a társra, a szerelemre, a gyerekre, az eszmékre, a társadalomra.*” (Mezci, 117).

Madách a maga belső ellentmondásainak összhangját átélhette Szontágh Pállal való barátságában is. Mint Ádámnak az ő Luciferc, Madáchnak Szontágh volt a „metafizikai támasza”. (Barta). „*Ha így párosan lebegnek virágról virágra – írja Palágyi Menybért – lehetetlen bennük Ádámmra és Luciferre rá nem ismerni. Teszem, mikor egy közös ideáljukkal táncoltak és Szontágh kérde: »Megszoritja-e Málka tánc közben a kezedet?« – »Igen« – »No, mert az enyémet is szorongatja.« – így ábrándítja ki a mindig rajongásra kész Ádámot az ő bü Lucifere.*” (9). Barátságuk mintegy kiegyenlítődéce, egyensúlya két végletes pólusnak. És Madách igen nagy szükségét érezte ennek a barátságnak: ennek az egyensúlynak. „*Ha te nem hiszed, hogy két ily ellenkező gondolkodásmód gyönyörrel és rokonszenvvel nézheti egymást, engem kénytelenítesz barátságodban kételkedni, mert, hogy világnézetünk így áll, tagadhatatlan.*” – írja Szontághnak egyik összezördülésük után 1845 nyarán. Madách ebben a barátságban önnön belső ellentmondásainak kiegyenlítődéset, összhangzó Paradicsomát élhette át.

Madách maga is megvallja lelki alkatának kettősségét. Egyik levelében romantikusnak vallja magát, és arról panaszkodik, hogy a szenttelen külső alatt nem ismerik föl benne a romantikust. Ennek a vallomásnak a fényében megnő Barta János véleményének súlya: szerinte Madách egész élete önmegvalósítási kísérlet és annak sorozatos kudarca. Önbecsülése van, önbizalma viszont annál kevesebb, ebből fakad örök kielégületlensége. Könnyen fölismerhető ebben a látletben az Édenre vágyó ember sóvárgása: önbecsülése van, hiszen a lelkében él a hajdan megélt paradicsomi teljesség vágya, de önbizalma nincsen, hiszen e vágy teljesüléséhez bizonyosságokra van szüksége, ilyeneket azonban racionális felnőtt énje egyre kevésbé képes föllelni. A teljesség és a bizonyosság azonban csupán egyútt képes megteremtteni a Paradicsomot.

Madách sokáig él a maga Paradicsomában. És amikor végül föllázad terhessé váló gyermeki függősége ellen, házasságával, legalábbis kezdetben, csak gondviselő kezét cserél. A csesztvei kúriában töltött házasi időszak Éden-élményének folytonosságát biztosítja. Ehhez az is hozzájárul, hogy fokozottan érzéki és bevallottan romantikus mivoltának belső kettősségét úgy oldja föl, hogy titkolva sóvárgó nőimádatát, metafizikai rangra emeli, mitikussá lényegíti át a szerelmet. Így a házassága, mellyel legyőzni lát-

szik Szontágh Pál baráti-lebeszélő luciferi fondorlatait és egyben önnön kételenyeit, kezdetben a megőrzött mitikus Paradicsom illúzióját nyújthatja számára.

Ám *Világos* után megföllebbezhetetlenül diadalmaskodik a luciferi érv. A nemzeti katasztrófa, a börtönélmények, a kiürült csesztvei kúria, a fölkoncolt testvér – fölbillentik az egyensúlyt, megbomlik az összhang: Madách kiűzetik a Paradicsomból.

A század embere is elveszti a maga Édenét. A forradalmi hit kudarca után ellenérvek nélkül és diadalittasan hódít a földhözragadt racionalizmus, a tényszerű pozitivizmus. A levert Magyarországon vitathatatlan érvvé válik a mechanikus determinizmus, *Büchner* könyvének (Erő és anyag) determinista eszméje, a szociáldarwinizmus, *Quéntélet* belga szociológus morálistatistikai tanai, a newtoni mechanika lehangoló entrópiacelve. Mindcsek a nemzeti letargia légkörében riasztóan tagadják az ember szabad akaratát, és ez a tagadás 1849 után racionálisan igazoltnak, hitelesnek látszik.

E korszak embere racionális és rezignált, ez a korszak az „az van, ami van” byroni és az „az vagy, aki vagy” goethei igazságának kora (Mezci), de erre rimel *Fichte* diagnózisa is: „*Minden, ami előttem áll, keresztülkaszul meghatározott; ami, és egyáltalán nem más.*” (16.) Nem véletlen, hogy ez a kor teremti meg a lét értelmét tagadó, pesszimista schopenhaueri metafizikát (Barta).

A kapitalizmus „racionális” szabadversenye pedig egyáltalán nem jó gyógymód a katasztrófát szenvedett nemzet számára. Túlságosan is igazolja az értékek viszonylagosságát és árfolyamcsökkenését. Madách okkal fájlalja esztétikai tanulmányában a kor elsivárosodását. „*Csak a moslékos gyúr büszkélkedik*” – panaszolja fájó nosztalgiával a világ elidegenülését (Tündéralom). Ám leginkább a szabadságeszme devalválódása fáj neki. Hiszen maga írja *Politikai hitvallásában*, hogy három eszme van, mely mindennekfölött áll, és melyért meghalni is érdemes: a szabadság, az egyenlőség és a testvériség. Másutt meg arról ír, hogy minden korszellem lényege a szabadság. Márpedig a kiegyezés küszöbén Madáchnak igen fájdalmasan kell tapasztalnia, miképpen hat a kereslet-kínálat törvénye az eszmék piacán is, szembesülnie kell az olyannyira áhított szabadság eszméjének értékvesztésével.

Az 1849 utáni nemzedék számára Isten végképpen elrejtőzik. A mohácsi vész, az etnikai-nyelvi elszigeteltség fojtó következményei, *Herder* jóslata után a szabadságharc bukása végsőkig fokozza azt a kétségbeesett borúlátást, amely egyébként is a magyar irodalom és ideológia régi sajátossága (Gáll Ernő).

Madách lelket valójában alkatának sokszor oly gyötrő, Paradicsomvesztő belső kettőssége menti meg. Alapvetően romantikus mivoltában képtelen a rezignációra, nem tud belenyugodni a reménytelenségbe. Képtelen szabadulni a Paradicsom emléktől meg a vágyától. És éppen ez az emlék és ez a vágy menti meg őt; gyötrő lelki szükségletévé válik a Paradicsom visszahódítása. Ennek esélyeit veszi számba a Tragédiában. Mindehhez azonban meg kell mérkőznie a század racionális világgépével. Csúppán így fogalmazhatja meg a maga alternatíváját. Talán nem véletlen, hogy ezt éppen akkor teszi, amikor a nemesi polgárosodás hívei is újabb cselekvésre készülődnek.

A Madáchéhoz hasonló életutat jár be Ádám is a paradicsomi öntudatlan léttől a céltételezések és kételemek kudarcain keresztül a tragikus optimizmusig, a reményen túli reményig, az irracionális hittől a ráció bukatóin át az elkeseredett öntudatos hitig, a „térdepelő reménytől” a „fölgyenesedett reménytelenségig” (Sütő András).

4. Az első szín lényegében az Úr meghatározása. „Az Isten nem egy-e a világgal? Hol határai?” – töpreng Madách a jegyzetében. „Ő az erő, a tudás, a gyönyör egésze”. Az Úr maga a teljesség, az összhang. A világegyetem összhangzó rendje, mely „évmillióig eljár tengelyén / Míg egy kerékfogát újítani kell”, és amely minden kivételt törvényre igazít magában: lám, a fenyegető kivétel jelképe, az üstökös is „csak látszólag rendbontó, neki is megvan a megszabott útja” (Alexander Bernát, 3.), hiszen „az Úr szavát meghallva, / Rend lesz útjának ferdesége.”

Az első színt megelőző (a hipotetikus nulla színben) az Úr még maga sem létezik, még maga a végtelen egycmőség. Az első, a teremtés utáni színben már létezik, már megteremtette önmagát. Ehhez meg kellett teremtenie önmagában a küzdelmet, hogy érezhesse önmagát, hogy létezhesen. „Isten, hogy megismerje önmagát, önnön tökéletességét, hogy önállósága legyen, kénytelen fölvenni egy konstrukciós elvet, amely azonos vele, belőle fakad, és mégis más, mint ő. Lucifer ez a konstrukciós elv: a szükségszerű Semmi a Mindenhatóval szemben, a tiszta lét önmagával való ellentéte. Kettejük a levés, amelyből a minőség, az önálló létezés, az öntörvénnyel rendelkező formák létrejönnek.” (Bretter, 154.) Az Úr önmagát teremti meg azzal, hogy megteremti Lucifert. Lucifer ekképpen egyidős az Úrral, a teremtéssel, a létezéssel. „De mindöröktől fogva élek én” – hangoztatja Lucifer, és az Úr ezt nem tagadhatja, de szükségét látja bizonygatni: „Én végtelen időktől tervezem / S már bennem élt, mi mostan létesült.” Mindkettőjük állítása jogos. Az Úr a világ „terve”, a virtuális létezés, amely azonban csak Lucifer bábáskodásával valósulhatott meg. Ezért kénytelen az Úr megkegyelmezni Lucifernek, sőt alkudni kénytelen vele. De ugyanez okból Lucifer lázadása is hiábavaló, a tagadása „döre”, hiszen maga is az Úrnak a teremtménye. Eglényegű ugyan az Istennel, de mégsem azonos vele. Birtokába kapja tőle az öröklét és a tudás fáját, azaz az istenné válás lehetőségét és jogát (hiszen az örök tartam és az ezzel párosuló végtelen tudás istenné tesz), de ezt a jogát, ezt a birtokát éppenséggel az Úrtól kapja. Luciferé az istenülés joga, lehetősége viszont valójában nincsen e jogával hiánytalanul élni, nem válhat az Úrral egyenrangúvá, hiszen az istenülés csak Istenen belül, az ő birtokán valósulhat meg. Mindez csupán az Úr szeszélye. Lucifer nem egyenrangú fél, amiképpen a Semmi is csupán benne munkáló része a végtelennek. Lucifer csupán a lét kovácsa, amely tagadásával hozza létre és mozgásba az univerzum rendjét és összhangját, olyan tagadás, olyan semmi, amelynek csupán az emberre nézve van abszolút negatív értéke.

5. Ádám (héberül: ember) tragédiája a második színben, a Paradicsomban kezdődik. Ádám „az emberegyetemnek képviselőjeként” (Wallis) az emberiség gyerekkorát éli. Léte a tiszta lét, egysége Istennel maga a közvetlen azonosság (Bretter, 153). Ez a közvetlen azonosság adja Ádám végtelen nyugalma, teljességélményét. A mítoszok nem csekély nosztalgiával emlékeznek vissza az ártatlanságnak erre az aranykorára, amelyben az embert még közvetlenül és teljesen áthatotta az isten(ek) szava, lénye és

közelsége. Az örök ember ősi létéből örökölt teljességemlékét és vágyát megtestesítő Paradicsom minden mitológiában a teljességbirtoklás, az istenültesség metaforája: az abszolút szabadság, a teljesség, az összhang, a bizonyosság és a teljes biztonságérzet örök emlék- és vágyképe.

Az ég kapuján dics sugárzik, rajonghat Éva, hogy „*élni, élni: mily édes, mi szép!*”, joggal büszkélkedhet Ádám is: „*És Úrnak lenni mindenek felett*”. Ádám az édeni lét alapelvéről vall: az Úrral való közvetlen azonoság folytán istenült Ádámnak létélménye a teljesség birtoklása. A Paradicsomban az ember a mindenséggel még egylényegüként hiánytalanul azonosnak érezheti magát önmagával, hiszen a teljességgel azonosként birtokában tudhatja mindazt, amitől a léte függ, így a természet parancsai saját parancsai önmaga számára. Furcsa kettősség összhangja nyilatkozik meg a Paradicsomban. Ádám függetlennek érezheti önmagát, mert a teljességtől, illetve azzal azonosként önmagától függ, úr lehet mindenek felett, ám ugyanakkor ebben a végtelen és zavartalan bizonyosságban léte a bizonyosságtól való függés.

„*Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk, És mindezért csupán bálát rebegnünk / Abhoz, ki nyújtja mind e kéjeiket*” – áradozik Éva, mire Ádám kissé megrovóan szól: „*A függés, látom, életelv neked*”. Pedig ez a függőség neki is éppen annyira életelve.

Ebben a kétely nélküli öntudatlan összhangban nincs kérdés; nem lehet kérdés az, hogy „*mért kék az ég, / Miért zöld a liget – elég, ha úgy van.*” A teljességben egyre megy az „alul” vagy a „fölül”, mivel itt nincs irány, hiszen nincs választás, csupán örökvérnyű egyetemes bizonyosság. Amelyben csodás összhang uralkodik, „sokszzerű szó és egy értelem”, egymásra rímel a madárdal és a patakcsobogás. Maga Ádám és Éva is „összhangzik”: az égi zengzetet, ha elhallgat, egymás keblén lelik föl.

„*Mi a hang, hogyba nincs ki értené?*

„*Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?*

„*Mi volnék én, ha mint visszhang a virágban,*

„*Benned szebb életre nem feselne létem,*

„*Melyben saját magam szeretbetem?*” – hangzik Ádám szerelmi

vallomása, és ezzel öntudatlanul az Úr teremtéselvét visszahangozza. Hiszen maga az Úr is azért teremtette meg Lucifert, hogy benne önnön tökéletességében gyönyörködjék. Madách nem szól róla, de ismeretes, hogy a keresztény mitológiában Éva Ádám testéből, az oldalbordájából született, tehát egylényegű vele. Mégis egyben egymás tagadásai is: vonzódásuk, egyesülésük gyönyöre a teremtés gyönyörével azonos. Egységükben a teljesség ismer magára.

„*Nem azért vált az éj s nap kétfelé, / Hogy a félénk ember párját keresse...?*” – fogalmazza meg Madách a maga szerelmi metafizikáját (Csák végnapjai), amelyre gyakran visszatér. „*A boldogságot is csak a nők lophatják le számunkra az égből*” – írja akadémiai székfoglalójában. „*Szabadság és nő oly rokon*” – lelkendezik másutt (Csak tréfa). Verseiben is visszatérő motívum ez a szerelmi misztika:

„*És valóban lelkünk ismerős volt,*

„*Istennél csak egyet alkotott,*

„*És hogy újra feltalálja egymást*

„*E világon, ketté vált legott.*

„*S fájts fél-léte. Kinzó sebében*

*Vágyó hévvel nyugtot nem lele,
Míg lelkedben azt most feltalálta
S önmagában jobb felét vele”*

(a *Vadrózsák* ciklusból)

A férfi és a nő virtuálissá vált, hajdani egységét valló ősi mítoszok visszényét ismerhetjük föl Madách szerelmi metafizikájában. Ádámban és Évában egymás teljességének ígérését, paradicsomi garanciáját látja: a teljességre vágyva egymásban önmagukra vágnak.

Lucifernek viszonylag könnyű dolga volt, önnön lényege, a teremtésben megnyilatkozó kettősség segíti: Éva. Ádám nem lehet meg önmagában, hiszen mozdulatlanná kövülne a léte. Az összhangban és az összhanghoz szüksége van önnön tagadására: Évára. Hiába egylényegűek, nem csupán az összhang biztosítékai egymás számára, hanem egymás tagadásai is: megszületik bennük a küzdelem csírája. Lucifernek könnyű a dolga, mivel Ádámban és Évában már a Paradicsomban megnyilatkozik az emberi gyarlóság első jele: Ádám nagyravágyó, hiszen istenülni vágyik, Éva pedig hiú, talán mert istenitőnek érzi magát (Wallis).

Lucifer nem tesz egyebet, mint tudatosítja bennük, hogy mégsem urak mindenk felett, hogy akad valami, ami nem az övék. Fölmutatja számukra a hiányt, teljességük korlátait: a két fát, a tabut, a saját birtokát. És Ádámékban megszületik az első kérdés, a kétely: miféle teljesség lehet az, amelynek korlátai vannak? És ezzel megbomlik a világ összhangja, szerteoszlik a teljesség, Ádámék belső egyensúlya fölborul. Ádám isteni létét látja veszélyben. A luciferi érv és aztán a lángpallosú kerub saját korlátozottságára ébreszti rá és egyben fordítva is: saját korlátozottságának fölismerése ébreszti föl benne a teljesség birtoklásának most már tudatos vágyát. Ádámék harapnak az almából, hogy hasonlóak lehessenek az Úrhoz. Az istenülési szándék törvényszerűen igyekszik kisajátítani a hiányban megmutatózó önnön tagadását.

A hiány azonban Lucifer birtoka. Ádám a hiányt csupán Lucifer világában töltheti be, szüntetheti meg. Korlátozottságát fölismerve tudatosan, a szellem erejével kell megszüntetnie léte korlátait. Lucifer nem tesz egyebet, mint hogy Ádámot léte korlátaira, a hiányra, a semmire figyelmezteti, egyben megnyitja számára a tudatos cselekvés dimenzióit, amelyben Ádám önnön sajátos és új cselekvési közegére, „önlábára állásának” esélyére ismer rá.

Az credendő bűn valójában nem a születés bűne (amint azt Madách kortársai vélték), hanem az emberi tudat lázadása a paradicsomi függés ellen. Ádám büntetése, hogy istenülése hiányos: nem kóstolhatja meg az örökélet almáját. Márpedig az öröklét s a tudás fája szorosban együvértartozik, az öröklét a tudás ellenmérge. Hiszen mi szüksége lenne egyébként a paradicsomi örökös létben veszteglő Ádámnak külön csupán az öröklét almájára? Ádám bűne, hogy csak félig istenült, hogy csak a tudásba kóstol bele. Hiszen ha az örök életet is kisajátítja magának, ha istenné válik, ki vethetne bármit is egy isten szemére? Így azonban, halhatatlansága hiányában, felelősségre vonható. Pedig hát Ádám bűne-e, hogy az Úr megakadályozta őt abban, hogy a másik almát is megkóstolja? Nem inkább az Úr bűne ez? Lucifer azzal vétkezett Ádám ellen, hogy megízleltette vele a tudás almáját. Az Úr pedig azzal, hogy eltiltotta a másiktól.

Ádámnak mindez csupán tragikus balszerencséje, amiért büntetlenül bűnhődik. Büntetése ellen örökösen föllebbez, de haszttalan, hiszen nincs hová föllebbeznie, önmagával viaskodik csupán. Nem tehet hát mást, bűnösségét kell erénnyé minősítenie ahhoz, hogy egyáltalán elviselhesse a létét. Bűne és bűnhődése, hogy csupán ebben a bűnben képes és akar élni.

Ádám lemond az „ösztön kéjéről”, a Paradicsom számára oly „idegen s kietlen már”. Elvesztette a Paradicsomot. Vagy talán a Paradicsom vesztette el őt? Alexander Bernáth fölfigyelt arra, hogy „nem az Úr kergeti ki Ádámot a Paradicsomból, Ádám maga hagyja ott, mert maga lesz ura sorának.” (24.)

6. „*Ez az enyém*” – ezek a száműzött-emigráns Ádám első tudatos szava: a birtok, „az enyém” tudatos fölismerése szemben mindazzal, ami „nem enyém”. Ebben a birtokviszonyban már benne rejlik az én és a nem én fölismerése is. Ez már az önmagára, önnön tudatára, éntudatára eszmélő individuum fölismerése: a korlátok s a teljesség elvesztésének tudomásulvétele. Ádám elhagyta a gondviselő kezét, de mivel még lelki kényszerre a hit, most már a luciferi érvben bizik:

*„Érzem, hogy Isten amint elhagyott,
Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is. Ön magam levék
Enistenemé, és amit kivivok,
Méltán enyém. Erőm ez, s büszkeségem.”*

De érzi már büntelen bűnének is a súlyát. Nem evett az öröklét fájáról, hát az Úr nem veszi le róla véglegesen gondviselő kezét. Ádám száműzetett ugyan a Paradicsomból, de a Paradicsom nem száműzetett Ádám lelkéből. Képtelen megfélekedezni róla, és ez az emlék nem hagyja őt önkörében megnyugodni.

Madách egy ízben, a Kisfaludy Társaságban mondott székfoglalójában „az emberi lélek korlátolt s változhatatlan voltáról” beszél, s ezzel kapcsolatban egy „változhatatlan örök törvényt” említ.

Mi más lehetne ez az örök lelki törvény, mint a Paradicsom emléke, „*az ember régi rögeszméje*” (Milovan Danojlić), az emberi lélek legmélyén, a tudattalanban mindig élő és ható ösztönös teljességigény, a bennünk élő, bensővé tett, virtualizált hajdani mítikus teljesség.

*„Mint szép álmom, hogyba ébredsz,
Édesen reng képzeteden által,
Úgy a lélek Édenről álmat
Is elhozza magával”*

– fogalmazza meg Madách mintegy a Tragédia mottóját (Hit és tudás).

Ádám igazi büntetése az, hogy képtelen szabadulni ettől a vágytól, a teljesség emlékeitől, Madách szavaival: az istenülés igényétől. A ráció a hajdani teljesség ösztönökben megőrzött emlékét mindinkább a tudattalanba, a lélek mélyebb régióiba fojtja, de ez az emlék vágyként, elfojtott, de valójában örökre elfojthatatlan kiteljesedéskényszerként, teljességigényként, bensővé tett virtuális totalitásként intenzíven hat új közegében. Ádám az emlékké és vágyvá lényegített Éden tudattalan kényszerétől hajtva újra és újra önazonosságát igyekszik megvalósítani, a teljességre tör, hiszen „emlékezete” szerint önazonosságának biztosítóka a teljesség. A benne belső kényszerként ható virtuális teljesség megvalósításával kísérletezve igyekszik be-

tölteni az általa fölismert, belátható teret. Ha úgy tetszik: maga a teljesség – az emberi lélekben megmaradt emléknymait mozgósítva – törekszik Ádamban újra visszatálni önmagához.

A ráció megnyitotta Ádám előtt a lehetőségek világát. Ádám azonban, akiben a Don Juan-i féktelen életvágy és a fausti tudásvágy az ahasvérusi örök nyugtalansággal ötvöződik (Wallis), tragikusan érzi már önnön belső kettősségét: „magasabb körökre” vágyik, ám ugyanakkor az éhség, az anyag, a végesség kényszeríti „*bunyászkodottan / Leszállni ismét a típrott anyaghoz*” „Az emberi nemnek lényegéhez tartozik, hogy képtelen a kiteljesedés akár csak viszonylagos nyugalmi állapotát is elérni, mert sajátosságainál fogva (tudat, szimbólumbasználát, munkavégzés, társadalmiság) állandóan újabb és újabb lehetőségeket anticipál, újabb és újabb lehetőségeket kerd. . . A tudat a létező dolgok világán túl megnyitja az ember előtt a lehetséges dolgok világát is, a lehetséges dolgok világának ismerete pedig megakadályozza az embert abban, hogy a már adott, a már megvalósult dolgok világában megnyugodjék, hozzá alkalmazkodjék, a már adott világot teljesnek érezze.” (Hankiss, 131-2; 130.)

Lucifer azonban váltig biztatja Ádámot. A luciferi és a paradicsomi remény egylényegű (Bécsy Tamás), mindkettőnek lévén „*feladata, hogy biztosítsa az ember megmaradását a küzdelem színterén.*” (Gelencsér, 72.). Ennek dacára a kettő mégsem azonosítható: a luciferi remény a rációra, a paradicsomi pedig az Úrra való hagyatkozás. Lényegében ez a kétféle remény küzd meg egymással a Tragédiában.

Ez a küzdelem a teljességvágy és a végesség mérkőzése. Az öntudatlanságban Ádám azonos volt saját vágyaival és lehetőségeivel, viszont amint fölismerte a végességét, azon nyomban fölismerte közvetlen korlátozottságán túl kezdődő, annak meghaladását ígérő lehetőségeit; a teljesség lehetőségét a lehetőségek teljességében.

Az emberi lélek mélye birkózik meg a Tragédiában az öntudattal. Oly örök küzdelem ez, mint maga az ember. Nem véletlen, hogy Lucifer (Mádách!) éppen álmot bocsát Ádámra, hiszen az álomban a tudattalan tör felszínre: a teljességvágy.

7. A paradicsomi emlék lényegében a szubjektív és az objektív világ zavartalan azonosságának az emléke. Ádám közvetlenül azonos lévén a teljességgel, ugyanazt „akarja”, mint maga az Úr. Lucifer hatáskörébe lépve azonban ez az összhang megbomlik, az „enyém” fölismerésével különválík egymástól a szubjektív és az objektív világ. Az objektív világ célja örök, nem csupán emberre szabott, hanem minden szervezetre: ez a cél a megmaradás, a létfenntartás (Hankiss). A szubjektív cél azonban formájában változó ugyan, de tartalmában mindvégig azonos: a kiteljesedés, a teljesség. Ez a teljességigény az örök ember örökös mozgatója. A mindenkori ember sohasem pillanatnyi adott önmagában, hanem a lehetőségeiben lelhető fel.

Emberi szemmel nézve azonban a szubjektum és így a szubjektív világ léte önmagában is szükségszerű bizonyoságnak tűnik. Ebből adódóan az ember hajlamos arra, hogy önnön szubjektív értékeit és céljait objektíve is érvényeseknek érezze. És ilyen módon objektívnek nyilvánít egy valójában szubjektív értéket. Föltétlen bizonyoságnak vél egy vágyképet, bizonyossággá nyilvánít egy bizonyosság nélküli célértéket. Végül ez az objektívnek vélt, de valójában merőben szubjektív célérték vezérli létét, ugyanakkor ez okozza

szubjektív értékeinek állandó korrózióját. „*Ádám küzdelmének titkos erőforrása az a hit, hogy a benne élő szent erő azonos a létnek, a világminőségnek végső tervével. Meg van tebát győződve, hogy értékkereső célkitűzését az embertárs és a világ is támogatni fogja, csak meg kell találnia azt a közös nevezőt, amely mindannyiukban ott lappang*”. (Barta, 117.)

Ádám ellentmondásos feladatra vállalkozik. Szeretné megteremteni az emlékeiben élő, ható és nyugtalanító Paradicsomot a saját, új dimenziójában, tudatosan, a szellem erejével. Még él benne a lelkét átható hajdani paradicsomi összhang emléke, ám frissen szerzett éntudatáról, identitásáról már nem tud, nem is akar lemondani. A teljességre vágyik, de ugyanakkor szeretné megőrizni (mi mást tehetne?!) fölismert identitását. Önmaga éntudatát kívánja törvényerőre emelni, azonosítani a teljességgel. Hiszen egyelőre egyetlen bizonyossága van csupán: fölismert önmaga. Ezt a bizonyosságot kell érvényesítenie a teljességben. Fölismert szubjektív létét kívánja kiteljesíteni, önnön létének, identitásának teljességére törekszik. Ez a teljességigény a tudat közegében átlényegül abszolút szabadságvágygá. A Paradicsom emléke az abszolút szabadságra való örök szomjban nyilatkozik meg, Ádám ebben az abszolút szabadságban véli föllelhetőnek identitása összhangzó teljességét.

Madách a Tragédiában a mindenkori ember szabadságeseleincinek teherbíró próbáját végzi el. Hiszen a Madách által is legtöbbször becsült három eszmének, a testvériségnek, az egyenlőségnek és a szabadságnak, de még az akarat, a cselekvés és a lelkiismeret szabadságának is egyformán maga a szabadság a közös nevezője. A szabadság a közös magja a legkülönbözőbb, néha egyenesen ellentmondó eszméknek is. „*Ha végigtekintünk a világtörténeten, azt fogjuk találni, hogy minden kornak megvan a saját vezéreszméje, mely hasonlatos az élesztőhöz, mozgásba hozta a rest anyag egész világát, s az izetlen keverékből kifejlesztette a nemes szeszt, az életető szellemet, mely nem lehet egyéb, mint szabadság.*” – vallja Madách (A nemzetiségek ügyében).

Ádám abszolutizálja önnön létét, önnön szubjektumát. „*Az emberi lény, mint minden szervezet, egoistának születik – szükségképpen először önmagával kell törődnie. Mig élet van a Földön, addig egoizmusnak is kell lennie*” (Sellye János). Ádám az abszolutizált szubjektív és az objektív értékrend összhangolásával kísérletezik olyan módon, hogy objektívvé próbálja minősíteni önmaga abszolutizált értékrendjét, hiszen a kettő összhangzó azonossága hitelesíthetné az ő isteni mivoltát, törvényerőre emelhetné a teljesség birtokbavételét, önnön abszolút szabadságát.

A Tragédia az én és a nem én viszonylehetőségeit jeleníti meg. „*Régebbi elemzői nem ismerték fel, mert tulajdonképpen napjainkban vált égető kérdéssé az, amit Madách már mint a XIX. század belső ellentmondását látott: individualizmus és kollektivitás, egyéniség és közösség megoldhatatlan szembenállását*”. – ismerte föl Szerb Antal. Madách még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyet még az önzetlen, másokért való, valami másra irányuló önzés jellemezett. (Világos után szükségszerűen következett e szemlélet fölülvizsgálata.)

(Folytatás a 4. számban)

Paulay Ede

Színigazgatókról és rendezőkről általában nem szoktak emléküléseket tartani. Talán csak *Reinhardt* és *Sztanyiszlavszkij* a két kivétel. A színigazgatók és rendezők ugyanis láthatatlan szereplői a színházaknak, nemcsak nálunk, hanem külföldön is. *Hevesi Sándor* egyszer magára vonatkoztatva is idézte Cyrano szavait: „Mindig csak súgtam s mindig hátul álltam”.

Ha viszont valami baj van az előadás körül, akkor a kritikusok – többnyire nevük említése nélkül – az igazgatót, vagy a rendezőt támadják, mert mindéért ők a felelősök.

Egyszer – évekkel ezelőtt – végigmentem a *Paulay Ede* utcán, s kíváncsiságból, tájékozatlannak tetteve magamat, megkérdeztem tizenkét járókelőtől – férfiaktól, nőktől, nagyobb diákoktól: meg tudák-e mondani, ki volt az az ember, akiről ezt az utcát elnevezték. „Fogalmam sincs” – mondta az egyik. „Miért kellene nekem ezt tudnom? – válaszolta a másik. – Ha kíváncsi rá, nézzen meg egy Budapestről szóló útikönyvet.” Vagy: „Biztosan valami városi tanácsos volt, mert ezekről szoktak utcákat elnevezni.” Olyan is volt, aki csak vállat vont és továbbment. Megközelítően jobb választ csak egy gimnazistától kaptam, aki ezt mondta: „Biztosan valami régi színész lehetett. – Miből gondold, hogy színész volt – kérdeztem én. – Csak abból, hogy az utcában van egy színház, most Bartók Színháznak hívják, de azelőtt más neve volt. Talán ott volt színész.”

Mindéből arra kellett következtetnem, hogy a Paulay Ede utcanév – és hozzá hasonlóan számos más utcanév – semmit sem mond az átlagembernek, hacsak valamilyen utcasarkon egy emléktábla nem utal a névadó életére vagy foglalkozására. Persze, ez is csak akkor, ha a járókelő elolvassa.

Természetesen az irodalomtörténészek ismerik Paulay Ede nevét, de többnyire ők is csak, mint *Az ember tragédiája* és a *Csongor és Tünde* színpadi felfedezőjét, és mint *Csiky Gergely* valamennyi darabjának rendezőjét.

Hogy a Nemzeti Színház és a Magyar Színházi Intézet emlékülésen ünnepelte meg Paulay Ede születésének 150. évfordulóját, annak az volt a célja, hogy lerója tiszteletét egyik legnagyobb európai hírű rendezőjének és színigazgatójának emléke előtt, emlékeztessen példaadóan gazdag munkásságára, az első magyar színészképző iskola tanárára és igazgatójára, tudatosítsa működésének tanulságait és művészi eredményeit és azokat, mutatis mutandis, még mai tevékenységünkben is hasznosítsa. A múltat sohasem szabad lezárt események halmazatának tekinteni, mert a múlt – akár akarjuk, akár nem – jelenünknek szerves része, mint ahogy, biológiai példával élve, fizikai és pszichikai létünk jelenlegi állapotát, egész életünket, fogantatásunktól kezdve múltunk valamennyi pillanata határozza meg. S ez a biológiai determinizmus nemcsak egyedekre, népekre, társadalmakra, hanem ezeken belül egyes művészi ágakra is érvényes.

Paulay Ede pályáját vidéki színészként kezdte s az ötvenes évek közepétől Kassán, Szegeden, Győrött, Debrecenben és Kolozsvárott játszott kisebb-nagyobb szerepeket. Volt tehát ideje kitanulni a vándorszínészet nehéz mesterségét, méghozzá az osztrák önkényuralom keserves éveiben.

1863-ban aztán – egyelőre ismeretlen körülmények között – *Radnótfáy Sámuel* a Nemzeti Színházhoz szerződtette színésznek és rendezőnek. Ekkorra már lényegesen megváltozott a politikai helyzet. 1859-ben Ausztria elszenvettede solferinói vereségét a franciáktól, s ennek következtében kénytelen feladni egész Lombardiát. A császár és tanácsadói belátják, hogy ilyen körülmények között Ausztria nem élhet ellenséges viszonyban Magyarországgal. Megjelenik az októberi diploma, majd a februári pátens, megjelenik a színen *Deák Ferenc*, s megkezdődnek a kiegyezést előkészítő tárgyalások. Rövidesen megkezdődik a mai Bródy Sándor utcában az első magyar országháza építését is.

Mindennek természetesen a Nemzeti Színházra vonatkozóan is vannak következményei. 1861-ben bemutatják Erkel Ferenc *Bánk bán* című operáját Szigligeti rendezésében. Ennek – különösen a *Hazám, bazám* kezdetű áriának – frenetikus hatása van. Katona Bánk bánjának tilalmát is feloldja a cenzúra azzal a kikötéssel, hogy a királynét csak a színpalak mögött lehet megölni.

Paulay a kiegyezés előtti évben kezdi el fordításait, bár ez nem tartozott munkaköri feladatai közé. Első munkája Langlé és Deslandes *Mirabeau ifjúsága* című dráma, amelyet Szigligeti állít színpadra. Ettől fogva Paulay fordítói munkássága rendszeressé válik és haláláig tart. Összesen 56 darabot fordít le, néha évente kettőt-hármat is. Szinte kivétel nélkül francia szerzőktől: *Molière, Racine, Corneille, Beaumarchais, Musset, Maupassant*, de a többségük kortárs darab: *Sardou, Augier, Feuillet, Dumas, Ponsard, Coppée* stb. Németből csak keveset, mindössze néhányat ültet át, köztük Goethe *Testvérek* és Schiller *Armány és szerelem* című műveit. Hogy mi volt ennek a fordítási láznak a hátterében, arra még visszatérünk.

Rendezői munkássága 1868-ban kezdődik. Ebben az évben négy darabot állít színpadra: Schiller *Armány és szerelem*, Katona József *Bánk bán*, Shakespeare *Hamlet* és Szigligeti Ede *A trónkereső* című műveit. Úgy látszik, Szigligeti, aki két évtizeden át egyedüli rendezője volt a színháznak, megbízik a fiatal Paulayban, hogy ilyen nehéz művek rendezését bízta rá.

A rendezés területén is elképesztő munkásságának mennyisége, még akkor is, ha a múlt századi rendezők tevékenysége távolról sem volt olyan bonyolult és részletekbe menő feladat, mint manapság. Szigligetitől tanulja a mesterséget, ami igazán jó iskola. 1876-ig négy év alatt, amíg Szigligeti és *Szerdabelyi Kálmán* is rendez, ő 19 darabot állított színpadra – eddig követhető ugyanis a színlapokon a rendező személye –, azt viszont tudjuk, hogy igazgatása idején, tehát 1877-től minden darabot maga rendez, akkor már a meiningeniek megjelenése óta, a historizmus kemény feltételeinek megfelelően.

1869-ben megnyílt a Gyapjú utcában (vagy ahogy akkor hívták Wollgasse) az új német színház, amely voltaképpen az 1847-ben leégett nagy német színház német nyelvű színjátásának folyamatosságát igyekezett biztosítani, annál is inkább, mert az akkori Pest-Buda lakosságának tekintélyes része még német anyanyelvű volt. Németnyelvűsége önmagában nem jelentett volna veszélyt a Nemzeti Színházra, de a nemzet színházában tilos volt idegen nyelven játszani, s ennek az lett a következménye, hogy az összes híres külföldi vendégek a Gyapjú utcai színház színpadán léptek föl.

Különösen nagy jelentőségük volt az akkor már világhírű meiningeni színház vendégjátékainak. Négy alkalommal léptek föl a Gyapjú utcai színház színpadán, s minden alkalommal három-négy héten keresztül bemutatták teljes repertoárjukat, zsúfolt házak előtt. A nagy érdeklődést az váltotta ki, hogy ők képviselték az akkor már elterjedt történelmi realizmusnak a legszélsőségesebb változatát, amely egyébként a festészetben és az építészetben már évtizedekkel előbb kibontakozott. A négy vendégjáték alkalmával (1875, 1879, 1881, 1886) olyan színházat láthatott a közönség, ahol minden díszlet, jelmez, kellék a legapróbb részletekig is hitelesen valódi volt. Még a ruhák gombjainak formáját is múzeumi másolatok alapján készítették.

A meiningeniek előadásai nemcsak a közönséget érdekelték, hanem – talán még jobban – a színházigazgatókat, rendezőket, díszlettervezőket. Paulay valamennyi előadásukat végignézte annál is inkább, mert ő maga is ennek a historizmusnak elkötelezett híve volt.

De a meiningeniektől nemcsak a tárgyi hitelességet lehetett tanulni, hanem a tömegjelenetek tökéletes mozgását, olyan szervezettséget, amelyet eddig európai színpadon seholsem lehetett látni. Színházi szakembereink természetesen állandóan kapcsolatban álltak a társulat rendezőjével, *Chronegh*gel, s akkor csodálkozva látták, hogy az előadás minden mozzanata írásban rögzítve van. Paulay volt az első Magyarországon, aki ettől kezdve *rendezőpéldányt* készített minden bemutatóhoz. Ugyancsak a meiningeniek vendégjátékai óta fordított nagyobb figyelmet a statiszták öltözetére és a színpadi csoportok mozgására.

A meiningeniek vendégjátékának volt egy különleges epizódja is. Egyik vendégjátékuk alkalmával – amikor már a műsoron szerepelt *Az ember tragédiája* is, Chronegh a társulat rendezője, megkérte Paulayt, tüzze színre a kedvükért a darabot, mert hallották, hogy abban történelmi színek követik egymást. Chronegh végig is nézte az előadást, de aztán kijelentette, hogy a Tragédia helyszínei nem valódi történelmi események, hanem csak eszmék harcának vázlatos hátterei, s így nem alkalmasak a meiningeniek hiteles történelmi rekonstrukciójára. Így hát a Tragédia meiningeni változatára nem került sor.

A hatvanas évektől kezdve állandó tárgyalások folytak az operának és a drámának a szétválasztásáról, illetve egy különálló operaház építéséről. Miután a kiegészítés megszűnt a Helytartótanács, ahová a színházak tartoztak, az egész ügykör átkerült a Belügyminisztériumba. A belügyminiszter több ankétot is rendezett az operaház ügyében. Ebben a kérdésben 1872-ben úgy döntöttek, hogy kiküldik külföldre az akkor már nagy tekintélyt szerzett Paulay Edét, hogy tanulmányozza a nagy nyugati országok színházainak szervezetét, igazgatását és mindenekelőtt a dráma és opera viszonyát.

Paulay végiglátogatja Bécs, München, Drezda, Berlin, Lipcse, Frankfurt am Main, London és Párizs nagy színházait és szakmai megfigyeléseiről, különösen az operák vonatkozásában részletesen beszámol az operai ankétbizottságnak. Jelentésének szövege 1873-ban nyomtatásban is megjelent.

1873-ban kinevezik Szigligeti Edét a Nemzeti Színház igazgatójává. Ettől kezdve a prózai darabok rendezése kizárólag Paulayra hárul, mert az új igazgató az adminisztrációval volt elfoglalva és még darabokat is írt.

Két év múlva jelentős esemény jelzi, hogy a Nemzeti Színház sorsa fordulóponthoz érkezett. Megnyílt a *Fellner és Helmer* színházépítő vállalat tervezésében és kivitelezésében készült Népszínház. A Nemzeti Színházból ki-

vonul a népszínmű és az operett, s mindazok a tagok, akik ebben az egyre nagyobb érdeklődést keltő műfajban működtek. A kivonulásnak kétségkívül vannak előnyei, de vannak hátrányai. Előnye, hogy a Nemzeti Színház most már csak az operacgyüttessel kénytelen osztozkodni a színpadon, de hátránya, hogy meg kellett válnia két kiváló színésztől, *Blaba Lujzától* és *Tamássy Józseftől*, akiknek csillaga éppen az utóbbi években kezdett felfelé ívelni. A logika kétségkívül a különválást támasztotta alá, de Paulay nagyon jól érezte, hogy a Népszínház egész idő alatt versenytársa lesz a Nemzeti Színháznak, s a két műfaj iránti egyre nagyobb érdeklődés miatt, népszerűségben is túl fogja azt szárnyalni. S ismerve az új színház igazgatóját, *Rákosi Jenőt*, tisztában volt azzal is, hogy a lehetőségeket a végtelékig ki fogja használni. Végül azt az úrt is ki kell valahogy tölteni, amelyet a népszínmű hagyott maga után: a drámai részlegnek többet és jobban kell dolgoznia, mert az operai részleg előadásainak számát emelni nemigen lehet.

S most kezd először konkrét értelmet kapni Paulay lázas fordítói tevékenysége. Mivel kevés a jó magyar darab, korszerű külföldi szerzőkkel kell a hiányt pótolni.

1877 újabb fordulatot hoz Paulay életében; meghal Szigligeti Ede, a kiváló író, a mindentudó szakember, a legjobb barát, a nehéz helyzetekben is mindig segíteni kész munkatárs. Paulay mesterét veszítette el benne. De az élet megy tovább és helyére a miniszter Paulayt nevezi ki a Nemzeti Színház igazgatójává, anélkül, hogy bárkinek akárcsak a neve is szóba jöhetett volna. Ez az egyértelműség szakmai tekintélyének teljes elismerését is jelentette.

A magas pozíció és a szélesebb körű rendelkezési jog csak még jobban fel-szítja ennek az állandóan lázban égő embernek az alkotóerejét.

Nagyon világosan látja az előtte álló feladatokat. Mindenekelőtt a rendezésre összpontosítja a figyelmét, s mivel a kor követelményeinek megfelelő rendezőt nem talál, ettől kezdve mindent maga rendez, természetesen kivéve a még mindig az épületben működő operai részleg daljátékait. Elég energiát érez magában arra, hogy ezt a fárasztó, sokszor idegtépő munkát egymaga vállalja.

Ekkor kezdi kialakítani később annyira jellegzetessé váló műsorpolitikáját, jó előre gondolva az operától való elválásra, hiszen a Sugár úti operaház építése már 1875-től folyamatban van, s befejezését 1884 őszére ígérik.

Mindenekelőtt a magyar műsort szeretné kiépíteni, de amint körülnéz a széles hazában, mindössze egyetlen olyan író-talál, akire biztosan támaszkodhat, Csiky Gergelyt, aki ekkor már legjelentősebb drámaírója az országnak, akinek valamennyi darabját Paulay rendezi, annál is inkább, mert társadalmi beállítottságuk és realista művészi szemléletük tökéletesen egyezik. Így hát Csiky Gergely 22 drámája szilárd alapja lesz a Paulay vezette Nemzeti Színház magyar műsorának.

De mi van a többi magyar drámaíróval? Hiszen alig van köztük olyan, aki folyamatosan írna drámákat, s ha be is mutatnak tőlük egy-egy darabot, ezek alig érik meg a hat-nyolc előadást. Igazgatósága kezdetén még ez nem okoz különös nehézséget, mert a heti műsor felét lefoglalja az opera, de mi lesz akkor, amikor majd prózai darabokkal kell kitölteni az egész hetet.

Persze Paulay tisztában van azzal, hogy egy repertoárszínház műsorát nem lehet csupa remekművel kibélelni, ezért a középszerűek között is keres és talál olyan magyar írókat, akiknek műveit érdemes bemutatni. S mire megnyílik az operaház, körülbelül ki is alakul azoknak a szerzőknek a sora, akikre

támaszkodni lehet: mindenekelőtt *Abrányi Emil, Almási Tibamér, Bartók Lajos, Berczik Árpád, Dóczy Lajos, Dobsa Lajos, Gabányi Árpád, Rákosi Jenő, Jókai Mór, Szigeti József és Váradi Antal* és még jó néhányan.

Mindenesetre Paulay magyar műsora elég terjedelmes és kiegyensúlyozott. De ha éppen nincs kéznél jó kortárs író, segítségért lehet fordulni a halott Szigligetihez, akit ő még mindig élőnek és aktuálisnak érez, s hagyatékának mintegy húsz darabját újítja föl. Szigligeti értékelésében egyébként nem áll egyedül, mert a Népszínház is bőségesen merít a Szigligeti-hagyatékból, annál is inkább, mert hiszen éppen nagy sikertű népszínművei nyomán született meg a Népszínház építésének gondolata.

Az élő magyar drámairodalom körében Paulay utolsó éveiben még megérte a százezeket is megmozgató, sikeres magyar drámaíró megjelenését *Herczeg Ferenc* személyében, aki *A dolovai nábob leánya* és *A három testőr* című darabjaival egy másfajta drámaírás és másfajta közönség megjelenését jelezte. Felfedezése mindenesetre Paulay nevéhez fűződik.

Részben az egykorú jó magyar drámák hiánya, részben a historizmus régi stílusokat felújító gyakorlata, de *Laube* példája is azt a gondolatot sugalhatta Paulaynak, hogy fel kellene újítania a régi magyar drámairodalom kiemelkedő alkotásait a századvég szemléletének megfelelő értelmezésben. Ez a számunkra már magától értetődő gondolat az akkori magyar műsorpolitikában majdhogynem forradalminak, de legalábbis szokatlannak hatott. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy a felújításokat Paulay építette be először a Nemzeti Színház műsorrendjébe.

Egymás után újítja fel Bessenyei *Filozófusát*, Kisfaludy Károly számos vígjátékát, Vörösmarty *Aldozatát*, Hugo Károly *Bankár és báróját*, Teleki László *Kegyencét*, Eötvös József *Éljen az egyenlőség* című drámáját, Fáy András *Közös házáat*, Czákó Zsigmond *Kalmár és tengerészét*, Nagy Ignác *Tisztújítását*, Czákó Zsigmond *Első László és korát*, s ezeket öt éven át ciklusokba rendezve állítja közönség elé. A *Bank bánt* nem soroljuk e felújítások közé, mert a nagy nemzeti dráma és operai változata 1800 óta rendszeresen szerepel a műsoron.

Voltaképp ide tartozik *Az ember tragédiájának* és a *Csongor és Tündének* tárgyalása is. Ezek ugyan nem felújítások, hanem bemutatók, amelyek Paulay felfedezései közé sorolhatók. Az a különös bennük, hogy a *Csongor* annak idején a drámabíráló bizottság utasította el, mint előadásra alkalmatlant, a *Tragédiával* kapcsolatban pedig még csak nem is gondolt senki arra, hogy az valaha is színpadra kerülhet. Az irodalmi szakemberek – beleértve akár *Arany Jánost*, vagy *Gyulai Pált* is – könyvdrámát, illetve drámai költeményt láttak benne, de még olvasmányként is csak holmi Faust-utánzatnak minősítették. (Tartozunk az igazságnak azzal, hogy egyetlen ember gondolt már előadására is a hatvanas években, *Molnár György*, a Budai Népszínház igazgatója, de szerencsére nem voltak meg hozzá a megfelelő eszközöket, mert amúgy is legfeljebb csak valami giccses történelmi revüt csinált volna belőle.)

Az általánosan elterjedt vélemény szerint Paulay a Tragédiát a bécsi Faust-előadások hatása alatt vitte színre. A magam részéről úgy vélem, hogy más indítéka is lehetett. Mint színházi embernek, szemébe kellett tünnie az a sok színpadi utasítás, amely a Tragédiában olvasható, tehát szerzője feltétlenül színpadra szánta a darabot. Nyilván tudta azt is, hogy Madách a *Tragédia* előtt egész sor színdarabot írt, s hogy ezek közül egy sem kerülhetett színre, annak nyilván az volt az oka, hogy az önkényuralom idején senki sem merte

egy politikai okokból börtönbüntetésre ítélt író darabjait előadni. Paulay mindenesetre felismerte játszhatóságát, átdolgozta, kihúzta belőle a Fausta emlékeztető szövegrészleteket és színre hozta 1883-ban. Óvatosságból mindkét darabról magyarázó cikket közölt a Fővárosi Lapokban. S mi történt? A *Nemzeti Színház legnagyobb sikerű darabja lett belőle*. Egy 1965. évi statisztika szerint nyolcvan év alatt ezerhuszonhét előadást ért meg a Nemzeti Színházban. A vidéki és külföldi előadások ebben a számban nincsenek benne.

Ha nem is ilyen mértékben, de színpadilag rehabilitálta Vörösmartyt is, mert a *Csongor és Tünde* ugyancsak beépült színházaink állandó műsorába.

Külföldi modern műsorát jól példázzák saját fordításai, amelyeknek többségét élő francia írók teszik ki. De távolabbra is figyel, ő fedezi fel a kor egyik nagy íróját, *Ibsent* is, akinek három művét mutatja be: a *Nórát*, a *társadalom támaszait*, és *A népgyűlölőt*.

Külön figyelmet érdemel Paulay klasszikus műsora. Ennek a klasszikus műsornak a régebbihez való csatolásában kétségtelenül sok ötletet merített *Dingelstedt* müncheni és weimari mintaelőadásáiból.

Paulay a műsorszerkesztésnek olyan sokoldalú és páratlanul hozzáértésről tanúskodó példáját adta, amely azóta sem ismétlődött meg a Nemzeti Színházban.

Persze, ennek a sokszínű és sokrétű műsornak az életben tartásához olyan társulatot is kellett toboroznia, amely meg tud birkózni az interpretáció nehézségeivel. És Paulaynak ez is sikerül.

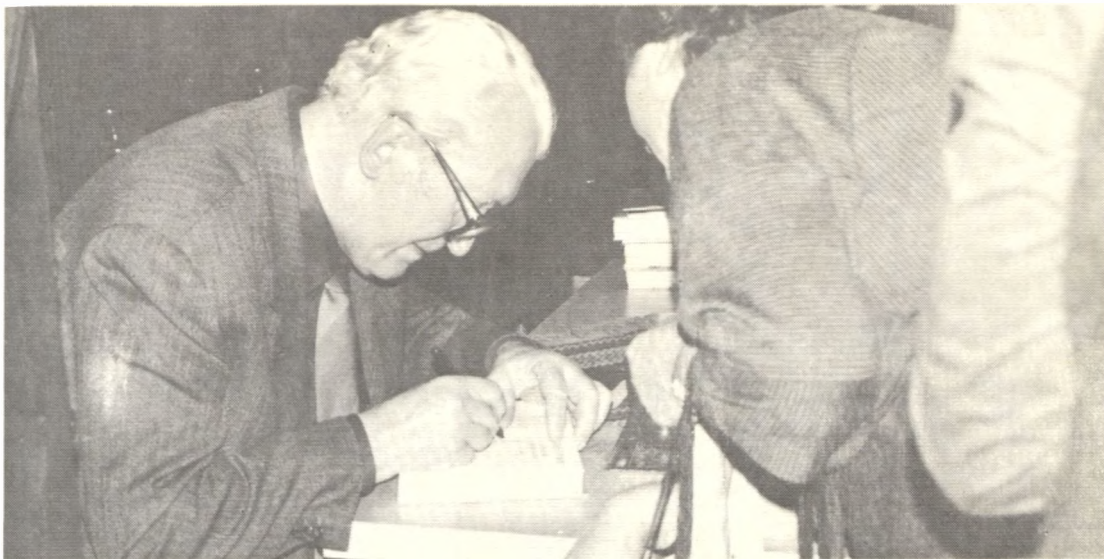
Tagjainak egy részét – Jászai Marit, *Márkus Emmát* és *Nagy Imrét* – még Szigligetitől örökölte, a többit már ő szerződtette. Munkáját nagymértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy 1865-ben megnyílt Színi Tanodának kezdettől fogva tanára, később igazgatója volt, tehát már az iskolában figyelhette növendékeit, s biztos kézzel válogatta ki közülük a Nemzeti Színház későbbi tagjait. A maga szerződtette tagok közül csak a legjelentősebbeket soroljuk föl: *Fáy Szeréna*, *Csillag Teréz*, *Prielle Kornélia*, *Mihályfi Károly*, *Újházi Ede*, *Vízvári Gyula*, *Szacsavay Imre*, *Náday Ferenc*, *Gyenes László*, *Szigeti József*.

Ami azonban a leglényegesebb, hogy ezeket a kiváló művészeket együttessé toboroztatta össze, s így ez lett a magyar színészet történetében Paulay színészeiből az első együttes, amelyben a közös produkció nagyobb hangsúlyt kapott, mint a kiugró egyéni alakítás. *Podmaniczky* túlzás nélkül nevezte el ezt a korszakot a Nemzeti Színház aranykorának.

Paulay díszlettervezője mindvégig *Spannraft Ágoston* volt, aki – mint fennmaradt díszlettervei tanúsítják – nemcsak történetileg hiteles, hanem bravúros technikával is kidolgozott, szép színpadképeket tervezett, kezdetben a gázvilágítás fényerejére támaszkodva, 1882-től pedig már a villanyfény hatásához alkalmazkodva. A Nemzeti volt ugyanis az első magyar színház, ahol villanyvilágítást szereltek föl.

A rengeteg munka azonban még az ő hatalmas erejét is felőrölte s 58 éves korában váratlanul meghalt. Olyan szegényen halt meg, hogy halála után gyűjtést kellett rendezni hátramaradtjai felsegélyezésére.

Összefoglalva az itt csak nagyon vázlatosan felsorolt eseményeket, Paulay működésének lényege abban áll, hogy ő csinált egy provinciális kis színházból európai színvonalú színházat és tetteivel száz évre is megszabta a Nemzeti Színház útját. Itt volna az ideje, hogy életéről és működéséről végre egy alapos monográfia szülessék. Ez vele szemben a magyar színháztörténet kötelező nagy adóssága.

RENDEZVÉNYEINKBŐL

Február 15-én a Kortársaink című sorozatunk vendége volt *Cseres Tibor* író, a Magyar Írók Szövetségének elnöke.

Március 28-án Kortársaink című sorozatunk vendége volt *Utassy József*. A költő pályáját *Vasy Géza* elemezte.

Április 11-én, a költészet napján a megyei könyvtárral és a művelődési központtal közös szervezésben ankétot tartottunk, amelynek vendégei *Szepesi Attila*, *Szöllösi Zoltán* és *Zalán Tibor* költők voltak.

Április 18-án bemutattuk a Palócföld Könyvek tizenkettedik kötetét, *Nagy Zoltán Póruházi szerelmesei* című tréfás palóc mesegyűjteményét. A könyv lektora, *Kovács Ágnes* néprajzkutató és *Gajdár Béláné* mesemondó gazdagította a programot.

Fenti rendezvényeink házigazdája *Laczkó Pál*, lapunk szerkesztője volt.

Május 16-án a balassagyarmati Komjáthy-társasággal közös szervezésben *Ferdinandy György* Puerto Ricó-i magyar író ankétjára került sor. Az író beszélgetőpartnerei *Zalán Tibor* és *Körössi P. József* voltak.

Ára: 16,- Ft

palócföld
TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1988/3 - XXII.

1988 JUL 05'